

*La representació de
la figura humana:
un tractament interdisciplinari
de l'Educació Artística*

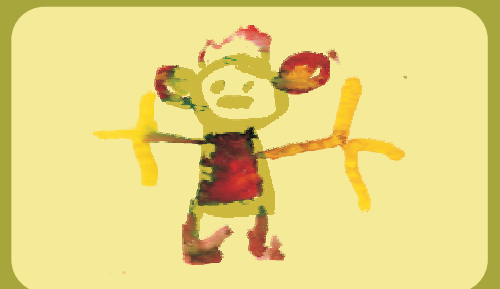

Anna Serrano Blanquer

Llicència d'estudis: *curs 2006-2007*

*la representació de
la figura humana*

un tractament
interdisciplinari
de l'Educació Artística

índex

5	AGRAÏMENTS
6	1. INTRODUCCIÓ
7	1.1 Antecedents i motivació del tema objecte d'estudi
8	1.2 Objectius de la recerca. Preguntes inicials
12	1.3 Disseny del pla de treball
14	1.4 Metodologia emprada
15	2. LA RECERCA
16	2.1 Anàlisi de la situació actual de l'àrea de visual i plàstica a les escoles
16	2.1.1 L'àrea de visual i plàstica l'estat de la qüestió
17	2.1.1.1 Com s'implementa l'àrea a les escoles: valors, horari, formació, currículum, materials curriculars, metodologia, espais i recursos, avaluació
20	2.1.1.2 Redefinició de l'àrea a partir de les mancances analitzades: valors, horari, formació, currículum, materials curriculars, metodologia, espais i recursos, avaluació
27	2.1.1.3 Quadre comparatiu
28	2.1.2 Els dos eixos de la recerca: la metodologia interdisciplinària i l'aprenentatge a partir d'obres d'art
28	2.1.2.1 La metodologia interdisciplinària
35	2.1.2.2 L'aprenentatge a partir d'obres d'art
37	2.2 Estat d'opinió del professorat a partir d'enquestes
37	2.2.1 Objectius de l'enquesta
38	2.2.2 Descripció de l'activitat que es valora en l'enquesta
41	2.2.3 Taula i model d'enquesta
44	2.2.4 Presentació i anàlisi de resultats
55	2.3 Conclusions a partir dels resultats obtinguts
57	2.4 Implementació dels resultats de la recerca: disseny d'una proposta didàctica interdisciplinària
58	2.4.1 La representació de la figura humana en l'infant
58	2.4.1.1 Evolució del dibuix de la figura humana
70	2.4.1.2 Interpretació del dibuix de la figura humana
96	2.4.1.3 Treball al voltant de la figura humana
96	2.4.1.3.1 Metodologia de la representació de la figura humana
103	2.4.1.3.2 Temes per treballar la representació de la figura humana
104	2.4.1.3.3 Avaluació de la representació de la figura humana
106	2.4.1.4 Lectura d'imatges amb figura humana
109	2.4.2 Recull de propostes pedagògiques als museus i tallers com a concreció de models metodològics
110	2.4.2.1 Retrats. Col·lecció Cambó. MNAC
115	2.4.2.2 Mans a l'obra. L'art a través del cos. CAIXA FORUM
118	2.4.2.3 Mira qui et mira, els retrats de la Col·lecció Permanent. MAS
123	2.4.2.4 El retrat. MAMT
126	2.4.2.5 Paraules amagades. Art i llenguatge. MAS
132	2.4.2.6 Jo i l'ésser humà. CAN FELIPA

137	2.4.3 Una proposta d'aplicació didàctica a l'escola
137	2.4.3.1 Introducció
138	2.4.3.2 Objectius i continguts
138	2.4.3.2.1 Objectius generals
138	2.4.3.2.2 Criteris de selecció d'obres
139	2.4.3.2.3 Aplicació: nivells i temporalització
140	2.4.3.3 Objectius i activitats dels quatre blocs de la proposta
143	2.4.3.4 Les mans i els sentits
172	2.4.3.5 La boca, l'expressió de sentiments
186	2.4.3.6 Els ulls, idees i pensament
201	2.4.3.7 Els peus, postures i moviment
214	2.4.3.8 Origen de les imatges de la proposta
217	3. BIBLIOGRAFIA
222	4. ANNEXOS
223	4.1. Imatges de les obres de la proposta en Power Point

agraïments

Sóc conscient que el treball que presento és incomplet en alguns aspectes, que atesa l'amplitud de la temàtica ha resultat inabastable, en el sentit de donar-li la profunditat d'estudi que hauria desitjat a l'inici i que podria ser millorable. Tot i això, desitjaria que fos útil al professorat que es planteja l'educació en general i, específicament, l'educació artística des d'una perspectiva de la formació integral de la persona. Al mateix temps, em plauria saber que ha estat l'origen d'un posterior aprofundiment del tema i ha possibilitat la implementació a les escoles d'una metodologia interdisciplinària a partir de la proposta didàctica, aportant una sensible millora a la qualitat de l'educació visual i plàstica.

Agraeixo al Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya la concessió d'aquesta llicència d'estudis que m'ha permès disposar d'un temps de treball, molt enriquidor personalment, sense haver d'estar immersa a les pressions que suposa la tasca diària a l'escola.

També he de donar les gràcies a una gran nombre de persones, tant properes com conegudes arrel del treball, que m'han ajudat, orientat, encoratjat i acompanyat altruïstament durant aquest any i que, per tant, han contribuït des de diferents àmbits a la recerca.

En primer lloc a l'Imma Panadés per la seva bona disposició per dirigir i orientar el meu treball sempre que ha estat necessari.

Al grup de formadors de visual i plàstica de l'ICE de la UAB amb la visió positiva que tant els caracteritza, que m'han ofert el seu assessorament i suport en tot moment. Especialment a la Montserrat Prat formadora i companya en les propostes del MAS, incondicional seguidora del meu procés de treball.

A totes les persones dels serveis pedagògics dels museus a qui m'he adreçat, MNAC, Caixa Forum, MAMT, MACBA, i especialment al MAS que m'ha facilitat l'accés a totes les activitats i la possibilitat de fer el treball de les enquestes als mestres.

Al professorat de les escoles de Sabadell que, havent participat en la proposta del MAS, ha realitzat les enquestes contribuint amb la seva opinió a fonamentar la recerca.

A l'Andrea Contino organitzador de l'exposició pedagògica: Nens, objectes, monstres i mestres i al Lluís Vallvé que em van permetre gaudir dels seus tallers i orientacions.

A la Núria, l'Antònia i la Mª Jesús, les tres psicòlogues que han fonamentat amb les seves aportacions l'apartat de la interpretació de dibuixos.

Al professorat de l'escola Teresa Claramunt per les seves aportacions pedagògiques i les facilitats que m'han brindat per experimentar la proposta didàctica, en especial a la Dolors, que imparteix l'àrea de visual i plàstica a l'escola.

També a diverses persones que, amb les seves col·laboracions específiques (metodologia, gràfiques, correcció lingüística, disseny, dibuixos, audicions i opinions) han millorat diferents aspectes del treball: el Francesc, la M^a del Mar, el Jordi, l'Àngels, la Cristina, el David, la Glòria, el Josep M^a, la Montse, el Quim i l'Olga. Finalment, a la meva família pel seu recolzament i per acceptar resignadament que sovint la meva presència era merament física, atesa l'absorció del treball, la ment en realitat deambulava entre l'art i les mans, els peus, els ulls i les boques.

1

introducció

1.1 antedecedents i motivació —— del tema objete d'estudi

La idea de la recerca s'origina a partir de la necessitat de confirmar la intuïció que tenia sobre la importància de relacionar l'educació artística amb les altres àrees del currículum per una educació integral i significativa dels infants.

Aquesta concepció va sorgint i es vertebrava a partir de la formació en educació artística que he anat forjant al llarg dels anys, de l'experiència que m'han aportat aquests gairebé trenta anys de pràctica docent en diferents nivells i especialitats, de la pertinença al grup de formadors de visual i plàstica de l'ICE de la UAB i de la participació en el disseny d'activitats didàctiques del Museu d'Art de Sabadell (MAS) durant aquests darrers cursos.

Formalment s'acaba d'evidenciar en treballar en el disseny de l'activitat anomenada: "Mira qui et mira", els retrats de la Col·lecció Permanent, on a partir de sis obres, vam dissenyar conjuntament amb Montserrat Prat, formadora de l'educació artística, una proposta didàctica interdisciplinària. Per interès tant de la direcció del Museu com nostra, pretenia d'inici la integració de diverses àrees del currículum per aportar a l'alumnat una visió interdisciplinària de l'art; i així la vàrem desenvolupar. El repte era dissenyar una proposta que oferís una visió del Museu que anés més enllà de la contemplació d'obres d'art i on es donés prioritat a la participació activa de l'alumnat i s'oferís, a partir del treball amb les obres, una visió de la societat del segle passat, un treball de llenguatge, expressió corporal, etc.

La resposta, tant per part dels tècnics i de les educadores del Museu, com de les mestres i de l'alumnat que va participar en l'activitat, va ser molt satisfactòria i es va valorar positivament el fet de relacionar matèries per dotar de contingut significatiu els coneixements de l'alumnat.

Aquests fets també van acabar d'incidir en la necessitat de fer un treball més profund sobre aquest tema i poder constatar, així, les valuoses aportacions que pot fer una proposta didàctica d'aquestes característiques en l'educació integral dels infants.

1.2 *objectius de la recerca* — *preguntes inicials*

Després d'aquesta fase inicial d'on va sorgir la necessitat de la recerca es concreten les hipòtesis de partida i els objectius que es pretenen assolir en el decurs de la mateixa.

primera hipòtesi

En l'educació visual i plàstica es fa palès un decalatge metodològic entre les directrius que proposa el currículum i la implementació real a les escoles.

preguntes

- Quin és l'estat actual de l'àrea de visual i plàstica a les escoles?
- Quin valor dóna el professorat al treball interdisciplinari en general?
- A l'escola, s'utilitza la metodologia interdisciplinària a partir de l'àrea d'educació visual i plàstica?
- Quines àrees es relacionen més freqüentment amb l'art?

segona hipòtesi

Partint de la representació de la figura humana entesa com a concepte global i amb una metodologia interdisciplinària, es pot implementar un projecte didàctic que integri diferents àrees del currículum i que generi un tipus d'aprenentatge integral i significatiu.

preguntes

La representació de la figura humana pot generar coneixements globals?

- Amb quina metodologia es pot fer un treball interdisciplinari a partir d'obres d'art amb temàtica de figura humana?
- Quines estratègies cal emprar en el treball de la representació de la figura humana perquè l'alumnat evolucioni i progressi adequadament?
- Com evolucionen els nens en el dibuix de la figura humana i quins trets de la personalitat hi projecten?

Es fa palès doncs, a partir de les dues hipòtesis de la recerca, que serà a partir d'una reflexió a partir de documentació sobre el funcionament de l'àrea a les escoles i sobre l'opinió del professorat, que es podrà constatar quin tipus d'aprenentatge es porta a la pràctica a les escoles i l'eficàcia d'una metodologia interdisciplinària.

Tenint com a base les hipòtesis inicials, la recerca parteix de la idea que és possible treballar la representació de la figura humana de manera global, tot relacionant-la amb altres àrees del currículum. A la vegada pretén ajudar a l'escola a prendre consciència que estem davant d'un llenguatge amb identitat pròpia que cal que estigui subjecte a una certa sistematització dins els currículums i que potser desvetllarà inquietuds respecte a la formació dels mestres per adquirir el criteri necessari per a interactuar amb els alumnes i aconseguir així contribuir a una educació més integral.

És evident que la representació de la figura humana i, més específicament, el seu dibuix, és un tema que es treballa al llarg de tota l'escolaritat; però generalment de manera aïllada i sense una coherència que permeti als infants evolucionar i descobrir les possibilitats d'expressió que ofereix.

Són recurrents les activitats de representació de figura humana amb temàtica lliure o dirigida, però sovint l'infant, quan arriba a l'etapa en la qual li falten recursos per evolucionar cap a un tipus de representació més elaborada, s'estanca definitivament per manca d'estratègies i recursos que li hauria de facilitar el mestre.

El projecte també té en compte que les manifestacions gràfiques dels nens ens poden donar informació sobre la personalitat de l'autor, segueixen una evolució que no és casual i que, si la coneixem, ens ajuden com a educadors que som a poder acompanyar-los en el seu procés evolutiu.

El dibuix en general, i especialment la representació de la figura humana, permet a l'infant vehicular aspectes de la seva personalitat lligats a l'autoconcepte i la imatge corporal i expressar així el sentiment que té del seu propi cos, d'ell mateix i de la seva relació amb els altres.

En aquest punt cal dir que el tema de la figura humana és, en si mateix, un pretext per oferir unes estratègies que poden servir en línies generals per a qualsevol altra temàtica de representació.

Finalment, per tal de veure com es pot implementar la metodologia interdisciplinària ratificada en la recerca, es dissenyarà una proposta didàctica interdisciplinària a partir d'una selecció d'obres d'art amb temàtica de figura humana, atès que des de les primeres manifestacions artístiques, la representació de la figura humana hi ha estat present amb diferents simbologies, expressions i tècniques i, per tant, és una bona opció per treballar amb els nens.

Aquesta proposta didàctica pretén ajudar al professorat a portar a la pràctica un tipus treball interdisciplinari, mostrant com una activitat de l'àrea de visual i plàstica ha de servir també per parlar d'emocions, pensaments, expressions, càlcul, història, cultura, música, relació amb els altres, etc. En definitiva, contribuir a una educació integral dels nens.

D'acord amb les hipòtesis de partida i les preguntes inicials, els objectius que pretén assolir la recerca són:

OBJECTIU GENERAL

Millorar el coneixement dels mestres en l'educació visual i plàstica en general, en l'evolució del dibuix en el nen i la projecció personal que se'n deriva, en el treball de la figura humana en la història de l'art, i, a partir d'una proposta d'activitat concreta que inclou més àrees del currículum, poder aplicar els coneixements a l'aula amb infants de diferents nivells.

OBJECTIUS ESPECÍFICS

- 1- Aprofundir en el coneixement de l'àrea de visual i plàstica en general.
- 2- Adonar-se de la importància de tenir una bona formació sobre el desenvolupament del dibuix del nen, especialment de la figura humana, com a eina per poder-lo conèixer millor i ajudar-lo a progressar positivament.
- 3- Aconseguir una visió de l'àrea de visual i plàstica lligada a la formació global de la persona i apropar als infants al món del art per tal d'aconseguir, en el futur, ésser persones amb sensibilitat i capacitat de gaudir-ne.
- 4- Dotar d'una proposta didàctica a les escoles que permeti afrontar el repte d'aquest canvi de mentalitat que cal donar a l'educació visual i plàstica amb una proposta concreta, on les obres d'art escollides entrin a formar part d'un recull que l'escola pugui anar fent a partir de la posada en pràctica del projecte.
- 5- Identificar les potencialitats que ens ofereixen les obres d'art en si mateixes i també com poden esdevenir el fil conductor per treballar d'una manera global, tot integrant-les en els treballs de les altres àrees.

D'acord amb els objectius proposats, la confecció d'aquest treball hauria de contribuir a:

Ratificar la importància per la formació integral de l'infant d'una educació interdisciplinària, concretant la idea amb una proposta metodològica a partir d'obres d'art de temàtica de figura humana. I poder contribuir així a un desenvolupament positiu, tant de la representació de la figura humana com de la formació global de la persona.

Tot això incidiria també en els aspectes següents:

Atès que l'educació artística ha estat fins ara considerada, en la pràctica, una àrea poc important dins el currículum:

La recerca serà una reflexió sobre l'àrea de l'educació artística que pot servir per qualsevol mestre que vulgui millorar el seu coneixement sobre la matèria, i la pràctica docent per aconseguir anar més enllà del que pot significar fer manualitats.

Atesa la manca de material didàctic específic en el camp de l'educació artística:

Donarà les pautes generals per poder **treballar la figura humana** en qualsevol nivell o etapa amb tots els continguts i aspectes a tenir en compte per fer-ho adequadament. També proporcionarà una informació estructurada del tractament de la figura humana en el món de l'art, de cara a la seva aplicació a l'escola .

Per últim, la proposta didàctica:

Serà una proposta fonamentada en la globalitat de l'ensenyament de les diferents àrees del currículum amb material de cada activitat que s'haurà posat en pràctica prèviament en format d'imatges, produccions, descripció de situacions a l'aula, transcripció d'experiències, etc.

Per tal que es pugui dur a terme la proposta didàctica, tenint un coneixement del que significa el dibuix pels nens, quina és la seva evolució i les informacions que el mestre pot aprofitar en fer una activitat on la figura humana hi sigui present:

S'oferirà un **recull de formes evolutives del dibuix i de les projeccions** que se'n deriven.

La proposta proporcionarà als mestres la possibilitat de treballar des de l'àrea d'educació artística en un projecte **interdisciplinari** per tal d'anar aconseguint, entre tots, una visió de l'àrea de visual i plàstica integrada dins el currículum general i amb un pes específic real dins la formació global de la persona.

1.3 *disseny* — del pla de treball

D'acord amb els objectius que es planteja el projecte i tenint en compte que la recerca s'emmarca dins l'àmbit de l'educació visual i plàstica, caldrà fer un estudi dels referents conceptuals que expliciti i posi de manifest com es porta a terme l'ensenyament en l'actualitat, quines mancances i valors projecta i com s'hauria d'afrontar en un futur per tal de millorar-ne els dèficits. Dins d'aquesta recerca documental s'incidirà especialment en evidenciar com l'àrea de visual i plàstica pot facilitar portar a terme una metodologia interdisciplinària que generi un aprenentatge integral de la persona.

Una vegada estudiats els referents conceptuals, la recerca contrastarà les hipòtesis de partida amb el professorat que aportarà la seva opinió, fruit de la formació, l'experiència professional i pel fet d'haver participat directament en una activitat interdisciplinària de les característiques que planteja la recerca. El professorat serà, doncs, qui donarà l'estat d'opinió sobre el funcionament de l'àrea de visual i plàstica, sobre el valor que otorga a una metodologia interdisciplinària i a la implementació de la mateixa a les escoles.

Finalment, una vegada validades les hipòtesis inicials i per tal de facilitar la implementació d'aquesta metodologia a l'escola, s'oferirà una anàlisi sobre el treball de representació de la figura humana en els infants i es dissenyarà una proposta didàctica interdisciplinària.

L'esquema de la recerca serà el següent:

1. RECERCA

- **Anàlisi de la situació actual de l'àrea de visual i plàstica a les escoles, on la recerca incideix principalment.**
- Estudi i reflexions sobre l'ensenyament actual de l'educació visual i plàstica a l'escola: valors, formació, horaris, metodologia, paper del mestre, espais i recursos, avaluació.
- Redefinició de l'àrea a partir de les mancances analitzades. Estudi i reflexions sobre el futur de l'àrea.
- La metodologia interdisciplinària i el treball a partir d'obres d'art.
- **Estat d'opinió del professorat: disseny, distribució, buidatge i anàlisi de resultats de les enquestes al professorat que complementaran la constatació de les hipòtesis de la recerca.**

- **Conclusions a partir dels resultats obtinguts en l'anàlisi de la situació actual de l'àrea i l'estat d'opinió del professorat.**

2. IMPLEMENTACIÓ DELS RESULTATS DE LA RECERCA

- **La representació de la figura humana en l'infant.**
- Evolució del dibuix de la figura humana.
- Interpretació del dibuix de la figura humana.
- Continguts bàsics en el treball de la representació de la figura humana en diferents àmbits (dibuix, pintura, volum)
- **Recull de propostes pedagògiques als museus i tallers, com a concreció de models metodològics.**
- **Proposta didàctica, aplicable a diferents cursos, on a partir d'una selecció d'obres d'art amb el tema figuratiu, s'ofereix als mestres una eina de treball que incideix en les diferents àrees del currículum.**

El calendari d'actuació de cada fase de treball és el següent:

FASES	TREBALL	TEMPORITZACIÓ
PRIMERA	Anàlisi de l'àrea on s'incideix principalment: Estudi i reflexions sobre l'ensenyament actual de l'educació visual i plàstica a l'escola. Redefinició de l'àrea a partir de les mancances analitzades. Quadre comparatiu. La metodologia interdisciplinària i el treball a partir d'obres d'art.	CURS 2006-07 SETEMBRE OCTUBRE
SEGONA	Disseny, distribució, buidatge i anàlisi dels resultats de les enquestes al professorat. Conclusions.	NOVEMBRE DESEMBRE
TERCERA	Implementació de la recerca. Estudi de la figura humana en els dibuixos dels nens. Evolució i interpretació del dibuix de la figura humana.	GENER
QUARTA	Continguts bàsics en treballar la figura humana: Metodologia. Temes. Avaluació. Lectura d'imatges. Recull de propostes pedagògiques dels museus i tallers, com a concreció de models metodològics.	FEBRER MARÇ
CINQUENA	Disseny de la proposta didàctica, a partir d'una selecció d'obres d'art amb metodologia interdisciplinària. Concretar la proposta, posada en pràctica a l'escola, de les activitats per tal de poder fer esmenes i oferir material en imatges als mestres que vulguin dur-les a terme.	ABRIL MAIG JUNY

1.4 metodologia emprada

Recerca documental

Els referents teòrics, des d'un principi, seran molt importants ja que guiaran els processos de la recerca, orientaran l'elaboració de la proposta i possibilitaran les conclusions. Per tant, cal fer una recerca documental inicial per aconseguir vincular els referents conceptuals als objectius plantejats en el projecte.

Enquestes

Les enquestes seran l'eina que permetrà constatar l'estat d'opinió del professorat en relació a les hipòtesis inicials i per tant sobre: el funcionament de l'àrea de visual i plàstica, sobre el valor que otorga a una metodologia interdisciplinària i a la implementació de la mateixa a les escoles.

Assessorament

L'assistència a les reunions, tant amb la supervisora com amb el grup de formadors de l'ICE de la UAB, com amb diferents psicòlegs i tècnics d'activitats pedagògiques dels museus possibilitarà contrastar la recerca durant tot el procés.

Per tant, tindran incidència en el treball:

- Les aportacions de la supervisora del projecte, que serà la que orientarà pel seu coneixement en la matèria tot el desenvolupament del treball
- L'intercanvi de reflexions pedagògiques dels membres del grup de formadors d'educació artística oferirà pautes per a la recerca.
- L'assessorament de psicòlegs per validar el treball sobre interpretació del dibuix.
- Les orientacions dels tècnics dels Museus i tallers on s'han fet les observacions de les propostes didàctiques.

Posada en pràctica de la proposta didàctica

Una vegada dissenyada la proposta, cada bloc d'activitats es posarà en pràctica en cursos d'edats diferents per tal de poder modificar el que no funcioni bé.

Es recolliran, doncs, durant la posada en pràctica de la proposta, les actituds, produccions, imatges i reflexions que vagin sorgint en els grups de nens per tal de poder adequar al màxim l'activitat. Així com les impressions dels tutors de l'alumnat on es duen a terme les pràctiques.

Cal afegir, també, que s'haurà recollit durant els darrers cursos, material en format imatges i produccions sobre la temàtica de la figura humana, de l'escola on estic treballant, de les activitats fetes al MAS, i de les propostes dutes a terme pels membres del grup de formació de l'ICE.

2

la ricerca

2.1 *anàlisi de la situació actual* —— de l'àrea de visual i plàstica a les escoles

Al iniciar la recerca m'ha estat del tot necessari ordenar els meus pensaments al voltant de l'àrea en que s'ubica el treball, i buscar els referents teòrics conceptuals en la documentació dels autors que han exposat les seves idees sobre com es porta a terme realment l'ensenyament de l'educació artística. I a partir dels referents poder constatar com la realitat de les escoles ens mostra unes mancances en diferents aspectes i un decalatge entre la teoria dels currículums i la seva implementació.

A l'escollir els autors, tot i que també he inclòs els més universals (Arnheim, Eisner, Gardner, etc.) m'he centrat especialment en els que coneixen de prop la nostra realitat escolar. Per això m'ha estat de molt ajut un treball de Lluís Vallvé sobre l'educació visual i plàstica fruit d'una llicència d'estudis, els llibres de Marta Balada, Roser Juanola, Jordi Caja, etc. (veure bibliografia) i les reflexions sobre el tema recollides en les actes, durant més de deu anys, de les reunions del grup de formadors de visual i plàstica de l'ICE de la UAB.

Després d'aquesta base teòrica quedarà fonamentada una visió general de la situació de l'àrea de visual i plàstica, la idea de la necessitat d'un tipus d'aprenentatge integrador de coneixements i de que l'art és una bona eina per iniciar-lo . I finalment l'anàlisi de les enquestes a partir de l'opinió dels docents que viuen la realitat a l'escola cada dia, aportarà una dimensió més pràctica de com és aquesta realitat a les escoles i de la importància d'integrar els coneixements.

2.1.1 *l' àrea de visual i plàstica* —— *l'estat de la qüestió*

No es pot generalitzar sobre el tractament que es fa a les escoles de l'àrea de visual i plàstica, ja que hi ha claustrats que a partir d'assessoraments, formació o simplement per interès personal estant duent a terme projectes molt vàlids on s'integren altres àrees del currículum. Però en general l'àrea encara té força dèficits que cal anar resolent i que són fruit de diferents aspectes del sistema educatiu i de molts anys de pràctiques pedagògiques no sempre encertades.

Per tal de poder analitzar l'estat actual de l'àrea i la manera com s'implementa a les escoles he partit d'uns indicadors (valors, horari, formació, etc.) que ens mostren de manera específica quina és la situació general i després a partir dels mateixos faig unes propostes de millora ateses les mancances que presenten en alguns aspectes.

2.1.1.1 Com s'implementa l'àrea a les escoles: valors, horari, formació, currículum, materials curriculars, espais i recursos, avaluació

valors

El valor social que es dona actualment a l'àrea es fa palès en l'espai que té en la formació del mestres (molt reduït i sense la figura de l'especialista, que trobem a l'àrea de música, per exemple), en l'horari lectiu de l'alumnat (també insuficient) i en el valor que li donen els mateixos mestres (sovint s'estructura l'àrea en tallers generalment de manualitats, que s'aprofiten per treballar amb un nombre més reduït d'alumnes, però que es fan servir per altres matèries en detriment de les poques sessions de plàstica).

Aquests aspectes decidits explícitament per l'administració i els mateixos mestres mostren com la societat no valora en la formació integral de la persona els valors que ofereix l'educació visual i plàstica, ja que es considera erròniament poc útil, vàlida només pels naturalment agraciats, o un complement de les altres àrees.

En general es valora molt més a l'educació infantil on sovint és el fil conductor de les altres matèries i a partir d'aquest nivell va baixant el grau de valoració conforme l'alumnat va pujant de curs.

horari

Els horaris en general acostumen a ser més flexibles a educació infantil i a cicle inicial, que a la resta de primària, degut principalment a les especialitats que condicionen força la distribució del temps i esdevenen a la pràctica molt rígids.

Així, es fa difícil que dins la franja horària destinada a l'educació artística l'alumnat disposi de temps suficient per observar, experimentar, crear i reflexionar sobre el treball que se li proposa, ja que per la metodologia que se'n deriva el temps que habitualment se li atorga es del tot insuficient.

Aquest fet juntament amb el poc reconeixement oficial dins el currículum fan que les hores reals dedicades a l'educació visual i plàstica siguin totalment insuficients i no ajuda a facilitar una organització on es puguin interrelacionar diferents àrees.

Es pot afirmar doncs, que a l'educació infantil té un tractament horari força similar a les altres àrees pel tipus de currículum més globalitzat però a primària esdevé totalment insuficient i parcialitzat respecte les altres matèries.

formació

A nivell de l'estat, “es la asignatura con menos carga lectiva de todo el currículum de los maestros. Y eso ya dice mucho del papel que en la escuela actual tienen las enseñanzas plásticas” (Caja, 2001, pàgina 129)

En les Universitats més properes públiques o privades la formació dels mestres actualment és d'un quadrimestre al llarg de la carrera, no cal dir que també esdevé insuficient per poder assolir i experimentar els nous coneixements, els plantejaments didàctics, les tècniques, etc. i aconseguir un professorat amb prou formació i sensibilitat per encaminar als infants a poder gaudir del món de l'art.

Per aquest motiu el professorat en general al no rebre una formació especialitzada sobre els nous objectius, continguts i metodologia de l'àrea se sent desorientat, ja que és conscient dels canvis significatius que comporta el nou plantejament del currículum, però no disposa de coneixements i recursos adients per aplicar-los.

D'aquí la creixent demanda de cursos de formació i assessoraments de l'àrea de visual i plàstica, que ajuden a millorar-la però que en molts casos no suposen un nou plantejament global de l'aprenentatge a l'escola, doncs no ofereixen propostes de concreció a partir de les directrius del currículum. Sovint la visió dels formadors és la de no caure en “receptes” que llavors el professorat utilitza sense el contingut i els processos que hi ha al darrera. Però el que es constata, tot i la formació, és la manca d'un nivell de concreció del currículum que estructurari de manera pràctica els objectius i continguts al llarg dels cursos o cicles.

També cal dir que sovint aquest cursos, habitualment de 15 o 20 hores, no poden oferir una formació global de l'àrea perquè el temps és insuficient i tenen el perill de quedar en la visió del professorat com un simple curs de tècniques novedoses, del treball d'artistes puntual, etc.

Una altra dificultat afegida i que és general en totes les àrees es que les innovacions sorgides dels diferents tipus de formació, es queden en l'àmbit dels mestres que assisteixen als cursos, doncs les dinàmiques establertes en els claustres són molt difícils de canviar.

currículum

Tot i que el nou currículum fa un tractament nou de l'àrea, el cert és que a la pràctica a les escoles no es porta a terme per diferents motius i per això, “actualment ens trobem que tenim múltiples models d'educació artística, fruit de diferents concepcions, convivint en el nostre sistema educatiu. I no es tracta de línies d'escola diferents, en molts casos conviuen dins el mateix centre o fins i tot paret per paret en el mateix cicle.”(Vallvé, 2003, pàg.15)

A part dels factors que incideixen en la pràctica deficient ja esmentats: formació, horaris, materials... hi ha poca concreció dels blocs conceptuals, falta un material ben estructurat, seqüenciat per nivells o cicles on els mestres puguin recolzar-se per fer el canvi d'orientació que proposa el currículum.

Tots tenim clar a tall d' exemple i sintetitzant molt que a primer de primària es treballen els nombres fins al 100, a segon fins al 1000, etc; i en visual i plàstica sabem que cal treballar el color i es va fent al llarg dels cursos però no hi ha la certesa de quins aspectes específics corresponen o són més vàlids de treballar en cada cicle en referència al contingut general.

Aquest exemple vol evidenciar la manca d'un material estructurat i seqüenciat per portar a terme de manera clara les directrius del currículum i que potencia el fet que cada escola l'interpreti i porti a la pràctica de manera diferent i sovint errònia els objectius del mateix.

materials curriculars

L'oferta de material relacionat amb l'àrea és molt pobre i de vegades consisteix en un simple recull d'activitats o d'aplicació de tècniques.

Les editorials diuen que aquests materials no són rentables i la qualitat de les imatges dels que es publiquen per l'alumnat, en general no és massa bona.

Manquen orientacions didàctiques actualitzades, ben estructurades, que tinguin en compte tots els aspectes de l'àrea i una pràctica seqüència de continguts.

Sense aquest material específic, es fa molt difícil que el professorat que no té una formació de base, es llenci a dur una pràctica d'acord amb els nous objectius sense suport teòrico-pràctic, encara que mostri molt interès i voluntat de fer-ho.

metodologia

Existeixen una sèrie de trets metodològics heretats de passades visions de l'àrea que en dificulten la seva evolució ja que estan molt integrades a la pràctica habitual dels mestres:

- Potenciació de la producció (habilitats motores i tècniques) per davant d'altres aspectes (observació, percepció, manipulació, creació, lectura d'imatge, reflexió sobre el treball, educació estètica, apropament al món de l'art)
- Expressió lliure dels infants, sense intervenció, sense donar consignes ni proposar estratègies per superar etapes, que no ajuda a evolucionar en tots els aspectes i fa el treball molt reiteratiu. En aquesta visió no intervencionista de la pràctica docent molt habitual en els darrers anys, no es potencia una reflexió sobre els temes que es treballen a l'aula, ni es donen referents teòrics i estètics. S'abandona l'alumnat als seus propis recursos i se l'aboca al desencís al veure que no pot evolucionar millorant les seves creacions.
- Repetició o còpia de models
- Utilització de l'àrea per decorar passadissos, tapes d'àlbum, materials per festes... exclusivament. Oferint una visió molt compartida pel professorat de l'àrea com a complement de les altres matèries del currículum.
- L'àrea com a taller productiu sense lligam amb les altres matèries, i amb l'objectiu de produir una obra concreta, sovint com el model.
- Rutines en la utilització de materials, formats de paper, tècniques, visions estètiques...que són les que els mestres coneixen però que condicionen i empobreixen molt les possibilitats d'aprenentatge de l'infant.

espais i recursos

Tot i que cada vegada més en les escoles de nova construcció es tenen en compte les necessitats d'espai que comporta el treball de l'àrea de visual i plàstica, en una gran majoria els mestres s'han d'adaptar a les aules ja existents, amb les dificultats que això comporta per dur a terme els seus objectius.

En general són aules petites, no sempre amb llum natural, amb taules poc adequades de mida i mobilitat pel tipus de formats diferents en que es treballa, el punt d'aigua no sempre hi és present amb suficients garanties d'accessibilitat, no hi ha lloc suficient per emmagatzemar materials o treballs en procés de construcció, es fa difícil tenir accés a una mínima biblioteca d'art o a les noves tecnologies, etc.

avaluació

Atès que s'ha pensat durant anys que las aptituds artístiques eren genètiques, l'avaluació ha estat molt lligada al producte amb orientacions poc clares i molt subjectives.

Els paràmetres en que s'ha basat fins ara l'avaluació de l'àrea a han estat majoritàriament aquests:

- Semblança amb el model proposat
- Valor estètic de la producció del alumnat.
- Domini de les tècniques

D'aquests tres aspectes el primer i el tercer sembla que podrien ser més objectivables tot i no ser suficients, però el que cal esmentar en el del valor estètic, és que deixa l'avaluació a mans d'un professorat poc format en l'experiència estètica.

2.1.1.2 Redefinició de l'àrea a partir de les mancances analitzades: valors, horari, formació, currículum, materials curriculars, espais i recursos, avaluació

Ateses les mancances esmentades es fa necessari redefinir l'àrea, tot fent una reflexió sobre l'aprenentatge en general, que possibiliti una nova manera d'entendre la mateixa, com a generadora d'una educació integrada a la resta d'aprenentatges i connectada als interessos dels infants.

D'aquesta manera aconseguirem una nova visió de l'educació visual i plàstica que ha de contribuir no a complementar altres àrees sinó a un aprenentatge global de l'infant en tant que li atribuïm els següents valors:

- 1- Ajuda a desenvolupar les capacitats de les persones d'una manera harmònica i equilibrada tot estructurant el pensament
- 2- És un llenguatge instrumental bàsic per la societat actual i per l'aprenentatge de qualsevol altra àrea,
- 3- Permet integrar alumnes de diferents moments madurats sense massa dificultats,

4- Esdevé una eina molt útil per conèixer l'entorn cultural i la identitat dels alumnes.

5- Facilita la cohesió amb els diferents continguts del currículum

Per tot això cal entre tots aconseguir dotar-la dels valors que a nivell teòric sembla que té, però que no es reflexa en la realitat de la majoria d'escoles.

valors

Cal aconseguir que un llenguatge tan important en la formació integral de la persona i que és present ja en les primeres èpoques de la infància mantingui el seu pes específic al llarg de tota la formació.

Per altra part atesa la importància que té actualment el món de les imatges en la societat caldrà incorporar-les en l'educació per tal de dotar a l'alumnat d'eines suficients perquè pugui desenvolupar-se amb sentit crític i deixar de ser simple consumidor passiu.

Valors que es transmeten a l'alumnat en l'àrea d'educació visual i plàstica :

- Educació estètica

L'educació estètica permet ja des dels primers cursos el desenvolupament de la sensibilitat de la persona, desvetllada a partir de les arts en general però especialment a partir de les obres d'art i el treball plàstic.

Cal doncs treballar les experiències perceptives per ampliar el potencial sensitiu i facilitar una actitud d'estar sempre obert a les sensacions del món exterior tot aprenent a gaudir-ne i a saber interpretar-les.

L'educació estètica parteix doncs de l'educació del gust (capacitat de captar els aspectes estètics dels objectes) i de la sensibilitat. Això es durà a terme ajudant a elaborar judicis estètics en funció del plaer o interès que un objecte estètic ens provoca, així com a partir de l'aprenentatge que es deriva del mateix fet d'experimentar estèticament la realitat.

Podem dir doncs que si treballem en aquesta direcció podem aconseguir

- una educació de la sensibilitat envers l'entorn natural i social,
- una educació en la capacitat de fer judicis sensibles o sigui ser capaç de sintetitzar els elements objectius i subjectius que ens provoca la percepció d'objectes i sentiments.
- una educació que potenciï la capacitat imaginativa, fomentant l'experimentació amb imatges mentals a partir de les sensacions.
- una educació que faciliti entendre les emocions pròpies i les dels altres.

Per tant, afirmariem que, tot partint d'una educació de la sensibilitat, allò que cerquem és fonamentar la capacitat de fer d'aquesta sensibilitat un mitjà per tal d'accedir a la formació del jo en tota la seva plenitud.

- Creativitat

La creativitat entesa com una actitud de recerca que ajudi a l'individu a adaptar-se a noves situacions i trobar solucions als problemes que li planteja un món que canvia i es desenvolupa cada vegada més de pressa.

Entenent doncs que la creativitat és un valor característic de l'educació visual i plàstica, cal aprofitar-lo per treballar les estratègies creatives que hi estan associades i que beneficiaran no solament l'àrea sinó tots els aspectes referents a creativitat i recerca de les altres disciplines del currículum.

Per aconseguir-ho cal que les propostes de treball siguin obertes i que generin un ampli ventall de solucions personals igualment vàlides.

- Construcció del pensament

L'educació visual i plàstica facilita i desenvolupa les estratègies, capacitats i mecanismes de pensament que ajuden a l'estructuració mental de l'individu.

Com diu Wilson, “Por extraño que pueda parecernos, gran parte de nuestro conocimiento del mundo proviene, en realidad, de fuentes simbólicas, por oposición a las percepciones directas de objetos y acontecimientos. Los sonidos, gestos y configuraciones, combinados en sistemas simbólicos, articulan ideas sobre el mundo. Estos modelos del mundo toman la forma de palabras, números, diagramas, planos, fórmulas, gestos y ciertamente imágenes de cualquier tipo. A través de estas formulaciones simbólicas forjamos buena parte de nuestro conocimiento del pasado, de otros pueblos y lugares, e incluso del futuro.” (Wilson, 2004, pàgina 20)

Atès que una de les formes d'estructurar el pensament es a partir d'imatges i símbols, cal pensar que l'educació visual i plàstica contribueix al desenvolupament del pensament de la persona, i que això és un valor que va molt més enllà de l'àrea que ens ocupa.

- Comunicació, expressió d'emocions i sentiments

Com a llenguatge que és l'educació visual i plàstica té una funció comunicativa que serveix a l'alumne per expressar el que passa al món, el que sent ell mateix i la relació entre ell i l'entorn. Cal entendre-la no només com a producció d'un resultat final sinó com a procés, acció, descoberta, que possibilita que els coneixements es generalitzin.

Atesa la gran quantitat d'imatges que envolten als nens en l'actualitat: publicitat, premsa, vídeo, televisió, fotografia... cal oferir eines tant per saber interpretar-les amb sentit crític com per conèixer els seus elements i saber utilitzar-los per transmetre idees i sentiments.

L'expressió plàstica ha de facilitar que l'alumnat pugui experimentar la creativitat personal tot expressant a través de la mateixa la seva manera de veure, interpretar al món ajudant-lo a sentir-se integrat en l'entorn i possibilitant un incidència personal en el mateix.

- Apropar als infants al món de l'art

La realitat mostra com una gran majoria de persones adultes es mostren poc motivades per entrar en un Museu, tenen poca sensibilitat pel món artístic i per tant desaprofiten la seva capacitat de poder gaudir-ne. L'escola doncs ha de facilitar a l'alumnat l'accés al món de l'art i a les valuoses avantatges que ens ofereix.

horari

Cal que l'administració canviï els criteris de repartiment horari especialment a primària, tot dotant-la d'una franja més ampla on sigui possible desenvolupar correctament el currículum proposat i dissenyar una metodologia on s'interrelacionin amb més facilitat les diferents àrees. Mentre això no sigui possible cal treballar conjuntament amb els altres especialistes i tutors per tal d'unificar objectius i dissenyar projectes comuns.

No s'ha de ser pessimista però sembla que no es va precisament per aquesta línia en les actuacions recents de l'administració, que sembla que proposa pel futur reduir la dedicació horària tant a l'educació musical com a la visual i plàstica a secundària, veurem com quedarà a primària!

formació

Es fa molt evident el fet que la formació actual és insuficient i que cal augmentar el nombre d'hores però també el contingut de la mateixa, sembla que amb els nous plans que s'estan gestant això podria canviar, però gaire?

Les persones vinculades d'alguna manera a l'educació artística saben com la figura de l'especialista és una antiga i gastada reivindicació. Sense anar més lluny en la darrera trobada de plàstica (XVIII Trobada de plàstica: Colors, imatges, paraules..., organitzada per l'ICE de la UB, 24/10/2006), un dels ponents de la taula rodona que es va celebrar deia que fa més de 25 anys que es reclama des de diferents àmbits. Sembla que abans es contractaria un tècnic informàtic per fer el manteniment dels ordinadors a les escoles que invertir els esforços en formar especialistes o en crear dins el currículum dels mestres una especialitat.

Pot semblar contradictori el fet de reivindicar la figura de l'especialista amb la metodologia interdisciplinària que defensa la recerca, pel fet que això potser parcialitzaria o aïllaria encara més les diferents àrees del currículum. Per això cal clarificar que si bé la formació del professorat hauria de contemplar la figura de l'especialista en la pràctica a l'escola el seu funcionament hauria de ser diferent del que entenem actualment per especialista, que imparteix la seva matèria deslligada completament de les altres, no tant per voluntat pròpia sinó per la manera en que està organitzat el currículum, les hores de coordinació de que es disposa, etc.

Així doncs la persona especialista en l'àrea de visual i plàstica, que formaria part del claustre com els altres especialistes, podria estar ubicat rotativament cada curs a un cicle portant a terme l'educació visual i plàstica i a la vegada amb hores de dedicació sense alumnes coordinar l'aprenentatge de la mateixa en els altres cicles; a banda de fer altres tasques de suport. Aquest sistema permet, com ja s'ha fet palès en algunes escoles, la continuïtat al llarg dels cursos de l'educació visual i plàstica, que coordina l'especialista, i el fet de que el mateix tutor a l'impartir habitualment l'àrea pot fer un treball interdisciplinari sempre que ho cregui convenient amb l'assessorament de la persona especialista tot aconseguint un aprenentatge més integral.

Atès doncs, que de moment la figura de l'especialista no es contempla en la formació dels mestres, cal facilitar a nivell d'organització interna de l'escola, que un dels mestres que per formació personal o afinitat coordini l'àrea al llarg dels cursos, per

tal que es desenvolupi de manera coherent i que la seva dedicació permeti coordinar-se amb els altres mestres o especialistes per fer una treball que tendeixi a la interdisciplinarietat.

currículum

En general es pot afirmar que a nivell teòric el currículum actual no està mal plantejat, però sí que s'observen mancances en la concreció del mateix i això incideix en la implementació de l'àrea en diferents realitats escolars.

Un vessant positiu de l'enfocament específic del currículum en l'àrea de visual i plàstica és que es valoren tots els continguts, no només els procedimentals, s'inclou l'educació del món visual, l'educació estètica, i la reflexió sobre els treballs propis i els dels altres. Però per poder dur a terme el nou plantejament es fa necessari un treball de concreció i coordinació dels continguts al llarg de les etapes.

Les escoles han de fer un esforç per tal d'aclarir els objectius i continguts, i fer-ne una seqüenciació que permeti una progressió positiva al llarg dels cursos. I a la vegada promoure, tenint en compte les possibilitats que ofereix l'estructura de cada escola, el diàleg disciplinari sempre que sigui possible.

Aquí també hi juga un paper important la visió de la formació que tenen les persones que estan en aquest àmbit, ja que són les que poden contribuir a donar a conèixer i facilitar l'accés a la correcta implementació del currículum.

Cal una reflexió sobre les necessitats reals del professorat que accedeix a la formació, són molts els àmbits que ha de controlar el docent com per pretendre que estigui al dia, es prepari, coordini i estructurari totes les àrees del currículum.

S'evidencia la necessitat de potenciar els assessoraments o formació dels claustres per tal d'aconseguir una millor concreció del currículum en estratègies i seqüenciació de l'àrea de visual i plàstica, degut a les mancances de material adequat i clarificador.

materials curriculars

Atesa la manca de materials curriculars ben estructurats, cal estar molt atent a les publicacions que van sortint darrerament, a les propostes de les diferents escoles que podem trobar a internet o als treballs de recerca que ens poden ajudar a orientar la nostra tasca d'una manera més positiva.

Aquests materials poden suplir una mica la manca de formació que té el professorat i facilitar la posada en pràctica de la visió actual de l'àrea.

metodologia

Tot i que el currículum ja mostra una nova manera d'implementar l'aprenentatge de l'àrea, per tal de fer-lo efectiu, hem d'intentar canviar les rutines respecte a les metodologies on el treball sempre partia d'una tècnica o un material i on la producció era la base principal de l'àrea.

No sempre cal partir del material sinó del que l'alumnat vol expressar o comunicar i a partir d'aquí escollir els continguts de l'àrea i del currículum general que hi estan imbrincats i els materials i les tècniques adequades.

El procés hauria de tenir diferents fases:

- observació, percepció, lectura d'imatges
- manipulació de materials i experimentació
- creació, expressió
- reflexió i anàlisi de tot el procés de treball propi i del grup.

Hi ha d'haver un equilibri entre el mirar (observació, percepció...), el parlar (reflexionar, analitzar), i el fer (producció personal o de grup).

Cal tenir en compte sempre aquest espai per la reflexió conjunta per constatar els resultats de les hipòtesis, compartir les solucions i estratègies utilitzades i així aconseguir avançar en els aprenentatges.

És important respectar els ritmes personals, donar temps per expressar, provar, reflexionar, sense intervenir per respectar les necessitats individuals. Aquest temps de contemplació i observació és un bé molt preuat, en aquesta societat de les presses que ja comença a impregnar-se en les nostres escoles. Cal acostumar als infants a percebre els petits detalls, a concentrar-se en les sensacions que experimenten, a mirar i admirar, a escoltar el silenci, a gaudir amb la simple contemplació de les coses més quotidianes, no per això menys importants.

Per altra costat com evidencien les orientacions del currículum (Educació primària, 1992, pàgina 61): “l'educació artística visual i plàstica cal considerar-la com a font de coneixement i de cultura que, lligada al camp del raonament, és la base per a l'aprenentatge continuat dels conceptes plàstics en les diferents etapes del creixement.”

Actitud del professorat respecte de la metodologia:

El professorat hauria d'ajudar a establir connexions entre diferents àmbits del coneixement i a possibilitar aplicar eines i estructures a nous processos o situacions; tot connectant amb els sentiments, emocions, despertant la sensibilitat i la capacitat creativa. Per això cal estructurar el treball de l'àrea a partir d'una metodologia que faciliti la relació entre les diferents àrees per aconseguir l'assoliment d'aprenentatges significatius.

La importància de la metodologia interdisciplinària s'explicitarà més àmpliament en l'apartat 2.1.2: Els dos eixos de la recerca.

El docent no ha de transmetre valoracions estètiques subjectives sinó que hauria d'aconseguir desenvolupar totes les capacitats de l'alumnat de forma global. Afavorint en tot el procés el desenvolupament sensorial, emocional, creatiu, estètic i cognitiu de l'alumnat.

Per gestionar tots aquests processos, cal que desenvolupi el propi criteri estètic a partir de la formació, ja que ha de ser conscient de l'empremta que això suposa en l'educació dels alumnes, i en la formació dels estils estètics personals.

El poder que té l'empremta personal del professorat en la seva tasca docent es fa palesa en l'experiència dels mestres de tallers on treballen amb alumnat de diferents escoles, que poden observar en el treball dels nens els estils del professorat a l'hora de fer propostes didàctiques.

Cal tenir present també que resulta positiu pel mestre, haver experimentat abans de proposar l'activitat tot el procés per tal de preveure situacions i plantejar millor l'activitat.

espais i recursos

No està a les nostres mans la possibilitat de dissenyar a mida l'aula ideal però sí que cal tenir en compte aspectes que poden ajudar a crear un espai més facilitador de la tasca que ens proposem si les tenim presents i aconseguim anar modificant de mica en mica els aspectes que ens són més assequibles.

Llum natural, possibilitat d'enfosquir totalment l'aula, taules grans, punts d'aigua suficients, prestatgeries o armaris pel material o les produccions que estan en procés, aparells audiovisuals (tv, vídeo, ordinador, projector...) que es puguin utilitzar dins l'aula amb facilitat, espai per una biblioteca d'art (catàlegs, llibres d'artistes, tècniques, etc.) i arxiu d'imatges (fotografies, cartells, làmines, etc.), i el material de tot tipus a l'abast dels nens.

Cal entendre una aula de visual i plàstica no concebuda només com una simple aula taller, sinó com un espai polivalent dotat amb mitjans audiovisuals, informàtics, on poder contemplar reproduccions d'obres d'art, guardar arxius d'imatges... i treballar de manera digna aspectes perceptius, expressius i creatius de l'àrea.

avaluació

Ja que el currículum actual planteja la importància de l'autorreflexió, de la valoració de l'alumne de la seva obra i la dels altres, per tal de facilitar la capacitat d'emetre judicis i que ens recorda que cal avaluar actituds, conceptes i la mateixa producció; cal donar una nova orientació als paràmetres de l'avaluació.

L'avaluació hauria de contemplar els següents aspectes:

- Preavaluació: treballs anteriors de temàtica similar, coneixements previs.
- Observació de tot el procés, amb o sense intervenció del mestre, valoració de la manera d'afrontar els reptes que planteja l'activitat (afrontant riscos o sent més conservador).

Aquí cal observar la facilitat de trobar solucions noves, l'autonomia per portar-les a terme, l'adequació de la tècnica en relació al missatge o idea que es vol comunicar, capacitat d'anàlisi personal i de diàleg i cooperació en grup.

Així com també l'ordre, organització, utilització de tècniques i materials, l'harmonia, el sentit estètic, estil personal i l'originalitat.

Tenint present que, les representacions plàstiques tenen valor tant pel procés com pel resultat final. Cal fer èmfasi en el procés experimental, independentment del fet que aquest tingui un resultat final gratificador o decebedor.

- Valoració del resultat final respecte de les expectatives que es plantejaven al començar el treball.
- Anàlisi per part del mestre de la manera de presentar el treball en definitiva dels resultats obtinguts pels alumnes. No avaluant amb paràmetres naturalistes o només valorant la semblança academicista de la realitat, o el domini de la tècnica.
- Si l'avaluació té en compte tots aquest aspectes aconseguirem evidenciar i poder valorar si els coneixements extrets de les propostes didàctiques proposades han servit a l'alumnat per a millorar els esquemes i les formes de representació i si han incorporat les estratègies apreses en intentar resoldre els aspectes de representació proposats.

2.1.1.3 Quadre comparatiu

Aquest quadre resumeix les idees principals de cada indicador, facilitant-ne la comparació.

INDICADOR	ESTAT ACTUAL	REDEFINICIÓ
VALORS	Poc valor social tant de l'administració com del professorat. Valor més important: complement de les altres àrees.	Valors de l'àrea: Fomenta l'educació estètica, la sensibilitat i la creativitat. Contribueix a la construcció del pensament Com a llenguatge propi potencia la comunicació i l'expressió d'emocions i sentiments. Habilita poder gaudir del món de l'art. Facilita la cohesió de diferents àrees del currículum i permet la integració d'alumnat amb capacitats diverses.
HORARI	Horari insuficient amb tendència a disminuir. Franges horàries que no permeten dur a terme els processos d'aprenentatge necessaris i la relació entre les àrees.	Atès l'horari insuficient cal dissenyar projectes comuns amb els diferents implicats en l'aprenentatge.
FORMACIÓ	Formació inicial insuficient, molt general i amb falta de concreció en la manera d'aplicar els continguts. Increment de la necessitat de cursos de formació.	Es fa necessària la figura de l'especialista amb una formació correcta i una pràctica que impliqui poder coordinar l'àrea a l'escola sense aïllar-la.
CURRÍCULUM	Currículum a nivell teòric força vàlid però amb manca d'estratègies d'aplicació.	A nivell general es necessari fer una concreció del currículum amb estratègies didàctiques i seqüenciació d'objectius i continguts.
MATERIALS	Oferta molt limitada de material de l'àrea: -Alumnat: relacionada exclusivament amb tècniques o activitats sense tenir en compte processos... -Professorat: manca d'actualitzacions didàctiques estructurades.	Atès que els materials escrits són tant limitats cal tenir en compte els que trobem a internet ja que ens poden facilitar la posada en pràctica d'alguns objectius o continguts de l'àrea.
METODOLOGIA	Metodologia en base a: La producció. L'expressió lliure sense estratègies que permetin evolucionar. La còpia de models. La utilitat com a complement de les altres àrees. Coneixement de tècniques i materials sense contingut específic.	Metodologia en base a: - L'observació, percepció, lectura d'imatges. - Manipulació de materials. - Creació i expressió. - Reflexió i anàlisi. Estructurada de manera: - Que permeti la connexió de les àrees del coneixement. - Que afavoreixi l'assoliment d'aprenentatges significatius.
ESPAIS I RECURSOS	Espais poc adaptats a les necessitats: taules, aigua, magatzem, audiovisuals, biblioteca...	Espai on tot i les mancances estructurals insalvables cal anar incorporant: arxiu d'imatges, biblioteca específica, materials audiovisuals, diversitat de materials...
AVALUACIÓ	Avaluació molt subjectiva en base a: Semblança amb un model proposat. Domini de les tècniques. Valor estètic de la producció.	Avaluació en base a: Treballs anteriors. Observació de tot el procés. Resultat final en base als objectius proposats. Reflexió individual i col·lectiva per facilitar noves estratègies.

2.1.2 els dos eixos de la recerca: la metodologia interdisciplinària i l'aprenentatge a partir d'obres d'art

2.1.2.1 La metodologia interdisciplinària

Atès que el treball es fonamenta en l'aprenentatge interdisciplinari, cal plantejar quina metodologia i actituds cal tenir en compte per aconseguir una autèntica integració del coneixement.

Tot i que ja he esmentat la importància que té la metodologia interdisciplinària en l'apartat de redefinició de l'àrea, al parlar dels valors, i tenint present que la majoria d'autors valoren positivament una educació que relacioni els diferents àmbits del coneixement, cal acabar de definir el perquè d'aquest valor tant fonamental en la formació integral de la persona fent una anàlisi de la seva implementació real a les escoles.

Recorregut històric

Durant aquestes darreres dècades es fa palesa la necessitat específica d'un plantejament interdisciplinari, però no és una idea nova, ja que al llarg de la història trobem diversos intents d'aproximació a un aprenentatge globalitzador o interdisciplinari.

L'interès i preocupació dels estudiosos de l'educació per agrupar i redefinir les diferents àrees del coneixement amb l'objectiu d'aconseguir un aprenentatge integrat han estat presents al llarg de la història.

Inicialment, en l'època de Plató, es pretén unificar les diferents ciències (“trivium”: gramàtica, retòrica i dialèctica; “quadrium”: aritmètica, geometria, astronomia i música). També té aquesta pretensió l'escola d'Alexandria, els grecs amb l'enciclopèdia, els romans amb el “doctrinarum orbem”, Bacon amb la utopia del coneixement, Comenius, Descartes, Comte, Kant, etc, tots ells preocupats per la creixent fragmentació del coneixement i partidaris d'un enfocament integrador.

Va ser posteriorment, amb els models econòmics capitalistes, arrel de les revolucions industrials i les transformacions socials, que s'evidencia una major demanda dels nivells d'especialització que avui encara és vigent.

Degut als avenços tecnològics, sorgeixen noves especialitats que es fonamenten en una cada vegada més acotada franja del coneixement amb metodologia i continguts específics; i s'observa un retrocés en la interdisciplinarietat.

Una vegada passada l'eufòria de l'especialització fruit de la demanda empresarial, es fa evident la necessitat de retornar a la integració del coneixement, i sorgeixen diferents corrents de pensament que proposen noves vies per resoldre aquesta compartimentació i proposen diferents models per unificar el coneixement.

Claparede: afirma que els infants tenen una percepció global i que tota activitat perceptiva es basa en les anteriors per construir-ne de noves de manera significativa.

Decroly: a partir de la concepció de la globalitat de la percepció, proposa la metodologia dels centres d'interès com a eixos integradors.

Piaget: amb les aportacions sobre les etapes del desenvolupament, proposa mètodes pedagògics que es fonamenten en l'interès, la significació i defensa els intercanvis entre diferents disciplines per un enriquiment mutu.

Kilpatrick: en base a les anteriors teories crea el mètode dels projectes, on el treball es vertebrava al voltant del disseny i elaboració d'un objecte o projecte.

Bertalanffy: s'oposa a la separació dels camps del coneixement i proposa la teoria general de sistemes.

Makarenko amb els projectes de treball i Morrison amb les unitats de treball.

Definint conceptes

Disciplina: “Conjunto específico de conocimientos que tiene sus características propias en el terreno de la enseñanza, de la formación, de los mecanismos, métodos y materias.” (Palmade, 1979, pàgina 21)

A partir d'aquesta definició de disciplina observem que hi ha moltes classificacions fruit dels estudis de diferents autors (Jatnitsch, Heckhausen, Boisot, Scutari, Torres...) que analitzen el nivell de les possibles relacions entre elles i que es poden sintetitzar en les següents:

- Multidisciplinarietat

És el nivell més baix de coordinació entre diferents disciplines. El conjunt de les diferents disciplines del currículum, que s'imparteixen en un centre d'ensenyament sense fer esment a les diferents relacions que poden existir entre elles.

L'experiència en aquest tipus d'aprenentatge ha demostrat que no facilita la integració dels coneixements ni la motivació per l'aprenentatge.

- Pluridisciplinarietat

Quan les diferents disciplines que s'imparteixen en un centre són agrupades, d'acord amb la pertinença a un mateix àmbit del coneixement, i s'evidencien unes mínimes relacions entre elles, a nivell superficial com a intercanvi d'informació. En la pluridisciplinarietat hi ha cooperació però no coordinació, per tant s'ofereixen unes mínimes possibilitats de transferència de continguts i procediments a l'alumnat i de treballar en aspectes més pròxims a la realitat.

- Interdisciplinarietat

Implica una vertadera relació entre les diferents disciplines. Entenem la interdisciplinarietat com la interacció entre dues disciplines, o més, que poden anar des de la simple comunicació d'idees, fins a la integració recíproca dels conceptes fonamentals i de la teoria del coneixement, de la metodologia, de les dades de recerca i de l'ensenyament.

Aquesta concepció implica una voluntat explícita de partir d'un marc general en el qual les diferents disciplines estan en contacte i són modificades durant el procés.

L'aprenentatge amb enfocament interdisciplinari organitza els conceptes, i procediments a partir d'unitats globals.

Aquest tipus de plantejament afavoreix la integració d'aprenentatges i la transferència dels mateixos, a diferents marcs disciplinaris; capacita a l'alumnat a resoldre problemes que van més enllà d'una matèria en concret i el prepara per enfrontar-se a les noves situacions d'una societat en canvi constant.

- **Transdisciplinarietat**

Defineix el nivell superior de relació entre les diferents disciplines. Desapareixen els límits entre elles i es constitueix un sistema que origina una nova macrodisciplina. Plantejament proper a la Teoria General de Sistemes on s'unifiquen les diferents ciències en un sol mètode i un sol paradigma, construint uns models organitzatius, que permeten transferir els coneixements entre les diverses disciplines.

Els valors de la interdisciplinarietat

“El concepto de enseñanza de la ciencia integrada se fundamenta en cierto modo en las afirmaciones paralelas de que el universo es intrínsecamente uno y que la ciencia, por su parte, como intento de aclarar la comprensión del mundo natural, tiene unidad de propósito, de contenido y de procedimiento, que rebasa cualquier diferencia de lenguaje o enfoque entre diversas ciencias” (UNESCO, 1972, pàgina16).

La importància de la formació integral de la persona, que es construeix, amb l'intercanvi de coneixements de les diferents àrees i que va articulant la xarxa de pensament de manera global, com s'ha evidenciat, ha estat defensat per molts autors al llarg de la història de l'educació, encara que a la pràctica potser per desconeixement o per manca de recursos no es du a terme de manera habitual.

Molts dels estudiosos de l'educació fan una crítica a la disgregació del coneixement de la realitat: “La fragmentación de los saberes hace que la verdad quede pulverizada ante la suma de respuestas, la mayoría de ellas contradictorias, procedentes de diferentes disciplinas y metodologías utilizadas. Por ello consideramos que la integración de saberes es tarea previa con objeto de recuperar la unidad perdida de la ciencia o el conocimiento. (López-Barajas, 1997, pàgina 13)

Si, com s'evidencia la societat actual és dinàmica, complexa, oberta i interactiva, cal plantejar una metodologia educativa que estigui en consonància amb aquesta realitat. Davant de la complexitat de les problemàtiques actuals cal afrontar les solucions des de diferents perspectives, recolzant-nos en les relacions i estratègies que ens proporcionen les diferents disciplines.

Es fa necessari, doncs, potenciar la relació i coordinació entre les diferents àrees i facilitar el treball en equips:

- les múltiples demandes que la societat fa a l'escola, fruit de les problemàtiques que han anat sorgint: educació per la salut, la pau, el gènere, el mediambient, la seguretat viària, que han creat un augment de matèries i temes.
- la magnitud de l'allau d'informació que genera la societat actual i la incapacitat d'assimilació. Cal aprendre a organitzar-la d'una manera intel·ligible i saber-la relacionar amb els coneixements adquirits.
- la creixent preocupació pels continguts en base a l'eficàcia, la utilitat i el rendiment immediat fruit, també dels valors que ens imposa la mateixa societat. Cal un

plantejament enfocat als processos i estratègies de comprensió de la realitat i a la integració real dels coneixements, i no a l'acumulació de conceptes aïllats.

- el nivell d'especialització que es fa necessari per entendre aspectes concrets de la realitat en què estem inmersos, que ha contribuït al progrés general, però que també ha generat la segmentació cada vegada més gran dels coneixements.
- la societat d'estructura i tecnologia complexa presenta problemes que requereixen solucions interdisciplinars i, per tant, cal encaminar l'educació de l'alumnat a fer-los competents en el seu futur.

Els valors de la interdisciplinarietat es basen en què:

- Fomenta una interacció entre dues o més disciplines que implica processos d'intercanvi i intercomunicació.
- Produeix un enriquiment recíproc entre diferents àmbits del coneixement, atès que la cultura s'entén com un bloc en el qual tot està relacionat i l'escola no en pot quedar al marge.
- És una estratègia útil per qualsevol aprenentatge perquè afavoreix la integració del coneixement i la motivació.
- Fa un tractament significatiu i motivador dels coneixements de l'alumnat pel fet de relacionar-los amb la seva vida, els seus interessos, l'escola, l'entorn.
- Resulta una bona estratègia de resolució de problemes i desenvolupa el pensament creatiu.
- Fa una aproximació a la realitat de manera global, facilitant-ne la comprensió de tots els aspectes que hi estan imbricats.
- Té en compte els coneixements previs per anar construint el coneixement.
- El fet de treballar en equip, fa que els mestres s'integrin en un projecte comú, estiguin més motivats i siguin més participatius.
- Incorpora i dona prioritat al treball en grup de l'alumnat, potenciant així l'intercanvi de coneixements, la solidaritat, la iniciativa i la fonamentació del criteri propi.

Per tant, un enfocament interdisciplinari ha de proporcionar estratègies des de diferents àmbits del coneixement per entendre, resoldre, i poder millorar qualsevol situació real de la societat.

Més que uns continguts conceptuals, aquest tipus d'enfocament respon a uns procediments, estratègies, habilitats i actituds. És a dir, a una filosofia de treball, que pretén aconseguir persones obertes, flexibles, amb sentit crític, solidàries, democràtiques, a partir del treball cooperatiu, que implica acceptació de punts de vista diferents i noves estratègies compartides.

Aquesta metodologia incideix especialment en els processos d'aprenentatge, per tal d'aconseguir unes capacitats intel·lectuals que seran bàsiques per les persones en la societat actual: buscar, seleccionar i organitzar la informació, prendre decisions, reflexionar críticament, cooperar, etc.

El tipus d'organització que pot facilitar la interdisciplinarietat :

- disseny d'un currículum globalitzat, amb els continguts agrupats en grans temes, unitats didàctiques, projectes o resolució de problemes que permetin connectar

amb els interessos i realitat de l'alumnat. Cal perdre la por a desmarcar-se dels continguts editorials.

- Propostes que impliquin diferents àrees i professorat que treballi en equip.
- Horaris i agrupaments de l'alumnat flexibles per adaptar-se als processos i metodologia interdisciplinària.

El currículum i l'enfocament interdisciplinari

En aquest punt es pretén analitzar com, tot i el plantejament interdisciplinari teòric del currículum, el seu desenvolupament posterior no es concreta en una metodologia integrada (on hi ha una interrelació entre les àrees) sinó, tot al contrari, en una estructura segmentada de les àrees.

Això es fa palès en la declaració d'intencions del document del Pacte Nacional per a l'Educació:

“El nostre sistema educatiu, de la mateixa manera que altres sistemes educatius del nostre entorn, està molt compartimentat en àrees, matèries i assignatures i aquest model no contribueix a la formació integral de les persones. Cal ajudar l'alumnat a construir des de cadascuna de les àrees els coneixements que la nostra societat consensua com a bàsics.

Aquests coneixements haurien de ser models, trames d'idees, valors i procediments molt bàsics i transferibles (és a dir, que expliquin molts fets o que serveixin per a actuar en situacions ben diverses). Semblantment, cal promoure el “diàleg disciplinari”, és a dir, connectar el tot i les parts, els fets i les diferents maneres de mirar-los i interpretar-los. Implica incloure en les “disciplines escolars” procediments i espais per a aprendre a tenir en compte punts de vista diversos i establir connexions i relacions, tenint en compte la complexitat dels problemes de la vida. I cal considerar la transversalitat tant des de la perspectiva del tractament que d'un mateix coneixement es pot fer des de diferents àrees com de les aportacions que diferents àrees poden fer a un mateix coneixement i a un mateix aprenentatge”. (“Debat curricular. Reflexions i propostes”, 2006, pàgina 7)

S'evidencia, per tant, un avenç en el plantejament del currículum actual, al valorar la necessitat d'un “diàleg disciplinari”.

Per altra banda en les directrius del currículum s'afirma:

“Un plantejament del procés d'ensenyament-aprenentatge basat en una organització no compartimentada de les àrees del saber és una opció útil per a l'aplicació de models d'ensenyament-aprenentatge de caire globalitzador.” (Generalitat de Catalunya, 1992, pàgina 17):

En aquestes orientacions del currículum es fa palesa, també, la necessitat d'un model d'aprenentatge que no compartimenti les àrees i on s'estableixin relacions d'intercanvi entre les diferents disciplines per tal d'aconseguir construir coneixement.

Però tot i les directrius ben fonamentades del currículum, degut al desenvolupament posterior del mateix, la realitat mostra, com per diferents motius no s'ha implementat a les escoles. Els diferents autors que han analitzat aquesta problemàtica posen de manifest que encara predominen els objectius i les metodologies anteriors en la pràctica a les escoles, i les moltes dificultats que sorgeixen en la seva implementació.

“Sí, la LOGSE habla de globalidad e interdisciplinaridad pero el planteamiento de los currículum no tienen nada que ver con esta declaración de intenciones. Leyendo los currículum de primaria y secundaria nos damos cuenta de la compartimentación sobre la que están confeccionados, lo cual no beneficia en nada ese espíritu de aprendizaje global que tiene el niño y la niña entre los 6 y los 12 años.” (Castañer, 1998, pàgina 60)

En teoria, els principis bàsics que es desprenen del currículum serien:

EDUCAR SIGNIFICATIVAMENT

LA INTERDISCIPLINARIETAT

EL TREBALL EN EQUIP

DESENVOLUPAMENT DE LES DIFERENTS CAPACITATS, IMAGINACIÓ, CREATIVITAT, AUTONOMIA I SENTIT CRÍTIC

Però en el desenvolupament posterior del currículum, que és on es verifica el tipus d'organització de l'aprenentatge que es proposa, es posa de manifest la divisió de les àrees curriculars, la repetició de continguts en diferents àrees i els blocs de continguts descontextualitzats. Per tant, aquest tipus d'enfocament no afavoreix ni facilita la interdisciplinarietat, tot i els bons plantejaments teòrics inicials.

“El resultado es un proyecto curricular de centro formado por la suma de ciclos y áreas sin un eje vertebrador común que mantenga la unidad de los conocimientos y la continuidad formativa integral del alumnado durante el periodo de escolaridad obligatoria, con contenidos fijados a veces solamente siguiendo el criterio lógico del profesor que lo ha elaborado”. (López-Barajas, 1997, pàgina 133)

Es posa de manifest un decalatge entre el plantejament teòric del currículum i el seu posterior desenvolupament, entre les teories dels estudiosos de l'educació i la pràctica educativa, entre l'opinió del professorat i la seva mateixa pràctica fruit de diverses dificultats.

En general, es pot afirmar que una majoria de professorat valora molt positivament el fet de relacionar les àrees per tal de construir aprenentatges significatius, però hi ha diversos aspectes que en dificulten la implementació.

Alguns d'aquests aspectes podrien ser:

- els horaris rígids per donar cabuda a una infinitat de matèries ja des dels primers cursos de primària, i temps acotat que no permet desenvolupar processos amplis on intervenen diferents matèries.
- el treball dels mestres per especialitats que si a primària es fa palès, a secundària és d'una compartimentació molt més fragmentada, com també les reticències o dificultats que suposa el treball cooperatiu.

- el desconeixement dels continguts d'altres especialitats, que dificulta la implementació de relació entre elles.
- la dificultat que suposa modificar i reorganitzar els continguts oficials en un currículum integrat, per tal de relacionar àrees en temes comuns
- la pressió que hi ha, en general, per complir el programa, condicionat parcialment per les editorials que dissenyen els llibres de text i dificulten el diàleg disciplinari.
- el no disposar d'horaris per coordinar-se si es vol fer un projecte comú entre diferents mestres. Ara amb la sisena hora a l'escola pública aquesta dificultat encara s'ha fet més evident perquè els horaris de coordinació dels mestres que voldrien fer aquest tipus de treball no sempre coincideixen.
- la reticència a sortir de les rutines i implicar-se en les innovacions, especialment quan no es disposa d'una base o orientació pràctica ben fonamentada que especifiqui com ha d'implementar-se l'enfocament teòric.
- la manca de formació adequada del professorat en l'aprenentatge interdisciplinari i en la concreció i seqüenciació del currículum

Tot i les dificultats, cal tendir cap a un tipus d'aprenentatge interdisciplinari ja que no té cap sentit la coexistència de diferents coneixements isolats els uns dels altres, sinó que hem de promoure que els alumnes i les alumnes disposin d'una estructura cognoscitiva que els serveixi per donar resposta al nombre més elevat possible de problemes i de les qüestions que la vida en societat els plantegi. La qual cosa vol dir que les noves aportacions, resultat de la seva experiència quotidiana o de l'estudi formal, es vagin integrant en una mateixa estructura en què els diferents esquemes de coneixement estiguin articulats en un tot.

Cal fer un esforç, doncs, per anar més enllà del que ens proposen els llibres de text i adaptar sempre que sigui possible els continguts que cal donar als interessos, als problemes i a les situacions reals de l'entorn real de l'alumnat.

Això facilitaria que l'alumnat pogués aprendre a establir relacions entre els diferents continguts, sigui quina sigui la procedència, i seria un dels mitjans més preats per poder donar resposta als inconvenients d'un saber fragmentat i d'un sistema educatiu sotmès històricament a unes finalitats allunyades de les necessitats reals dels mateixos.

Lentament, però, es va prenent consciència de la necessitat d'integrar coneixements tant dins l'àmbit del professorat com en la societat en general. Un exemple en pot ser la tesi que defensava en un article recent, el filòsof i professor de la Universitat de Girona, Josep Maria Terricabras:

“Les coses milloraran quan entenguem que l'escola no és un supermercat on hi ha de tot, sinó un espai d'informació selectiva, de diàleg constant, de reflexió crítica. S'obtidrien més coneixements amb menys assignatures, però més coordinades, més compactades. (Josep Maria Terricabras, ” *El Periódico*”, pàgina 9, 4/07/2007).

2.1.2.2 L'aprenentatge a partir d'obres d'art

Cal entendre l'art com a forma de coneixement del món que va molt més enllà de la mateixa obra, ja que en les manifestacions més diverses que pugui adoptar, hi ha implícitament una funció comunicativa però també una interpretació de la realitat que fa l'artista.

L'obra d'art ens explica, a través de la interpretació d'un artista, la vida, història, sentiments, vivències, visions de les societats, etc. d'una època determinada i de qualsevol indret del món. Això la fa que resulti molt útil per treballar amb els nens, facilitant d'una manera lúdica la comprensió del passat i del present.

A part de potenciar la formació integral de la persona, treballar a partir d'obres d'art ens ajuda a poder ser en el futur persones competents artísticament i a gaudir del nostre patrimoni.

Tot i que socialment es valora més el pensament científic lligat a les àrees instrumentals clàssiques, l'educació a partir de l'art desenvolupa també una forma de pensament com ho poden fer altres matèries i permet fer-ho a través del patrimoni i de la pròpia identitat.

Cal tenir present que és possible desenvolupar a través de l'art moltes de les capacitats dels alumnes: capacitat de diàleg, reflexió, creativitat, imaginació, crítica, sensibilitat estètica, cooperació, etc, que són bàsiques per entendre i viure en la societat actual i del futur.

Al treballar amb obres d'art, cal fer-ho des de diferents perspectives:

- Anàlisi dels sentiments i sensacions que ens provoca
- Anàlisi dels materials i tècniques
- Anàlisi del context (cultural, social, històric, artístic)
- Anàlisi formal de l'obra: estructura, ritme, colors, composició, format, traç...
- Anàlisi simbòlic i temàtic, intenta explicar el significat de l'obra

A partir del treball es farà palès com no hi ha una sola visió de l'obra i com el procés d'interpretació col·lectiu a partir del diàleg potencia la construcció social dels coneixements i facilita l'acceptació de la diversitat.

Un dels valors que té el fet de treballar amb imatges, amb obres d'art en general, ve donat pel fet que, des d'un punt de vista científic, podem dir que pensar és exercitar una sèrie de mecanismes que depenen de la nostra capacitat d'observar, organitzar, interpretar i de classificar el que veiem.

De fet, la nostra percepció del món és una construcció molt personal que es basa en la quantitat i varietat de coses a les quals hem estat exposats durant la nostra vida, i en la capacitat d'organitzar aquestes coses en la ment i de fer relacions entre elles, un procés que es va desenvolupant i elaborant amb els anys. En definitiva doncs, com més observem, més àmplies són les possibilitats que tenim de construir idees, i l'art ens facilita aquesta tasca d'una manera lúdica i participativa.

A l'hora d'escollir les obres d'art cal tenir en compte els aspectes següents:

La dimensió multicultural

Si entenem que el treball a partir d'una obra d'art no només és fer una anàlisi formal de l'obra sinó un estudi de la cultura, del moment social i històric que l'ha produït, etc., ens serà molt útil per facilitar la comprensió del món i de les diferents cultures als alumnes.

Cal promoure una organització del currículum des d'una perspectiva intercultural, cal potenciar el pluralisme i aprofundir en la visió cultural i artística del món. Comprendre la cultura i la diversitat cultural ens proporciona creences, valors i models que donen significat i estructuraven la vida, i dona eines als alumnes per funcionar en una societat complexa i de canvis constants.

El treball a partir de l'art cal que tingui en compte que les valoracions estètiques són plurals com ho són les cultures que ens envolten. Que cal anar més enllà dels valors que comuniquen els artistes occidentals i anar introduint obres i artistes d'altres cultures més llunyanes, per ampliar la visió del nostre camp estètic més proper; això ajudarà a fomentar la tolerància, la valoració de visions diferents i a assimilar la idea que cada obra està estretament lligada a una cultura, història i societat que l'han propiciada.

El gènere

Al fer la selecció d'obres o imatges que volem treballar amb els nens, cal tenir present que tot i que els esdeveniments socials i culturals han fet que, fins ara, més homes que dones es dediquessin a les tasques artístiques i tinguessin més ressò fruit de la ideologia dominant, hi ha obres de dones artistes i imatges de dones que podem utilitzar i que donaran una visió més igualitària de l'art.

Una selecció d'obres d'art que contempli la representació de les diferències de gènere, classe social i raça, facilita l'acceptació de les diferents individualitats dins la mateixa aula i permet compartir diferents interpretacions tot acceptant les diferències i les identitats.

Els diferents sistemes de representació

Dins la història de l'art i a l'hora d'escollir les obres cal tenir present tot tipus d'obres, de disciplines artístiques, i de formats de les obres, ja que habitualment ens limitem potser per desconeixement personal de com afrontar el treball, als més clàssics en detriment dels nous, com poden ser còmics, fotografia, anuncis, vídeo, instal·lacions, grafitis, etc.

“Hoy la educación artística debe afrontarse desde una concepción formativa integral, comprometida con nuestra cultura y con el perfil que en ella debe corresponderle. Papel que, como han testificado los movimientos estéticos del pasado reciente, conduce a revalorizar su fundamento intelectual, su compromiso con la aventura de nuestro conocimiento.”(Hernández, 1991, pàgina, 243).

2.2 estat d'opinió del professorat —— a partir d'enquestes

—— 2.2.1 objectius de l'enquesta

L'objectiu principal d'aquesta enquesta és poder constatar les hipòtesis que planteja la recerca a partir de l'opinió del professorat que ha participat amb el seu alumnat en una proposta didàctica concreta, dissenyada amb una metodologia interdisciplinària.

Ateses les dues hipòtesis de la recerca les enquestes pretenen fer:

- L'anàlisi i valoració de la situació actual de l'àrea de visual i plàstica a les escoles, especialment en el vessant metodològic.
- L'anàlisi i valoració de l'eficàcia d'una proposta didàctica amb metodologia interdisciplinària.

L'estudi de les enquestes, a part de ratificar o no, les idees de les hipòtesis inicials, ens permetrà establir unes certes tendències de l'opinió del professorat sobre la situació de l'aprenentatge de l'àrea de visual i plàstica a les escoles i la seva relació amb les altres àrees.

Si bé els autors esmentats, en fer l'anàlisi de la situació de l'àrea, constaten la necessitat d'un aprenentatge significatiu a partir de la relació fluida entre els diferents aprenentatges, serà a partir de l'opinió del professorat que viu la realitat a l'escola, que podrem veure si la seva visió és la mateixa, si és possible fer-ho a partir de l'art i si és una pràctica habitual a les aules .

Per projectar les enquestes he partit d'una proposta didàctica que ofereix el MAS i que ha estat dissenyada per la Montserrat Prat i jo mateixa. En aquesta proposta es parteix de sis obres amb temàtica de figura humana, de la Col·lecció Permanent del Museu per fer una activitat adreçada als infants d'educació infantil i primària.

L'objectiu de la proposta es oferir una visió del Museu més propera, dinàmica i participativa; facilitant que diversos llenguatges i per tant diferents àrees del currículum es relacionin entre elles a partir de l'art.

2.2.2 descripció de l'activitat que es valora en ——l'enquesta

MIRA QUI ET MIRA, els retrats de la Col·lecció Permanent

Presentació de l'activitat que fa el Museu:

El tema central del treball seran els retrats i les escenes, i no els paisatges ni els bodegons, ni cap dels altres gèneres artístics que també hi son presents a la col·lecció, ja que, pel fet de ser temàticament tan àmplia, calia trobar el fil conductor que ajudés a centrar la mirada dels infants.

Aquesta proposta didàctica se centra bàsicament en sis retrats, encara que en les activitats s'utilitzen també altres obres del museu, igualment de figures i cares. Totes permeten entendre l'evolució de les arts plàstiques (motivacions, tècniques, estils...), així com la manera de viure i pensar dels sabadellencs en aquell període. D'altra banda ajuden els nens a reflexionar sobre la representació de sentiments i vivències mitjançant la cara i el cos.

La proposta didàctica està pensada perquè es pugui treballar des de diferents àrees curriculars: coneixement del medi social i cultural, llengua catalana, educació física i educació visual i plàstica a infantil i primària.

Els objectius generals són:

- Veure la relació entre les obres d'art i el moment històric i social de la ciutat.
- Apropar als nens i nenes a diferents maneres de representar figures i cares, per tal d'ajudar-los a avançar en la pròpia representació.
- Experimentar els llenguatges plàstic, oral, i corporal, establir relacions entre ells.
- Aprendre a diferenciar expressions i sentiments de la cara i el cos.
- Apropar una època de l'art sabadellenc (1875-1936) als infants.
- Conèixer diferents tècniques i suports utilitzats pels artistes.
- Fomentar la imaginació i la creativitat a partir de l'expressió plàstica i corporal.

Els continguts de l'educació infantil són:

conceptes

Descoberta de l'entorn natural i social

- La Col·lecció Permanent.
- Contes i jocs sobre diferents aspectes de la vida sabadellenca d'ahir.
- El retrat i la representació de figures: funció i lectura simbòlica.

Intercomunicació i llenguatges

- Verbalització d'observacions, aportacions, dubtes i nous aprenentatges.
- La funció dels elements no lingüístics en la narració d'un conte: gest, mirada, entonació, velocitat...

- Adquisició de vocabulari específic de l'àrea de visual i plàstica.
- Els elements que conformen els retrats: forma, color, composició i imatge.
- El retrat com a expressió de sensacions i sentiments.

Descoberta d'un mateix

- El llenguatge corporal com a instrument d'expressió i comunicació.

procediments

Descoberta de l'entorn natural i social

- Observació, anàlisi i comparació d'obres.

Intercomunicació i llenguatges

- Comprensió d'un relat oral
- Atenció i participació en les propostes del monitor de l'activitat.
- Observació, identificació i comparació de retrats, figures i escenes.

Descoberta d'un mateix

- Expressar-se amb la cara, els ulls, les mans, amb tot el cos... mitjançant la imaginació, projectant sentiments i emocions.

actituds

- Respecte a les opinions i accions dels altres membres del grup participants en l'activitat.
- Apreciació del món cultural i artístic de la ciutat.
- Comportar-se amb correcció en un espai museístic.
- Gaudir de les experiències personals amb l'art.

Els continguts de l'educació primària són:

conceptes

Coneixement del medi social i cultural

- Contes i jocs sobre diferents aspectes de la vida sabadellenca d'ahir.
- La Col·lecció permanent.
- El retrat i la representació de figures: funció, lectura simbòlica.

Llengua catalana

- La funció dels elements no lingüístics en la narració d'un conte: gest, mirada, entonació, velocitat..
- Verbalització d'observacions, aportacions, dubtes i nous aprenentatges.
- Adquisició de vocabulari específic de l'àrea de visual i plàstica.

Educació visual i plàstica

- Les obres de la col·lecció permanent com a expressió de la mentalitat d'una època passada.
- Els elements que conformen els retrats: forma, color, composició i imatge.

- El missatge i el seu significat: els diferents tipus de retrats en relació a la interpretació personal de l'artista.
- El retrat com a expressió de sensacions i sentiments.

Educació física. Expressió corporal

- El llenguatge corporal com a instrument d'expressió i comunicació.

Educació musical.

- La música del moment històric com a mitjà d'expressió.

procediments

Coneixement del medi social i cultural

- Observació, anàlisi i comparació d'obres.

Llengua catalana

- Atenció i participació en les propostes del monitor de l'activitat.
- Comprensió d'un relat oral.
- Plantejament de qüestions, dubtes, observacions i hipòtesi.

Educació visual i plàstica

- Observació directa i comparació de retrats, estudis de figures, i escenes.
- Realització personal i creativa d'un retrat.
- Utilització correcta d'eines, material i espai.

Educació física. Expressió corporal

- El llenguatge corporal com a instrument d'expressió i comunicació.

Educació musical.

- La música del moment històric com a mitjà d'expressió.

actituds

- Respecte a les opinions i accions dels altres membres del grup participants en l'activitat.
- Apreciació pel món cultural i artístic de la ciutat.
- Gaudir de les experiències personals amb l'art.
- Comportar-se amb correcció en un espai museístic.

Es fa evident doncs que en aquesta activitat a partir de sis obres de figura humana es volen aconseguir uns objectius que abracen diferents àrees del currículum, les relacionen entre sí i les integren en una sola activitat.

La proposta didàctica s'explica detalladament en el recull de propostes pedagògiques als museus i tallers (2.4.2).

2.2.3 taula i model d'enquesta

A partir d'aquí he dissenyat l'enquesta que vol analitzar:

- L'opinió dels mestres sobre les activitats interdisciplinàries a partir de l'art en general
- L'aplicació real a les escoles d'aquest tipus d'activitats a partir de l'art
- Les àrees que es relacionen amb més freqüència amb l'art
- La validesa d'una activitat interdisciplinària concreta a partir d'obres d'art de figura humana
- La incidència que pot tenir l'activitat en els treballs posteriors de representació de la figura humana

Encara que no amb el mateix ordre, per tal de no condicionar algunes de les respostes, es dissenya la taula d'especificació i seguidament l'enquesta.

TEMES	PREGUNTES
SITUACIÓ SÒCIO-DEMOGRÀFICA	NOM EDAT SEXE CENTRE GRUP CLASSE
ACTIVITAT DIDÀCTICA <ul style="list-style-type: none"> • Participació. • Motivació. • Continguts: Visual i Plàstica. Llenguatge. Medi Social. Expressió corporal. • Valoració de la metodologia interdisciplinària. • Incidència en els treballs de figura humana posteriors. 	Com valora el grau de participació dels alumnes? Com valora la motivació que ha despertat l'activitat en els nens? Indica el grau de satisfacció respecte a: Continguts de Visual i Plàstica (lectura d'imatges, el retrat, tècniques...) Continguts de llenguatge (formulació de respostes, definició d'expressions, descripció de persones...) Continguts de Medi social (com era la situació socio-econòmica fa cent anys). Continguts d'expressió corporal. (imitar postures dels retrats, expressions...) Indica el valor que creus que aporta als coneixements dels alumnes, el fet de treballar altres matèries, a partir d'obres d'art. Creus que la visita incidirà positivament en els treballs de representació de la figura humana posteriors dels nens (pel fet d'haver vist diferents maneres d'interpretar-les, de postures, de fons, de tècniques,...)?
OPINIÓ SOBRE PROJECTES INTERDISCIPLINARIS <ul style="list-style-type: none"> • Treball interdisciplinari a la pràctica escolar. • Àrees més habituals que es relacionen. 	A l'escola es porten a terme habitualment aquest tipus d'activitat a partir d'obres d'art? Quines àrees es relacionen amb l'art amb més freqüència: matemàtiques, medi social, llenguatge, música, expressió corporal, medi natural, TIC.

enquesta

L'objectiu d'aquesta enquesta és conèixer l'opinió dels mestres que han assistit a l'activitat "Mira qui et mira" al MAS, sobre tres aspectes:

- La visita didàctica en la que es fa un tractament interdisciplinari a partir d'obres d'art sobre el retrat.
- La valoració que fan sobre la incidència que aquest tipus d'activitat pot tenir en els treballs posteriors de representació de la figura humana.
- La validesa en la formació global dels alumnes al portar a terme treballs on es relaciona l'art amb altres matèries del currículum.

Les respostes es mantindran en absoluta confidència, s'analitzaran els resultats globalment amb procediments estadístics.

NOM

CENTRE

1.- EDAT. Fins a 25 de 25 a 40 més de 40

2.- SEXE. Home Dona

3.- GRUP CLASSE.

E. infantil Cicle inicial Cicle mitjà Cicle superior

4.- Com valores el grau de participació dels alumnes?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.- Com valores la motivació que ha despertat l'activitat en els nens?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

6.- Indica el grau de satisfacció respecte a:

Continguts de visual i plàstica (lectura d'imatges, el retrat: color, traç, postura, fons, tècniques...)

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

7.- Continguts de llenguatge (formulació de respostes, definició d'expressions, descripció de persones ...)

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

8.- Continguts de medi social (com era la situació socio-econòmica fa cent anys, classes socials, el treball, l'escola, la ciutat....)

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

9.- Continguts d'expressió corporal (imitar postures dels retrats, expressions...)

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

10.- Indica el valor que creus que aporta als coneixements globals dels alumnes, el fet de treballar diferents matèries, a partir d'obres d'art.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

11.- Creus que la visita incidirà positivament en els treballs de representació de la figura humana posteriors dels nens (pel fet d'haver vist diferents interpretacions, postures, fons, tècniques, expressions... en les obres)?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

12.- A l'escola es porten a terme habitualment aquest tipus d'activitat interdisciplinària a partir d'obres d'art?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

13.- Quines àrees es relacionen amb l'art amb més freqüència a l'escola:

a) Matemàtiques

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

b) Medi social

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

c) Medi natural

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

d) Llenguatge

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

e) Música

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

f) Expressió corporal

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

g) TIC

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

2.2.4 presentació i anàlisi dels resultats

La mostra que s'utilitza en les enquestes correspon a tots els grups que han passat per aquesta activitat que ofereix el MAS des de la seva creació, novembre 2005 fins el desembre de 2006.

En total són 40 grups d'infants d'educació infantil i primària, d'escoles públiques i concertades. Hi ha una proporció similar de cada cicle, fruit de l'atzar però que ajuda a reforçar els resultats, pel fet d'haver-hi passat alumnes de tots els nivells i de diferents tipologies d'escoles.

Sóc conscient que els resultats de la mostra poden sortir potenciats significativament en alguns aspectes, pel fet de ser professorat que al escollir l'opció de fer una activitat d'aquestes característiques, ja té una millor predisposició envers el tema que ens ocupa, que un altre que potser ni s'ha plantejat la possibilitat, ni la necessitat de portar-les a terme amb el seu alumnat.

Tot i així, calia que fos el professorat que ha viscut l'activitat amb els seus alumnes, l'ha preparat i ha vist els resultats en els treballs que després ha pogut fer a l'escola, qui doni la seva opinió directa per tal de validar la conveniència o no d'aquesta metodologia interdisciplinària.

Les enquestes en la majoria dels casos no es varen omplir en el moment de fer l'activitat, sinó al cap d'alguns dies i això dona als resultats una perspectiva en el temps. Així com també la possibilitat d'haver copsat en els treballs posteriors dels nens, l'incidència de l'activitat en el desenvolupament de la representació de figura humana.

En aquest punt he de dir que tot i les dificultats de la recollida de dades de les enquestes amb professorat i escoles tant diverses i el fet que suposa demanar un esforç de dedicació extra als mateixos, ha estat una experiència molt gratificant. En primer lloc perquè en la majoria dels casos s'ha fet molt diligentment, en segon lloc perquè m'ha possibilitat copsar l'opinió directa de les persones que les han viscut i que creuen que han estat positives, fent les esmenes necessàries a partir de les crítiques; i finalment perquè algunes d'elles han mostrat la voluntat de programar-ne d'altres en el futur, pel fet d'haver viscut i valorat de manera molt positiva els resultats de la que s'analitza.

Analitzaré els resultats en base als següents apartats:

Aprenentatge interdisciplinari i la pràctica a l'escola

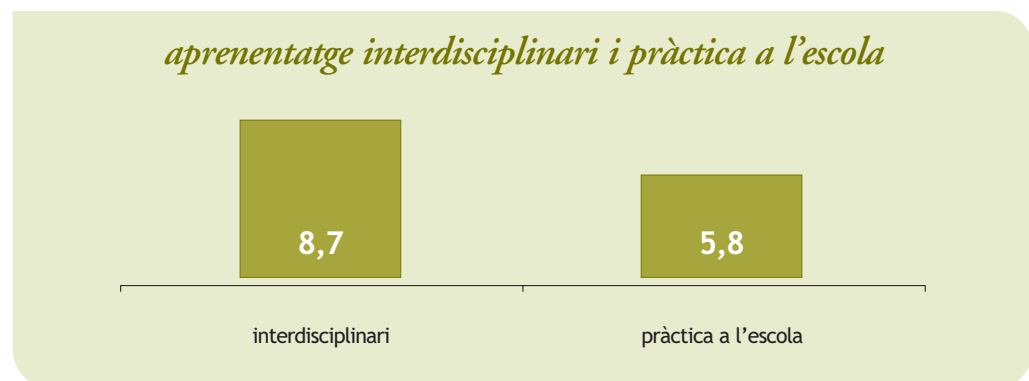
- L'opinió dels mestres sobre aprenentatge interdisciplinari a partir de l'art en general
- L'aplicació real a les escoles d'aquest tipus d'activitat interdisciplinària a partir de l'art.
- Les àrees que es relacionen a l'escola amb més freqüència amb l'art.

L'activitat del Museu: la validesa d'una activitat interdisciplinària concreta a partir d'obres d'art de figura humana.

- Participació
- Motivació
- Continguts de visual i plàstica

- Continguts de llenguatge
- Continguts de medi social
- Continguts de expressió corporal
- Incidència en els treballs posteriors de figura humana

L'opinió dels mestres sobre aprenentatge interdisciplinari a partir de l'art en general

La opinió dels professorat sobre aquesta qüestió respon a una mitjana de 8.7 que ens mostra com en general es valora molt positivament que les activitats que relacionen matèries construeixen un tipus de coneixement integral i molt més significatiu pels nens que treballar de manera parçilitzada i amb els aprenentatges aïllats els uns dels altres.

També cal esmentar les poques diferències que en aquest aspecte ofereixen les tipologies d'escoles, grups d'edat o de professorat.

Això valida l'opinió favorable a la metodologia interdisciplinària com a forma d'organització de l'ensenyament que facilita l'aprenentatge i el desenvolupament personal de l'alumnat.

L'aplicació real a les escoles d'aquest tipus d'activitat interdisciplinària a partir de l'art

Els resultats d'aquesta pregunta que obté una mitjana de 5.8 ens explica com tot i que els mestres valoren molt positivament el tipus d'aprenentatge interdisciplinari, com hem vist en l'apartat anterior, no es porta a la pràctica amb la mateixa intensitat.

Les causes les podríem trobar amb les dificultats que ja he esmentat en l'anàlisi general de l'àrea i van des dels horaris, formació i coordinació del professorat, etc.

Tot i la valoració, que ens mostra la poca implementació d'activitats d'aquest tipus, aquí hem de tenir en compte que potser amb una mostra de professorat encara més amplia, sense la voluntat o sensibilitat que han tingut els enquestats, de portar els seus alumnes en una activitat d'aquest tipus, els resultats podrien haver estat encara molt més baixos.

La realitat ens fa palès com costa programar sortides als Museus en moltes escoles, per dificultats econòmiques, d'organització, de desconeixement o simplement d'interès, ja que l'oferta d'activitats és molt diversa i sovint els esforços es destinen a altres activitats més tècniques.

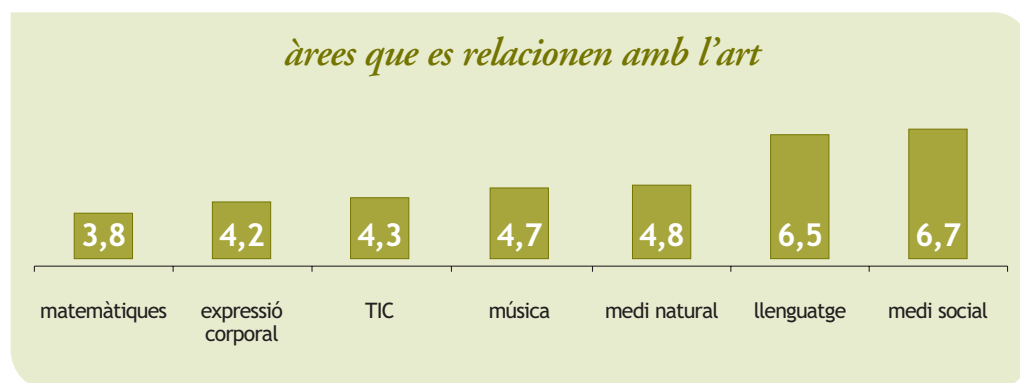
I per altra banda organitzar-ho des de l'escola suposa aquest esforç de coordinació entre el professorat i també el fet de disposar d'una persona que tingui la preparació o l'interès de fer-ho a partir de l'àrea de visual i plàstica, ja que no hi ha l'especialista per formació inicial.

Les àrees que es relacionen amb més freqüència amb l'art

Els resultats mostren que les àrees que es relacionen més fàcilment amb l'art són el llenguatge i el medi social.

Aquí cal pensar que sempre que fem una activitat de qualsevol àrea el llenguatge hi és present, no sempre com a contingut programat sinó molt sovint com a àrea instrumental.

I pel que fa al medi social cal dir que sovint és des d'aquesta àrea, especialment en els cursos de cycle superior, on es treballen les obres d'art i la seva relació amb el moment històrico-social, més fins i tot en alguns casos, que des de l'àrea de visual i plàstica, on es fa una activitat més productiva.

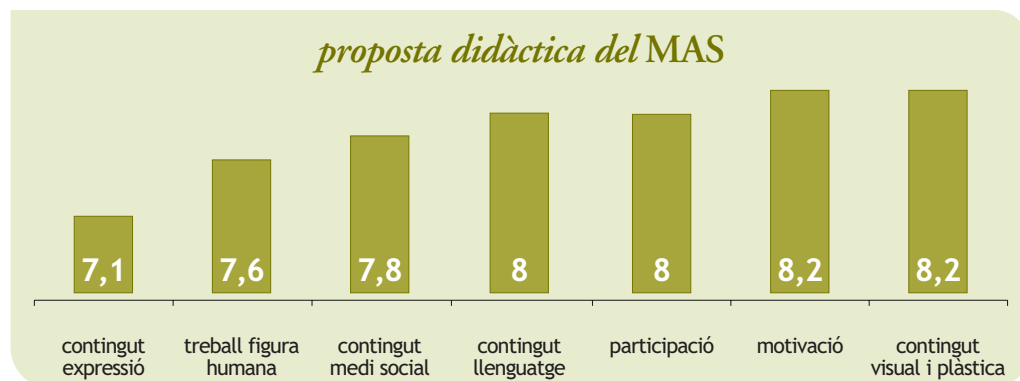
Les matemàtiques són les que tenen la puntuació més baixa, aquí podem interpretar que potser s'entenen les matemàtiques només des de la visió més quantitativa, sense tenir present que molt sovint els treballs que es fan des de l'àrea de visual i plàstica ja treballen la geometria i altres continguts de l'àrea, que no es tenen en compte quan en valorem la relació. O simplement és la constatació, que en general, no es fan activitats on es relacioni l'art i els continguts de l'àrea de matemàtiques.

Les quatre àrees restants tenen una valoració similar que no arriba al 5 i per tant ens mostren una pobra relació del medi natural, la música, l'expressió corporal i les noves tecnologies amb l'art.

En resum, podríem dir que les que van més lligades per la mateixa dinàmica educativa, llenguatge i medi social, són les que es relacionen més i les que requereixen una coordinació entre especialistes, o un treball de programació més enllà dels currículums oficials són les que costa més de relacionar.

Activitat del Museu. La validesa d'una proposta didàctica interdisciplinària concreta a partir d'obres d'art de figura humana

El fet d'incloure preguntes concretes sobre l'activitat respon a la necessitat de validar-la com a proposta interdisciplinària i d'evidenciar la possibilitat de fer-ho a partir d'obres d'art. A la vegada que s'utilitzarà l'anàlisi de l'activitat, en aquest mateix treball, per dissenyar una proposta didàctica més àmplia en quan a contingut d'obres, però que seguirà les mateixes directrius de la que s'analitza.

Els resultats constaten que és una proposta força participativa (8) i motivadora (8) que era un dels objectius tant nostre com del Museu. Això s'aconsegueix amb una dinàmica de la visita on a partir de jocs, contes i el diàleg els infants viuen les obres i els personatges representats d'una manera molt lúdica, activa i entenedora.

En les quatre preguntes següents es volia copsar la valoració dels continguts més rellevants de la proposta, que no vol dir que siguin els únics, però sí els que tenen més importància dins l'activitat.

Observant els resultats queda clar que es valora molt positivament el contingut de l'àrea de visual i plàstica (8,2) i el de llenguatge (8).

Això també reflecteix el desig de l'organització, ja que l'activitat s'emmarca dins un Museu d'Art i per tant la prioritat ha de ser la dels continguts artístics. En l'àrea de llenguatge, com els objectius fan palès, les activitats es vertebraren al voltant de tres contes, també hi ha un treball específic de descripció de imatges i una activitat constant de diàleg amb els infants.

Les altres dues àrees tenen una puntuació una mica més baixa però no per això hem de dir que no hi tinguin una gran rellevància. L'àrea de medi social té un 7,8, bona mitjana per una activitat que a partir dels tres contes, on els protagonistes són els mateixos personatges de les imatges i expliquen en format de petites històries com era la vida i la situació històrico-social de l'època (1875-1936).

I la d'expressió corporal 7,1, on els infants fan diferents activitats d'aquesta temàtica, imitar postures, expressar sentiments amb la cara, o disfressar-se com els personatges.

I finalment amb la pregunta: *Creus que la visita incidirà positivament en els treballs de representació de la figura humana posteriors dels nens?* es volia posar de mani-

fest la influència que ha tingut l'assistència a l'activitat en els treball que posteriorment han fet els nens sobre figura humana. Pel fet d'haver vist diferents maneres de representar-les, haver assimilat les diferents interpretacions que se'n deriven, haver treballat amb diversitat de materials, tècniques, expressions, postures , fons, etc.

La mitjana obtinguda, 7,6 ens diu que el treball que es pot fer en aquest tipus d'activitat pot anar més enllà de la mateixa visita i aporta una sèrie d'aprenentatges als infants que si els integren i els fan seus, els poden ajudar en aquesta construcció global del pensament que defensem des de l'inici.

És important que el treball fet durant la visita, tingui continuïtat a l'escola i per aquest fet s'ofereix un dossier de treball als mestres on hi ha activitats que poden ajudar a consolidar els aprenentatges.

De tots aquests resultats podem concloure que la metodologia de la proposta didàctica interdisciplinària a partir d'obres d'art, el professorat la valora en tots els aspectes analitzats molt positivament, que es ratifica com una metodologia vàlida per interrelacionar diferents àrees del currículum i que contribueix a un aprenentatge integral i significatiu.

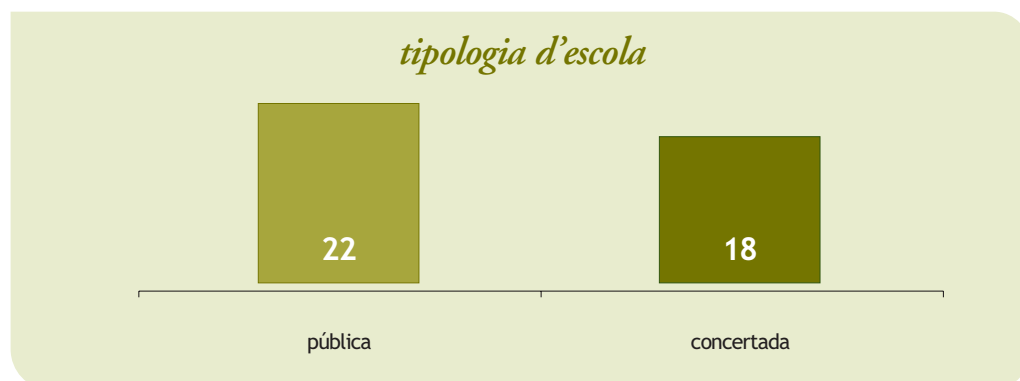
Anàlisi comparativa dels resultats

- Tipologia d'escoles
- Nivell escolar
- Professorat:
  - Gènere
  - Edat

tipologia d'escoles

La mostra ha estat passada a un total de quaranta grups que corresponen a 22 de l'escola pública i 18 de la concertada, és a dir el 55% de la pública i el 45% de la concertada. Per tant podem dir que hi ha una relació equilibrada de les dues, que de fet respon a la realitat social de la zona on s'ofereix l'activitat, una ciutat mitjanament gran, on hi ha un tant per cert similar de les dues xarxes escolars i on les privades queden una mica lluny de el radi d'influència.

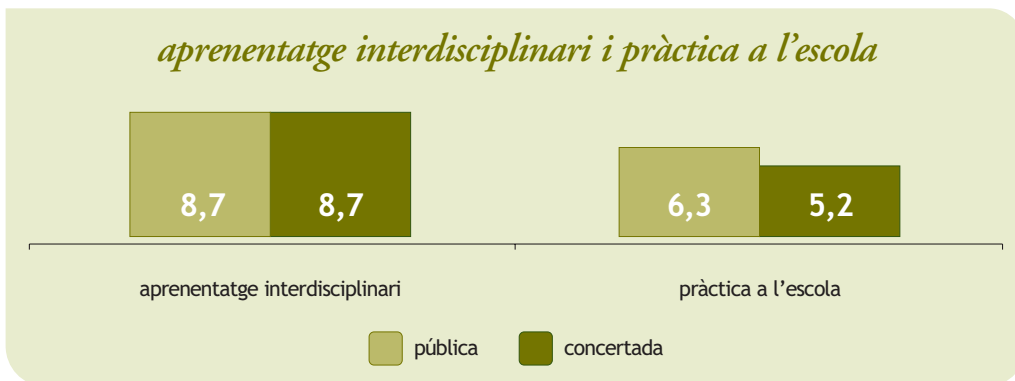
Si ho comparem amb les dades estadístiques de Sabadell trobem que a la ciutat el 60% correspon a escola pública i el 40% a concertada (Anuari estadístic de l'Ajuntament de Sabadell), per tant la proporció entre les dues és força similar i per tant representativa de la realitat.

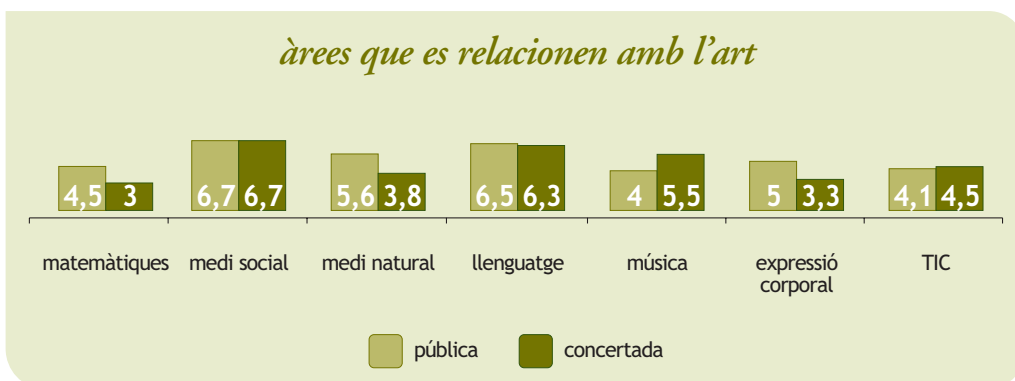

Comparativament les respostes de les dues tipologies d'escola són similars, es distancien una mica en les següents qüestions:

- En general la pública mostra un grau de satisfacció superior en gairebé tots els ítems plantejats.

- S'aprecia una diferència d'1,1, en la pràctica d'activitats interdisciplinàries a l'escola pública (6,3) on es porten a terme en major grau que a la concertada (5,2), potser perquè el professorat disposa de més llibertat per dissenyar la metodologia de l'aprenentatge.

- En algunes de les relacions habituals de l'art amb diferents matèries on es valora més baix sempre en la concertada a excepció de la relació art-música.

- Tots els ítems que analitzen l'activitat del Museu es valoren més positivament en la pública que en la concertada.

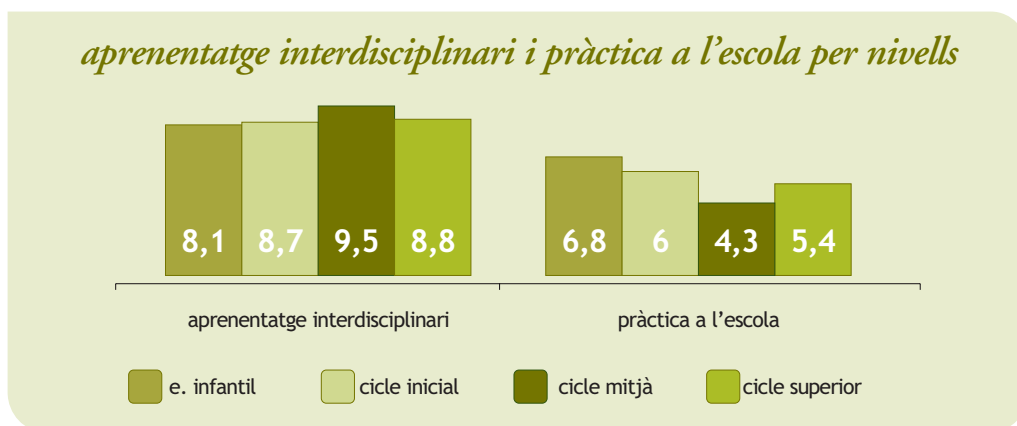
nivell escolar

En els resultats de la mostra podem veure un equilibri quantitatiu entre els quatre blocs, si tenim en compte que a tots els cicles s'inclouen dos cursos i que el que té més enquestes contestades és el d'Infantil que inclou els tres cursos de tres, quatre i cinc anys i que és on hi ha més manca d'oferta d'activitats en general.

Per tant podem dir que hi són representats tots els nivells i edats que van d'educació infantil a sisè de primària i que els resultats podran ser vàlids en tota la franja esmentada.

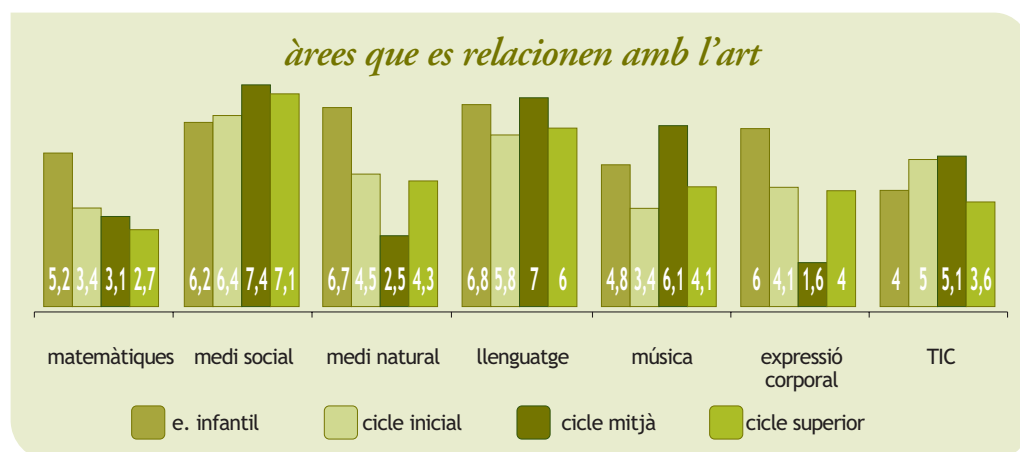

Observant els resultats analitzats en els quatre blocs d'edat podem veure les següents diferències de valoració:

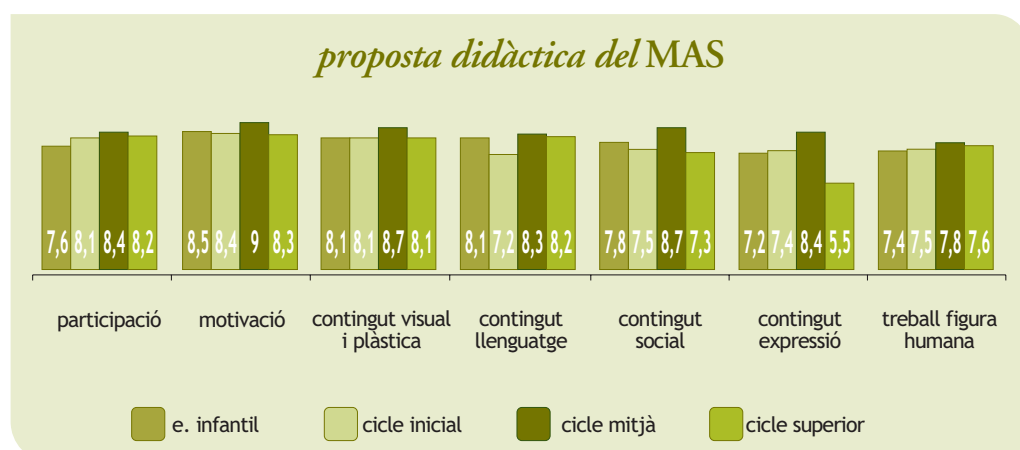

- A nivell general a gairebé tots els ítems, les valoracions del grup de Cicle Mitjà van per sobre de les altres amb força diferència i destaca la mitjana alta, 9,5 de la valoració que fan del fet de treballar de manera interdisciplinària, i la més baixa quan valoren la pràctica real a les escoles.

També cal destacar el 6,8 en la pràctica a l'escola del professorat d'infantil, la més alta del grup, que pot respondre a la major globalització ateses les facilitats organitzatives del nivell.

- En les àrees que es relacionen amb l'art, destaca també per alta, gairebé dos punts, la valoració d'e. infantil en la relació art-matemàtiques, i aquí val a dir que les interpretacions són diverses potser pel fet de treballar més globalment els continguts, és una àrea on l'espai i la geometria es treballen força a l'educació infantil.

- En el cycle mitjà trobem els majors graus de participació i motivació dels quatre blocs. Al cycle superior la mitjana de valoració del contingut d'expressió corporal surt molt més baixa que en els altres grups, i una de les causes podria ser que en algunes de les visites per manca de temps no es va poder fer una de les activitats programades d'expressió que conté la visita.

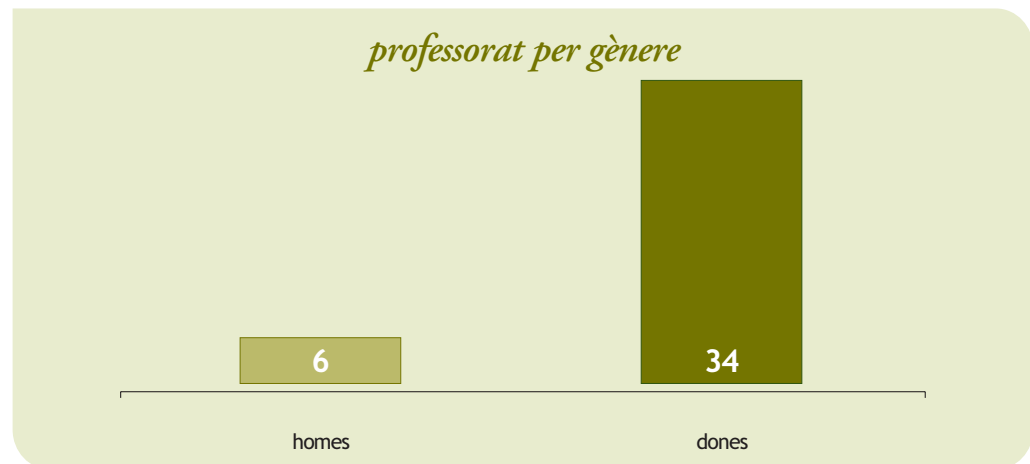
el professorat

gènere

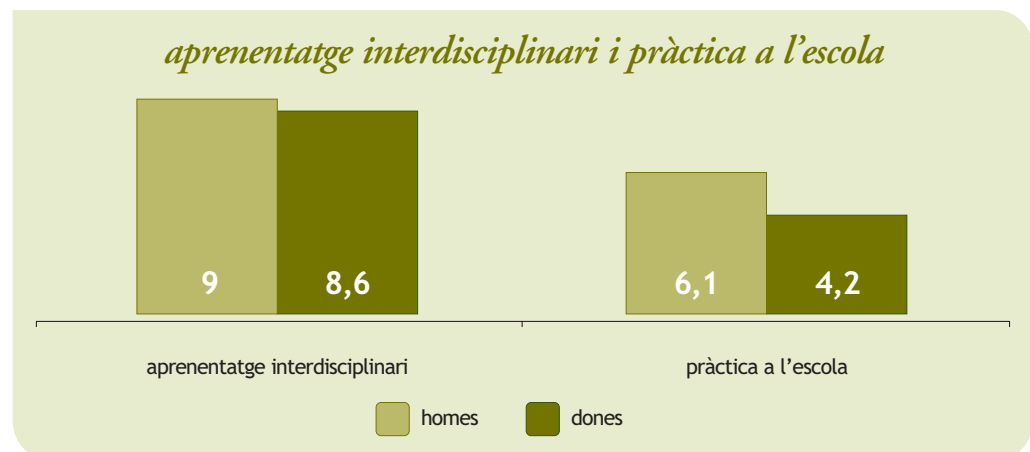
El professorat enquestat respon a una típica distribució en quan al gènere, 34 dones i 6 homes, fins i tot podríem dir una mica superior en homes en la mitjana que és habitual en les escoles d'infantil i primària.

Si comparem la proporció obtinguda amb les dades estadístiques de la Generalitat (curs 05/06) en quan a proporció home-dona en el professorat observem que el 87%

són dones i 13% homes; i en les nostres enquestes tenint en compte un univers de 40 professors obtindríem un 85% dones i 15% homes.

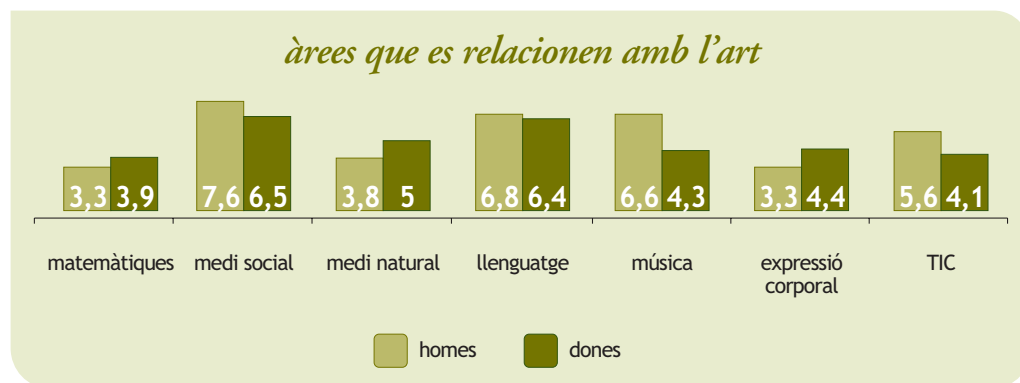

Les diferències que trobem en les mitjanes de les respostes són mínimes, les que mostren una petita desviació i per tant una visió incipientment diferent serien:

- En la pràctica a l'escola d'activitats interdisciplinàries (6,1- 4,2)

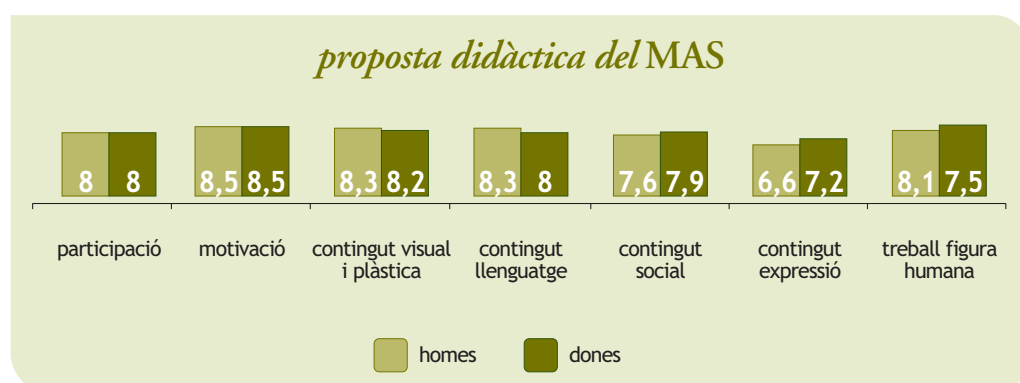
En aquest ítem es fa palesa una clara diferència entre l'opinió d'homes i dones en referència a la pràctica a l'escola d'aquest tipus d'activitat. Es fa difícil explicar a què pot respondre la diferència, una possibilitat seria que els homes enquestats personalment imparteixen un tipus d'aprenentatge interdisciplinari, encara que no sigui habitual en el global de la realitat escolar; o que hagin tendit a respondre d'una manera extremadament positiva a la pregunta central del projecte, pensant que era el que s'esperava, o simplement que les dones pensen que en la realitat propera és molt poc habitual aquesta pràctica.

- En la relació art-expressió corporal (6,6-4,3)

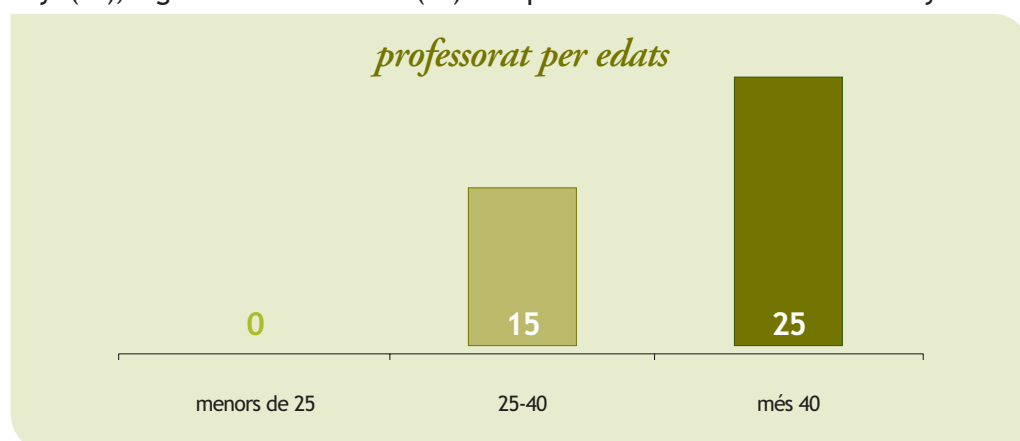
Aquesta petita diferència pot respondre al fet que al ser dones les que habitualment estan en els cursos d'edats inferiors i és potser on es fan més activitats d'expressió en general, relacionades o no amb altres matèries.

Una altra diferència de gènere que pot respondre a patrons culturals és el fet de que en els homes és més alta la relació art-TIC i art-medi social, àrees tradicionalment o culturalment més atribuïbles als interessos i dedicació dels mateixos.

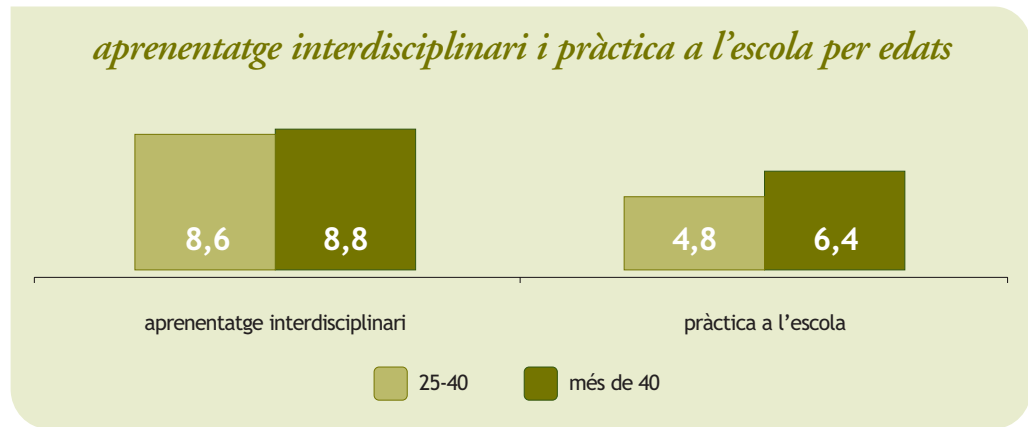

edat

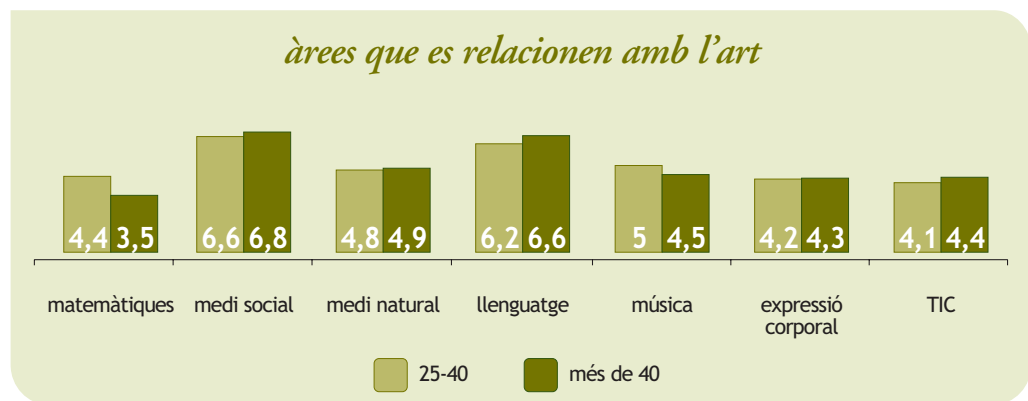
Les edats queden representades majoritàriament per la franja de més de quaranta anys (25), seguida de la de 25 a 40 (15) i no queda reflectida la inferior de menys de 25.

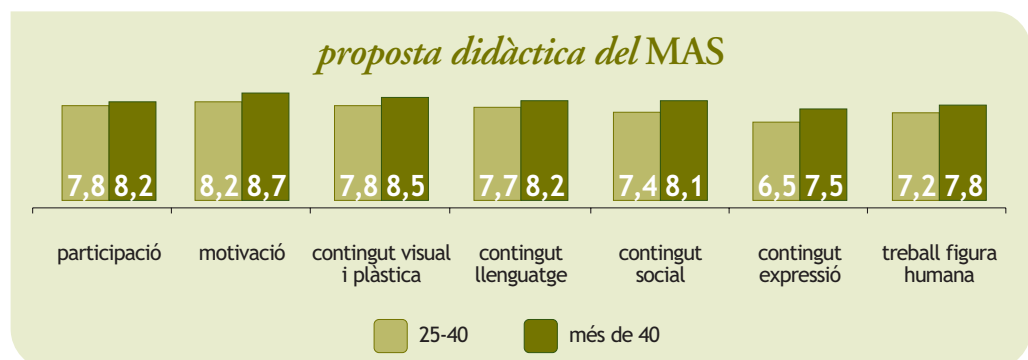
Les diferències més significatives en les respostes de les dues franges d'edat es concreten en:

- La pràctica d'activitats interdisciplinàries a l'escola, on és més alta en el grup de més de quaranta anys (6,4-4,8), potser degut a que l'experiència pot facilitar el fer de portar-les a terme.

Podem veure com les diferències a nivell de relació art i altres matèries és poc apreciable.

- I finalment gairebé tots els ítems obtenen una millor valoració en el grup de més de 40 anys, potser pel fet que la perspectiva històrica facilita, poder copsar les diferències entre l'aprenentatge actual i el d'èpoques anteriors; i això els porta a valorar millor les innovacions.

2.3 conclusions

— a partir dels resultats obtinguts

Tant a partir de la recerca documental com de l'estat d'opinió del professorat, una vegada analitzats els resultats de les enquestes i atesa la puntuació obtinguda en els ítems claus, podem assegurar que s'han confirmat les hipòtesis que es plantejaven a l'inici:

En l'educació visual i plàstica es fa palès un decalatge metodològic entre les directrius que proposa el currículum i la implementació real a les escoles.

Partint de la representació de la figura humana entesa com a concepte global i amb una metodologia interdisciplinària, es pot implementar un projecte didàctic que integri diferents àrees del currículum i que generi un tipus d'aprenentatge integral i significatiu.

La recerca ens posa de manifest que:

Tot i que el currículum proposa a nivell teòric, uns continguts i una metodologia fonamentada en un intercanvi entre les diferents àrees del coneixement, per manca de concreció, a les escoles no es porta a la pràctica amb al mateixa intensitat.

Que a partir de la temàtica de la figura humana es pot dur a terme un treball que faciliti l'aprenentatge interdisciplinari a partir de l'àrea de visual i plàstica.

Finalment que la proposta didàctica amb metodologia interdisciplinària analitzada:

- És **vàlida i eficaç** com a activitat interdisciplinària a partir d'obres d'art amb temàtica de figura humana.
- És **possible** implementar-la, sempre qui hagi la voluntat de fer-ho, interrelacionant diferents àrees del currículum amb bons resultats en quan a l'assoliment dels objectius.
- Resulta **motivadora i participativa** per parts dels infants, segons el professorat enquestat.
- **Incideix** positivament en el treball posterior dels infants.

A part de validar les hipòtesis inicials l'anàlisi de la proposta ens serveix per poder assegurar que:

- El professorat valora molt positivament treballar de manera interdisciplinària.
- A les escoles no és una pràctica habitual, pels possibles motius ja esmentats.

- Les àrees que més es relacionen amb l'art són el llenguatge i el medi social i molt menys les àrees restants.

En definitiva podem dir que tant en la recerca documental i mitjançant els referents conceptuals, com a partir dels resultats de l'enquesta se'ns fa palesa la validesa d'un tipus d'aprenentatge que faciliti el desenvolupament de les capacitats de l'alumnat de manera global tot integrant, a partir de l'educació artística, les diferents àrees del coneixement.

S'evidencia que l'educació visual i plàstica té una entitat pròpia com a llenguatge que ens permet i facilita l'aprenentatge de qualsevol altra àrea i que pot ajudar-nos a ser bons "consumidors" de l'actual món d'imatges en que estem tots immersos tot desvetllant el sentit crític necessari.

Les noves orientacions de l'educació artística han de passar per potenciar un aprenentatge que desperti en els infants les necessitat i el plaer de mirar, observar i analitzar obres d'art ja des de petits. Per tal d'aconseguir en el futur persones amb sensibilitat, sentit estètic, capacitat d'emocionar-se i de gaudir de les diferents disciplines artístiques.

Ateses les dificultats que suposa, la implementació d'una metodologia que interrelacioni les àrees, es fa necessari ajudar al professorat que també té clara la validesa d'un ensenyament artístic integrat amb la resta del currículum, a poder trobar la manera de fer propostes educatives interdisciplinàries que tinguin coherència i continuïtat al llarg dels cursos. Facilitaria força aquesta tasca, el fet de disposar d'una formació inicial adequada en estratègies d'aplicació de metodologia interdisciplinària i en educació artística; i a la vegada comptar amb un professorat especialitzat en educació visual i plàstica que amb el seu coneixement, orientés i marqués les pautes, en un treball vertebrat amb la resta del professorat.

2.4 implementació dels resultats de la recerca:

—— disseny d'una proposta didàctica interdisciplinària

Una vegada analitzat l'estat general de l'àrea de visual i plàstica i ratificada l'eficàcia metodològica de la proposta didàctica analitzada, presento una proposta didàctica interdisciplinària amb uns continguts més generalitzables per tal de facilitar la implementació dels continguts de la recerca.

El disseny de la mateixa pretén ser coherent amb els resultats de la recerca, on es fa palesa la necessitat de propostes que tot estructurant el treball de l'àrea de visual i plàstica permetin fer un aprenentatge interdisciplinari.

Atès que la representació de la figura humana, és el tema que vertebra els continguts de la proposta, m'ha semblat adient abans de començar, presentar de manera sintètica els continguts pedagògics i metodològics que hi estan relacionats.

La meua intenció a l'oferir aquest preàmbul a la proposta, és dotar-la del contingut pedagògic que està implícit en el procés de treball, però que cal palesar per no caure en el perill de quedar-nos en una visió de simples models d'activitats.

Per això he inclòs aquestes orientacions, on sense pretendre fer un treball d'anàlisi molt profunda, presento de manera genèrica: l'evolució el dibuix de la figura humana en els infants, les possibles interpretacions que ens ofereixen les representacions per tal de conèixer millor la personalitat dels autors, la metodologia adequada per treballar de manera que els infants evolucionin en les seves representacions i els elements essencials que cal tenir en compte per fer lectura d'imatges, en el cas que ens ocupa amb temàtica de figura humana.

Els autors dels dibuixos de l'apartat de l'evolució i la interpretació, no consten en el treball, atès que es considera material sensible. Pel fet d'oferir-los com a models d'etapes de desenvolupament o d'interpretació i això podria perjudicar-los personalment en algun sentit.

2.4.1 la representació de la _____ figura humana en l'infant

2.4.1.1 Evolució del dibuix de la figura humana

Atès que el treball es vertebrava a partir de la representació de la figura humana, és obligat, centrar l'atenció sobre com l'infant evoluciona en el seu grafisme des dels primers gargots, veure com això respon a uns moments maduratius, definir com es fa aquesta progressió i com els adults podem ajudar en el seu desenvolupament.

La meua pretensió no és fer un estudi comparatiu de les teories, n'hi ha moltes i no sempre coincideixen en les seues continguts, ni d'autors que han aprofundit en el tema, sinó veure quines premisses són acceptades per una majoria i centrant-me en Kellog i Löwenfeld, exemplificar d'una manera molt pràctica, amb dibuixos dels infants, que és el que ens podem trobar a les nostres aules en cada edat o cicle.

Els diferents autors que han analitzat l'evolució del dibuix en els nens i nenes coincideixen en els següents aspectes:

- 1- Els infants s'expressen gràficament des dels primers traços en el paper fins a l'adolescència i es fa palesa la necessitat d'educar la sensibilitat d'observador per acompanyar-los en el procés, tot gaudint-ne conjuntament amb ells.

“Ver como los de los garabatos de los niños va saliendo la forma organizada es presenciar uno de los milagros de la naturaleza”. (Arheim, 1979, pàgina 185)

- 2- L'anàlisi del desenvolupament del gest gràfic ens porta a constatar l'existència d'uns trets generals en l'evolució i a evidenciar diferències significatives entre els infants d'edats properes ocasionades per les característiques de la seua personalitat global.

“Les configuracions (dels grafismes) responen a etapes evolutives. Aquestes coincideixen en grups d'edats, aptituds i activitats relacionades amb la percepció i adquisició d'aprenentatges”. (Sans/Balada, 2006, pàgina 30)

- 3- Cada autor anomena aquests moments maduratius del gest gràfic de manera diferent (estadis, etapes, etc.) i les acota en diferents franges d'edat però considera que formen part de l'evolució general de la representació.

“Además los primeros trabajos figurativos del niño estan muy influenciados por los garabatos que hizo antes, de forma que los dibujos de figuras humanas, animales, casas, plantas y transportes reflejan los diagramas, combinaciones, agregados, mandalas, soles y radiales que trazó antes.” (Kellog, 1981, pàgina 146)

- 4- Ja en el primer gest gràfic genèricament anomenat gargot, que pot respondre a una necessitat d'experimentació i al plaer motor, l'infant s'expressa i té una voluntat de representació.

“En realidad, durante la fase en la que se supone que los niños hacen garabatos sin sentido, sus acciones de dibujo estan impregnadas de profundos significados expresivos y representacionales.” (Matthews, 2002, pàgina 33)

- 5- Tot i que des del punt de vista cronològic, els canvis formals per representar les coses i l'espai segueixen sempre el mateix ordre, els autors consideren que cada moment maduratiu té unes característiques pròpies dins l'evolució del grafisme però no es pot establir d'una manera clara en quin edat comença una etapa o bé una altra.

“Esta evolución se observa, en líneas generales en la mayoría de los niños, cuando las condiciones escolares son satisfactorias. Lo que no quiere decir que debemos exigir que todos atraviesen las mismas etapas en el mismo momento. Los seres humanos son diversos; las progresiones en los diferentes sectores de la actividad también difieren por múltiples razones.” (Lurçat, 1982, pàgina 16)

- 6- El desenvolupament del grafisme és continu i les etapes, estadis o períodes són punts intermedis en el desenvolupament general de l'infant.

“En la evolución del dibujo, la aparición de etapas sucesivas nunca llega como un añadido a lo ya adquirido, sino que estas nuevas adquisiciones se tienen que reestructurar con las precedentes, para formar una nueva unidad. En la evolución de la figura humana por ejemplo nunca es el mismo tipo al que se le van añadiendo partes sino que cada vez que aparece un elemento nuevo hay un total cambio producido por esa reestructuración que lo engloba.” (Cabanellas, 1980, pàgina 149)

- 7- Les etapes de desenvolupament i l'evolució en general respon a tot tipus d'experiències viscudes pel infants, i no específicament a la seva maduresa personal.

“En primer lugar he afirmado que desarrollo artístico no es una consecuencia automática de la madurez, sino un proceso afectado por el tipo de experiencias que tienen los niños.” (Eisner, 1995, pàgina 94)

- 8- Els diferents autors pensen que, menys en casos excepcionals, (superdotats, discapacitats...) aquestes etapes responen a un desenvolupament gràfic general i universal, amb algunes diferències segons les cultures pròpies.

Parlant del desenvolupament gràfic:

“Solo quiero hacer constar que es universal y que no solo se da en los garabatos de los niños, sino siempre que se hacen signos con el fin de simbolizar algo” (Read, 1963, pàgina 4)

- 9- Ens ratifiquen també que, com a educadors podem contribuir amb la nostra intervenció, en el seu desenvolupament general.

“Es decir, nos interesan las etapas gráficas en la educación infantil como muestra de su evolución pero, sobre todo, nos interesan porque nos ayudan a comprender que la expresión plástica que se produce en las mismas puede y debe mejorarse con la intervención educativa.” (Caja, 2001, pàgina 89)

- 10- Tot i que hi ha diferents opinions sobre la conveniència de la intervenció del professorat i el moment adient en que cal fer-la. Kellogg defensa la no intervenció (els nens aprenen mitjançant l'experimentació i la pràctica), Lowenfeld pensa que cal suggerir temes als infants per tal que evolucionin.

En general però, es fa palesa la necessitat d'oferir estratègies que l'ajudin a potenciar la seva evolució sense condicionar-la.

”Quan la criatura arriba als sis, set o vuit anys i es deixa totalment lliure, abandonada si mateixa sense condicionaments ni interferències, el que en realitat fem es condicionar-lo i restringir l'espai de la seva llibertat. (Niubó,2000 pàg.130)

- 11- Si considerem que els dibuixos ens mostren uns trets personals inherents al caràcter dels infants, conèixer com es desenvolupa el gest gràfic ens pot ajudar a comprendre les característiques de cada nen i nena i valorar-ne la seva empremta artística.

“El arte infantil puede suponer una clave valiosa para que el adulto comprenda el desarrollo mental y las necesidades educativas de los niños” (Kellog, 1981, pàgina 16)

“Per mitjà de l'expressió plàstica els infants exterioritzen interessos, preferències, afeccions, gustos, pors, angoixes..., el seu món interior. (Sans/Balada, 2002, pàgina 30)

A partir d'aquestes idees generals presento dos dels autors que més han estudiat el desenvolupament de les capacitats gràfiques, per mostrar com estructuren aquesta evolució del dibuix en general i també el de la figura humana.

RHODA KELLOG

Kellog pensa que els nens segueixen la mateixa evolució gràfica en el descobriment d'una forma de simbolització. La seva visió dóna molta importància a l'autoaprenentatge i a la influència de l'adult.

L'autora explica l'evolució en els nens a partir de quatre estadis.

1-Estadi dels patrons o models. Fins a dos anys. El nen fa gargots bàsics (en distingeix vint de diferents: des de la coma fins a la rodona). Cap als dos anys assoleix el control visual i motor i ja situa els seus gargots en un espai concret del paper.

2-Estadi de la forma. Entre els dos i tres anys. El nen dibuixa formes: inici de diagrames (Kellog troba disset formes diferents) i els diagrames, configuracions molt senzilles traçades de manera contínua (el rectangle, el quadrat, l'oval, el cercle, el triangle, la creu grega, l'aspa i la forma irregular).

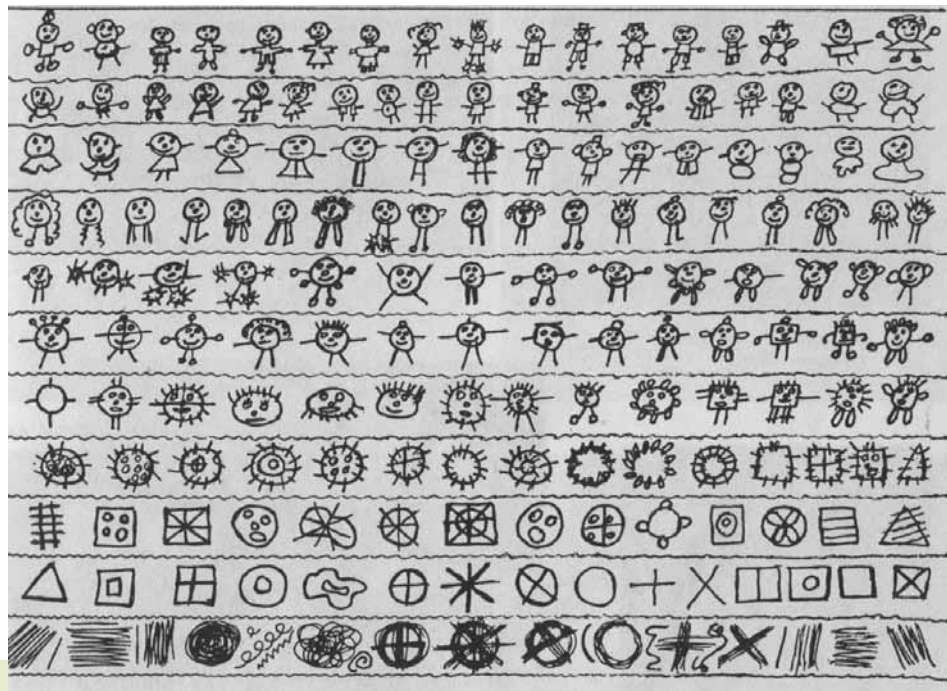
3-Estadi del dibuix de l'art espontani. Entre els tres i quatre anys. El nen dibuixa combinacions (unitats de dos diagrames), agregats (unitats de tres o més diagrames), mandales (estructures de simetria radial, composta de cercles o quadrats concèntrics amb creus i aspes superposades al centre), sols i radials. Els dibuixos no tenen intenció figurativa.

4- Estadi de la primera figuració. Cap als quatre anys. Els dibuixos representen figures humanes, animals, cases, plantes i altres temes.

figura humana

El dibuix de la figura humana parteix d'un gargot bàsic (Kellog en defineix 17), que es convertirà en diagrama oval i posteriorment en agregat de la cara.

Quadre de Kellog sobre l'evolució probable de les figures humanes a partir dels primers gargots, (Kellog, 1979, pàgina 121).

- 1-Gargot bàsic
- 2-Diagrames i combinacions
- 3-Agregats
- 4-Sols
- 5-Cares i figures solars
- 6-F.H. amb traços a la part superior del cap i amb braços al cap
- 7-F.H. sense traços a la part superior del cap
- 8-F.H. sense braços
- 9-F.H. amb diferents tipus de tronc
- 10-F.H. amb els braços enganxats al tronc
- 11-F.H. relativament completes.

L'autora afirma que normalment no es donen tots els passos evolutius en les representacions dels nens i que les figures sense braços, els infants les realitzen sempre després de dibuixar la figura humana amb braços. No ho fan per immaduresa, ni per oblit sinó perquè creuen que té un aspecte millor.

VICKTOR LÖWENFELD

L'esquema, terme que utilitza l'autor, propi de cada nen, és el símbol amb que cada un representa el concepte que té de les coses.

L'autor defineix les etapes següents:

1-Gargot. De dos a quatre anys. El nen traça línies desordenades en el paper que poc a poc va organitzant i controlant el traç.

- Gargots desordenats, manca de control motor. Fins als 18 mesos.
- Gargots longitudinals, amb control visual i motor. Fins als dos anys.
- Gargots circulars, experimentació, aprèn el cercle. Fins als tres anys.
- Nominatiu, comença a donar noms als seus traços, aprèn a pensar imaginativament. Fins als quatre anys.

Figura humana: no representa la figura humana, només imaginativament.

2-Preesquemàtica. De quatre a set anys. Primers intents de representació. Descobreix les relacions entre la representació i la cosa representada. Qualsevol objecte pot ser representat sense relació de mida ni espai.

Figura humana: primera representació de la figura humana en forma de cap i peus, el capgròs.

3-Esquemàtica. Dels set als nou anys. Descobreix els conceptes i es converteix en esquema per repetició. Els dibuixos simbolitzen parts del seu entorn de manera descriptiva.

Figura humana: els esquemes humans s'expressen amb línies geomètriques. "Es de esperar que a esta edad, logren representar un esquema humano con sus detalles característicos y que para el adulto resulten fácilmente reconocibles. Como dijéramos anteriormente, las partes componentes, no tienen valor por sí mismas, los niños utilizan líneas y formas geométricas -círculos o triángulos- como así también formas irregulares para el esquema de piernas, ojos o ropa. Sólo tienen significado cuando se ven integrados en el todo, y dependen en gran medida del mayor o menor conocimiento que el niño tenga del cuerpo. Por lo tanto, el esquema humano es algo muy personal y puede considerarse como un reflejo del desarrollo del individuo."(Löwenfeld, 1980, pàgina 132)

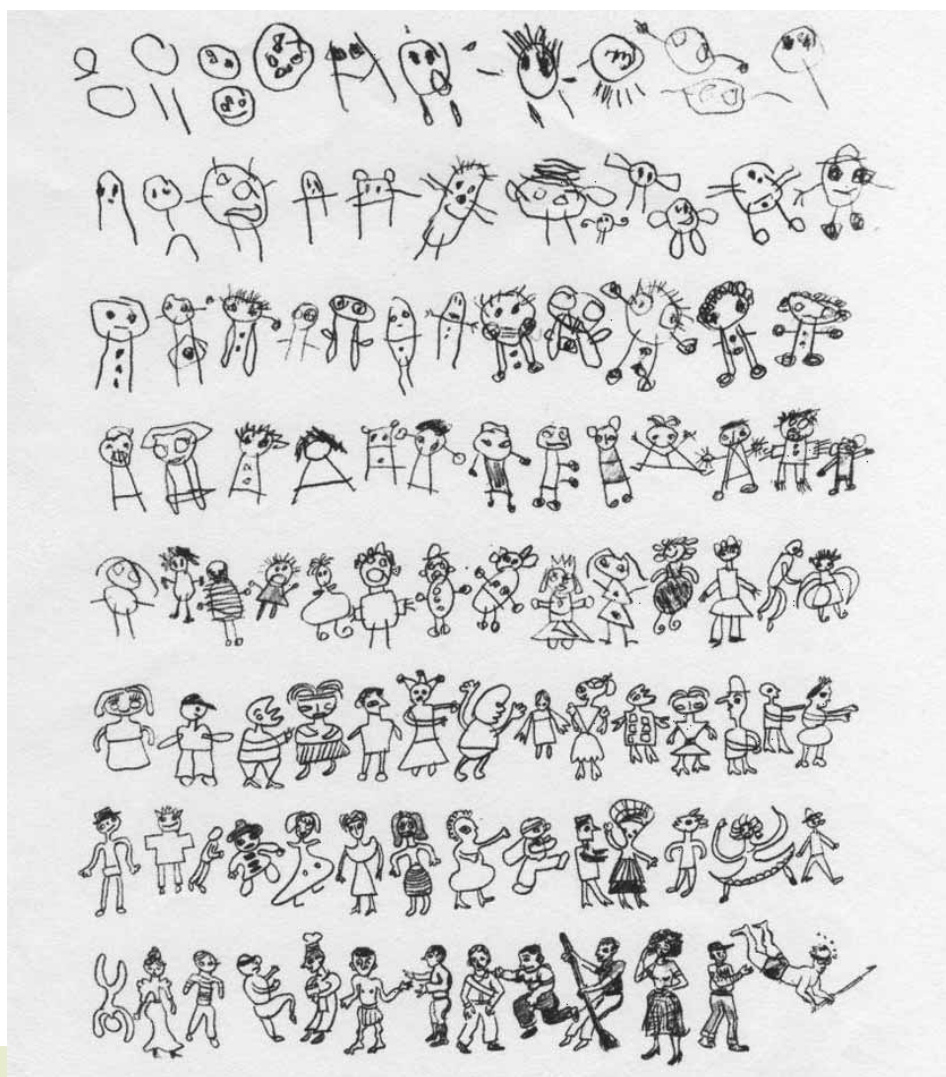
4-Principi de realisme. Dels nou als onze anys. Allunyament de l'esquema, de les línies geomètriques i de les representacions esquemàtiques. Preocupació per expressar les formes amb un realisme convincent.

Figura humana: més rígida, èmfasi a la roba, diferenciació del sexe.

5-Realisme fals. Dels onze als tretze anys. Etapa del raonament, el preadolescent obté una consciència crítica i autocrítica que pot ofegar la seva necessitat d'expressió.

A continuació he inclòs aquest quadre de Brent Wilson extret del seu llibre: "La enseñanza del dibujo a partir del arte" Paidós, 2004.

On podem veure com Wilson pensa que es desenvolupen gradualment les capacitats gràfiques dels infants, considerant però, que no es passa sempre per totes les etapes i que és possible que se'n saltin alguna i arribin directament a una altra de més evolucionada.

evolució de la figura humana

Els següents dibuixos, d'alumnat de les nostres escoles, mostren quina seria una possible evolució del grafisme de la representació de la figura humana, emmarcades en unes edats aproximades i només orientatives.

Seguidament presento en els dos casos, l'evolució de dos nens des dels primers gargots fins als 11 anys.

evolució inicial

Figura representada amb una cara. 3-4 anys.

Figura amb extensions de braços i peus sense determinar. 4 anys.

Figura amb extensions de braços i peus visibles i traços a sobre el cap. 4 anys.

Figura amb extensions de braços i peus visibles sense traços a sobre el cap. 4 anys.

Figura sense braços i amb traços a sobre el cap. 4 anys.

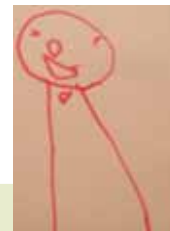

Figura sense braços i sense traços a sobre el cap. 4 anys.

Figura sense braços i sense traços a sobre el cap amb el tronc pintat. 4 anys.

Figura amb els braços que surten del tronc. 4 anys.

Figura amb extensions de cames i línies horitzontals que tanquen el tronc. 4 anys.

evolució del tronc

El tronc no existeix
4 anys.

Pintant l'espai entre les
línies de les cames.
4 anys.

Format a partir d'una línia
horizontal.
4 anys.

En forma d'escala.
4 anys.

Tronc triangular, ovalat,
quadrat.
4-5 anys.

En forma radial.
4-5 anys.

En forma de creu grega.
5-7 anys.

En forma de creu llatina.
5-7 anys.

Tronc allargat cames
llargues i estretes.
5-7 anys.

Figura amb traç
seguit a tot el contorn.
5-7 anys.

Figura en dues parts,
cintura marcada.
5-7 anys.

Esquema corporal
ben integrat, amb coll.
5-7 anys.

evolució del grafisme de la figura humana

CAS 1

Tots els dibuixos són de la mateixa persona des del darrer curs de l'escola bressol fins a final de primària. A partir dels dibuixos podem veure com la figura humana va evolucionant i també com durant un mateix període assaja diferents estructures més o menys avançades per anar evolucionant.

2 ANYS.
Primers gargots.

2 ANYS.
Capgròs amb nombre indeterminat d'extensions.

2 ANYS.
Capgròs amb dues extensions (cames).

2 ANYS.
Capgròs amb cames i braços diferenciats.

P-3.
Les mans i peus es mostren en espais tancats (sols).

P-3.
El tronc en comença a tancar amb les línies de les cames.

P-4.
Nova estructura del tronc amb els braços dibuixats en tres línies.

P-4.
Nova estructura on els braços surten del cap.

P-4.
Les línies de les cames es tanquen, formen el tronc i es dibuixen en dues línies cames i braços.

P-5.
Comença a estructurar-se la forma del tronc.

P-5.
Figura humana en punt de vista diferent.

P-5.
Inici del dibuix de perfil i del coll.

1R.
Inici del dibuix narratiu o d'acció.

1R.
Diferents punts de vista de la figura.

2N.
Representació del moviment i postures.

2N.
Figura humana amb molts més detalls.

3R.
Postura de la figura diferent més complexa.

3R.
Postura de la figura diferent i d'acció.

3R.
Retrat de representació detallista i més realista.

4T.
Perfils i postures diferents.

5È.
Precisió en postures i detalls de les figures.

evolució del grafisme de la figura humana

CAS 2

Tots els dibuixos són de la mateixa persona des del darrer curs de l'escola bressol fins a final de primària. A partir dels dibuixos podem veure com la figura humana va evolucionant i també com durant un mateix període l'autor assaja diferents estructures més o menys avançades per anar evolucionant.

2 ANYS.
Primers gargots.

2 ANYS.
Capgròs amb nombre indeterminat d'extensions.

2 ANYS.
Capgròs on es comencen a definir les extensions braços i cames.

P-3.
Capgròs amb dues extensions a les cames i els braços.

P-3.
Capgròs amb nombre indeterminat d'extensions.

P-4.
Capgròs amb dues extensions (cames) i línies al cap.

P-4.
Cap ben estructurat i extensions cames i braços.

P-4.
Es pinta l'interior de les cames formant el tronc.

P-5.
Comença a estructurar-se l'esquema corporal (coll) dibuixant doble línia en braços i cames.

P-5.
Es fa visible l'estructura de l'esquema corporal.

1R.
Representació d'un moment d'acció.

2N.
Assaig de postures i perfil.

2N.
Figures de perfil.

3R.
Figures de perfil.

3R.
Representació de figures amb visió parcial.

4T.
Retrat de representació detallista i més realista.

4T.
Retrat de representació amb influència del còmic.

5È.
Retrat més detallista i realista i punt de vista evolucionat.

2.4.1.2 Interpretació del dibuix de la figura humana

En aquest apartat he fet un recull de les possibles interpretacions dels dibuixos de figura humana que fan els autors citats a la bibliografia, seleccionant de manera sintètica les interpretacions que comparteixen la majoria d'ells.

Una vegada feta la selecció i per tal d'il·lustrar les interpretacions les he relacionat amb dibuixos d'infants de diferents edats, que pel coneixement que en tenia, els seus dibuixos es corresponien a les interpretacions que fan els diferents autors sobre la personalitat dels mateixos.

Una vegada fet el treball, tres psicòlogues clíniques infantils han validat, des de la seva experiència i coneixements professionals, el contingut tot fent les modificacions corresponents, per tal d'unificar els diferents criteris que hi ha dins el camp de les interpretacions del dibuix.

La pretensió d'aquestes orientacions no és posar etiquetes als nens, sinó oferir unes orientacions al professorat per tal que pugui conèixer millor al nen, aprofitant les seves produccions artístiques.

Per observar, interpretar i treure conclusions d'un dibuix cal tenir en compte que:

- **El què simbolitza un dibuix és només un reflex probable d'una situació personal, la qual coneixent-la, els mestres poden ajudar als infants.**
- **Un sol aspecte no és determinant, cal buscar altres elements que ho corroborin.**
- **Cal observar diferents dibuixos d'una mateixa persona (del mateix període o de diferents moments) per poder extreure conclusions fiables.**

El nen, mitjançant el dibuix, de la mateixa manera que amb altres representacions, fa sorgir elements del seu inconscient de manera fluïda, donant l'oportunitat als adults de observar i utilitzar aquests elements per acompanyar-los en el seu creixement personal.

Segons Widlöcher el dibuix del nen constitueix per la seva naturalesa i funció un camp d'expressió del subconscient. L'activitat gràfica evidencia els efectes que les experiències personals van produint en l'evolució de la personalitat i en distingeix tres àmbits on es manifesten les propietats projectives del dibuix:

- Valor expressiu dels estats emocionals, a través del gest gràfic.
- Valor projectiu de la visió del món i dels seus sentiments i pensaments inconscients, a través dels elements figuratius.
- Valor narratiu que reflecteix interessos, preocupacions etc, a través del dibuix imaginatiu.

Per altre costat Furth exposa “que las ideas inconscientes se nos revelan a través del lenguaje simbólico de los sueños, los cuadros y los dibujos.” (Furt, 1992, pàgina 45)

I descriu tres premisses que cal tenir en compte a l'hora d'interpretar els dibuixos:

1-Els dibuixos provenen de l'inconscient. Qualsevol detall d'un dibuix no és un accident o un error casual, cal analitzar-lo tot.

2-Cal acceptar el dibuix com una manera de comunicar-se de l'inconscient.

3-Hi ha una relació molt estreta entre el cos i la ment.

A partir doncs dels estudis fets per diversos autors podem dir que, el dibuix de la figura humana projecta especialment aspectes de la personalitat dels individus en relació al seu autoconcepte i la imatge corporal.

És l'expressió del estat d'ànim i de les tensions emocionals, per això és un bon mitjà de projecció individual dels problemes personals i del tipus d'experiència organitzativa de cada persona, segons es reflexa en l'esquema corporal dibuixat.

En cada dibuix de figura humana es projecta la personalitat de l'autor en els següents aspectes:

- Experiències personals i les seves representacions psíquiques.
- Imatges de estereotips socials i culturals que influeixen en la persona que dibuixa.
- Acceptació o no de la seva etapa vital.
- Identificació i assumpció del seu propi sexe.
- El grau d'estabilitat i domini de si mateix.

PASSOS PER ANALITZAR UN DIBUIX

1-Observar la impressió que provoca el dibuix (sentiments i emocions, sense voler interpretar-lo de moment) tant en l'observador com en el mateix nen a partir del diàleg i els diferents elements que el componen.

2-Observar el material que ha utilitzat en cas que pugui escollir eines, suport i textura.

3-Observar els elements estructurals, amb significació validada per la psicologia.

4-Analitzar les expressions verbals que el nen utilitza en el procés del dibuix.

5-Analitzar els elements essencials: significat del que ha representat, símbols, detalls, relació entre els elements...

6-Sintetitzar tota la informació.

Aquí cal tenir en compte tot el procés del nen, el seu entorn, la seva història personal, les seves produccions anteriors...Pensant que sempre serà un reflex del moment o una hipòtesi probable d'interpretació que caldrà validar amb altres fons d'informació.

EINES

Una bona observació de la manera com l'infant agafa el llapis o l'eina que fa servir per dibuixar ens pot indicar el grau de maduresa que té en el domini psicomotriu però també si es desenvolupa personalment de manera tranquil·la i relaxada o ens transmet tensió d'alguna mena.

Si volem fer una bon lectura d'un dibuix es preferible no oferir retoladors als infants ja que no podrem veure amb detall ni la pressió, ni el tipus de traç, ni la intensitat.

Si deixem escollir eines, format del paper o textura del suport als nens això pot reflectir segons Nicole Bédard:

llapis

Punta fina: prefereix el confort, busca la companyia de persones conegudes. Pot tenir problemes d'autoafirmació.

Punta mitjana: habilitat d'adaptar-se i flexibilitat davant la vida i les persones.

Punta gruixuda: caràcter fort, de idees fixes, no influenciable pels altres.

paper

Petit: capacitat de concentració i introversió. No busca ocupar tot l'espai disponible, potser per falta de confiança en si mateixa o perquè les seves necessitats són limitades, fàcil de satisfer.

Mitjà: adaptable i flexible. Sap ocupar el seu lloc en el grup, respectant als altres.

Gran: té capacitats a nivell social, li agrada compartir amb el altres i no gaudeix de la soledat.

En general en el paper en sentit horitzontal es representa una narració i en el vertical una afirmació.

textura

Brillant: no vol posar en evidència el que sent, prefereix no aprofundir i anar per feina.

Gruixut: que busca un entorn que el mimi, la comoditat i la vida confortable.

Prim: sensibilitat, importància de l'emotivitat.

elements estructurals del dibuix

TRAÇ

amplitud

Llarg: control ferm de la conducta i els impulsos, seguretat.

Curt: impulsivitat, agressivitat, desconexió, inseguretat.

Les línies amb moviment ampli i que ocupen bona part de la pàgina: expansió vital, confiança i una fàcil extraversió de les tendències.

Les línies en moviment restringit, que no ocupen tot l'espai, (amb línies corbes o bé una línia llarga amb traços fragmentats): inhibició de l'expansió vital i forta tendència a replegar-se en si mateix, introversió, tímidesa.

forma

Línia corba: capacitat d'adaptació, suavitat en les relacions, alegria, tracte conciliador, persones sensibles, emotives, extravertides, amb imaginació.

Línia recta: persones segures, vitals, amb predomini de la raó, introvertides i amb relacions fredes i seques cap a l'exterior.

Línia contínua i fluida: capacitat d'adaptació, confiança en les pròpies possibilitats i amb el seu entorn, obertes i sociables.

Línia fragmentada (sense continuïtat/esbossada): ansietat, tímidesa, manca d'autoconfiança, vacil·lació en la seva conducta per enfrontar-se a noves situacions.

Dentada: es relacionen amb hostilitat i odi.

Línia confusa: tímidesa i inseguretat.

Línia vertical: resistència, fortalesa, creixement.

Línia horitzontal: voluntat.

Línies diagonals: es marca un objectiu i té energia per aconseguir-lo

Cap amunt: positivista, energia.

Cap avall: estat depressiu.

Línia angularosa: tensió, resistència i necessitat d'ajut.

Línia que forma un garbuix: trauma, por o angoixa produïda per una situació que vol solucionar.

Les àrees de conflicte solen destacar-se per un canvi brusc de la línia.

1 i 2- Figures amb el traç molt fragmentat que pertanyen a dues persones d'edats diferents, de caràcter ansios i amb una certa inseguretat personal. En el primer la figura té a banda del traç fragmentat, línies esborrades i el cap molt petit, això ens mostra una persona a qui la seva inseguretat i baixa autoestima li provoca molta angoixa. En el segon, ens ajuda a interpretar la falta d'estabilitat la posició dels peus: un es recolza al terra i l'altre sobre el primer.

3 i 4- Figures amb el traç molt segur, continu i ben pressionat, realitzat per nens que gaudeixen d'un caràcter estable i ben estructurat.

5 - Figura amb el traç molt superficial que correspon a una persona tímida i amb força dependència de l'adult.

6 - Figura on es veu una mà esborrada i realitzada de nou que millora el dibuix anterior, per tant es pot intuir una millora en el possible conflicte de relació personal.

pressió

Superficial o dèbil: baix nivell energètic, sensibilitat, cansament físic, inseguretat, tímidesa, li és més difícil connectar amb l'entorn.

Normal: entusiasme, voluntat, equilibri per aconseguir els objectius que es proposa.

Força: seguretat en si mateixes, molta energia, vitalitat, capacitat per dominar l'entorn, poca capacitat de reflexió; si és molt gruixuda i crispada: agressivitat.

dimensió

La dimensió de la figura humana dóna una idea de la percepció que l'infant té d'ell mateix, del seu cos i de la seva imatge exterior.

Cal dir però que és habitual als tres/quatre anys dibuixar la figura força gran, per una necessitat inconscient d'autoafirmació física.

Petita (menys de 5 cm d'alçada): sentiment d'inseguretat i d'inferioritat, tendència a desvalorar-se, retraïment, tranquil·litat, persones que volen passar desapercebudes i no molestar, senzillesa.

Si tarda molt a acabar el dibuix: falta de confiança.

Resta valor a la part de la figura que dibuixa més petita.

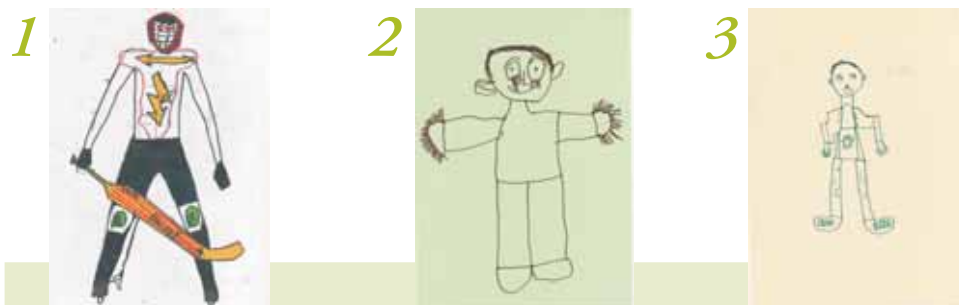
Gran (més de 23 cm d'alçada/ocupa més de la meitat del full): autoafirmació, seguretat, caràcter extravertit, comportament social adequat (colors suaus). O bé compensació de sentiment que l'entorn no li presta prou atenció (colors vermell, taronja o groc).

Dóna valor a la part gran de la figura que dibuixa.

Normal (entre 8-18 cm de mida aproximadament): equilibri introversió-extraversió, exacta valoració de si mateix, adaptació al medi, bon control.

Figura humana petita en el quadrant inferior esquerre: dificultats de comunicació i socialització.

Figura humana gran, al centre del full, ocupant molt espai: tendència a l'extraversió, bona adaptació.

1 i 2- Figures grans que ocupen tot el full, amb traç molt segur que responen a dues persones d'edats molt diferents però ambdues mostren una personalitat extravertida i un caràcter ben estructurat i segur.

3 i 4- Figures de mida mitjana i centrada, que corresponen a persones que mostren facilitat per adaptar-se al medi i equilibri emocional.

5- Figura petita que ens transmet inseguretat, i que queda ratificat pel fet de necessitar suport on recolzar-se (monopati) i extensions a les mans pel desig de poder dominar i en el fons obtenir la seguretat que tothom necessita. L'autor és una persona molt tímida i insegura, amb forta dependència de l'adult.

6- Figura molt petita i aïllada completament per una línia de la resta del full que correspon a una persona amb problemes de relació i inseguretat, i amb una forta necessitat de d'obviar una realitat que li desagrada (ombrejat als ulls). En aquest cas caldria indagar en algun assumpte del passat (figura al costat esquerre del full) que no ha quedat ben resolt o que el preocupa.

ubicació en el full

En general el que l'infant dibuixa al centre del full és el que té més importància per ell.

Centre del full (present, egocentrisme): equilibri emocional, el que té més rellevància per la persona, domini de la raó, control personal, reflexiu.

Descentrat: dependència i manca de control.

Meitat superior: utopia, aspiracions, fantasia o món de les idees, relació distant, actitud reservada.

Meitat inferior: persona realista/ pragmàtica o insegura, tendències depressives.

Dreta (futur, desitjos, conscient): predomini intel·lectual, conducta controlada, extraversió, fàcil comunicació amb els altres, importància del futur, confiança en si mateix.

Esquerra (passat, records, inconscient): predomini emocional, impulsivitat, regressió, timidesa, importància del passat.

Espais buits/plens: falta d'energia/vitalitat, entusiasme.

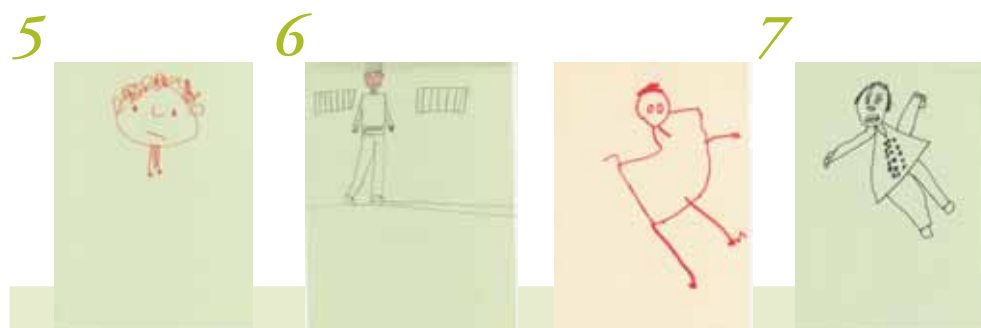
Dibuixos fragmentats, queden parts fora del full: poc compromís, tendència a escapar de la realitat perquè no es pot afrontar.

Al darrera del full: expressa un conflicte amb l'objecte o persona que dibuixa al darrera.

1 i 2- Figures de dues persones d'edats molt diferents ubicades al centre del full que responen a caràcters equilibrats i amb control emocional.

3 i 4- Figures ubicades a part inferior del full i de dimensió força petita que responen a personalitats més insegures, tímides i realistes.

5- Figura ubicada a la part superior del full que respon a una personalitat on domina la part intel·lectual, la cara està gràficament ben resolta i el tronc gairebé inexistent ens inducteix a pensar en un possible bloqueig emocional, corroborat per l'expressió que transmeten els trets facials.

6- Figura ubicada a la part superior del full que respon a una personalitat on domina la vessant intel·lectual i imaginativa.

7- Figura amb una inclinació visible que transmet poc equilibri emocional i una personalitat fràgil.

ombrejjar

Els ombrejats es consideren manifestacions d'angoixa, preocupació respecte a la part ombrejada.

El grau d'ombreat està relacionat amb la intensitat de l'angoixa que experimenta la persona. Fins els 7-8 anys no és significatiu, com més gran és el nen més significació cal donar-li.

L'ombreat de la cara és el més inusual a qualsevol edat pot indicar poca valoració i individu descontent de si mateix.

Tatxar: agressivitat procedent d'algun esdeveniment determinat.

Subratllar una figura, quan hi ha diferents figures: assenyalat la que té més estabilitat o per compensació la que li cal més estabilitat.

esborrar

Es considera una expressió d'ansietat, indecisió i indica algun tipus de conflicte que té en aquell moment i que potser està intentant solucionar.

El conflicte està relacionat a la part esborrada i pot indicar una dificultat per afrontar una situació que conscientment o inconscientment no està superada.

Si després d'esborrar torna a dibuixar a sobre pot millorar el conflicte, si no intenta millorar el dibuix després d'esborrar el conflicte persisteix.

Si no se'n surt i llença el paper a la paperera: afirmació, determinació, pot ajudar a millorar i reconstruir el conflicte.

omissions

Les omissions reflecteixen problemes en relació a la part que no es dibuixa.

Omissió d'ulls (no de pupil·les): nens aïllats socialment, tendeixen a negar els seus problemes, rebutgen enfrontar-se al món, no accepten la realitat i escapen cap a la fantasia.

Omissió de nas: conducta tímida i retreta, inseguretat, poc interès social. És significatiu a partir dels set anys.

Omissió de boca: sentiment d'angoixa, inseguretat, incapacitat o rebuig per comunicar-se amb els altres.

Omissió del cos (tronc): ansietat pel cos, problemes emocionals. Abans dels 5 anys és normal, significatiu a partir dels 7-8 anys.

Omissió de braços: incapacitat de contacte social, ansietat o culpa per conductes socialment inacceptables que impliquen braços i mans.

Omissió de cames: conflicte amb l'àrea, angoixa i/o ansietat i molta inseguretat. Aquesta omissió és molt entranya, les cames apareixen evolutivament després del cap i els ulls.

Omissió de peus: falta d'autonomia personal, dependent de l'entorn, no pot valdre's per si mateix, busca estabilitat.

Significatiu a partir dels 7-9 anys. Segons Machover als 8-9 anys: inseguretat de base, falta d'autonomia.

Omissió de coll: immaduresa, manca de control emocional, mala coordinació dels impulsos i la conducta. No significatiu fins els 9-10 anys.

simetria

Excés: rigidesa, perfeccionisme, emocionalment freds, depressió, molt control emocional.

Asimetria: excés d'espontaneïtat, escàs control, manca de cura, activitat extrema.

Inclinació de 15° o més de la figura: inestabilitat i manca d'equilibri en general.

arquetips

Els arquetips són motius psíquics universals i heretats. Són elements constitutius i estructurals del inconscient que són col·lectius per a tots els éssers humans de totes les cultures.

Rei: té o voldria tenir autonomia, autogovern.

Fada: ajuda als altres.

Princesa: desig de perfecció, autogovern, bellesa.

Nena innocent: desig de tenir molts amics.

Monstre, botxí, agressor, drac, llop: té la funció de destruir la culpabilitat, inseguretat o por.

Víctima (àvia): por, sentiment de culpabilitat.

Pare, mare: unió, protecció, acceptació o amor incondicional.

Dimonis: sentiment de persona dolenta.

Personatge ferit: humiliació per alguna situació.

Nena lletja: nena pressionada per ser massa perfecta, maca...

Heroi: se sent superior als altres, però es brinda a ajudar.

Guerrers: sentiment d'ajut als altres.

Bruixa lletja: com la nena lletja.

Bruixa normal: ajut als altres, curació.

perspectiva

Diferents plans en el dibuix: incoherència en les emocions i conductes. Confusió per por a alguna situació.

Cap de perfil, tronc de front: poc discerniment.

Dibuix de perfil: pot ser tendència a l'evasió, o també pot indicar un grau de maduresa superior per la dificultat de representació.

color

La simbologia del color admet diferents interpretacions, doncs hi ha moltes teories i per això cal contemplar-la sempre conjuntament amb l'estil, elements estructurals del dibuix, etc.

Però hi ha convinència en afirmar que el que ens transmeten està relacionat bàsicament amb les emocions, sentiments i estat d'ànim.

Al observar el color en un dibuix cal veure, on s'ubica, com es fa servir, on es repeteix, quins colors no s'utilitzen, quan no corresponen a la realitat, quant se'n utilitza i en quins objectes o persones. No és el mateix utilitzar el vermell en el vestit que en la boca.

Si hi ha colors que difereixen de la realitat cal mirar què aporta al símbol la substitució del color.

Vermell: activitat, energia, vitalitat, alegria, emocions primàries. En excés: ansietat, agressivitat.

Groc: en general adaptació, energia, dinamisme, intuïció, curiositat, generositat, extraversió, optimisme, ambició.

Clar: sensació de perill o dificultat; daurat: importància de la sensibilitat, energia vital. Si és excessiu: exigent amb ell mateix i amb els altres.

Taronja: necessitat de contacte social, impaciència, incertesa, expressivitat.

Blau: harmonia, tranquil·litat, introversió, benestar amb si mateix. Si domina el blau: gran control sobre si mateix.

Blau fort: vitalitat.

Blau clar: distància, contemplació.

Verd: necessitat d'autoafirmació, autoestima, autonomia, sensibilitat, intuïció.

Negre: projecció de conflictes, tensió, por; si va junt amb el blau: depressió, negre molt intens: amaga sentiments. Si domina el negre: possible problemàtica emocional.

Rosa: desig de contactes agradables i fàcils, adaptabilitat, solució d'algun problema recent.

Lila: tristesa, idealisme, inquietud, extraversió i introversió a la vegada.

Marró: ordre, estructuració, organització.

Gris: passa per període de transició, falta de seguretat si és molt freqüent.

Blanc: sentiments reprimits, neutralitat.

Dibuix d'un sol color: falta de motivació.

detalls poc habituals

En les figures si se'ls demana una persona i en dibuixen tres o més: pobre sentiment d'identitat.

Detalls inadequats: retraïment, aïllament emocional o depressió.

Molts detalls: persones molt controlades, obsessives, capacitat d'observació i ganes de fer-ho bé perquè agradi.

Pocs detalls: pobresa intel·lectual, poc interès, estats depressius.

Barreres que aïllen: necessitat de separar-se, allunyar-se dels altres.

Època de l'any equivocada: necessitat de tornar a l'època que representa.

Paraules en el dibuix: poca confiança en el missatge que vol transmetre el dibuix i necessita reafirmar-lo amb paraules.

Línia superior sobre el dibuix (cel o ratlla): alguna situació angoixant per l'autor del dibuix que li sembla no pot controlar.

Figures grotesques: sentiment d'inadequació i pobra imatge de si mateix.

Monstres o robots: no es veuen com els altres.

Pallassos o indigents: es consideren ridículs i que no són ben acceptats.

Prehistòrics: es veuen com estranys, no integrats al món on viuen.

Pluja, neu o núvols: no s'atreveixen a treure l'agressivitat cap als altres i ho fan cap a ells.

Molts núvols: se senten sota la pressió dels adults, sobretot dels pares.

repeticions

Les repeticions: alguna cosa que molesta al nen, una situació que no ha superat o la reproducció de l' emoció d'una experiència feliç.

Els objectes que es repeteixen en un mateix dibuix: unitats de temps relacionades amb algun aspecte important del passat, del present o del futur.

la figura humana

En dibuixar la figura humana l'infant es representa inconscientment, expressant la concepció que té d'ell mateix, els seu desitjos i preocupacions.

Podem distingir en la figura humana aquestes zones que corresponen a significacions diferents:

- 1- Zona del cap amb els trets facials (cara, ulls, boca, etc.): representa com la persona es mostra als altres i l'autopercepció que té de si mateix.
- 2- Zona extremitats (cames, braços): representen la relació i el contacte amb els altres, la manera en que es relaciona, la seva capacitat d'adaptació, el grau de domini que desitja tenir de l'entorn i la capacitat d'autonomia personal.
- 3- Zona del tronc: ens mostra la connexió entre l'estat emocional i els impulsos de la persona, com canalitza les seves emocions.

Els detalls dels vestits: simbolitzen el valor del rol que vol transmetre al seu entorn de pròpia personalitat, com té cura de les aparences.

seqüència del traç

En la figura humana la seqüència habitual és:

Contorn del cap

Faccions del rostre (ulls, nas, boca, cabell, etc.)

Coll

Espatlles

Tronc

Braços

Mans

Extremitats inferiors

Peus

Cal observar l'ordre ja que qualsevol canvi pot indicar conflicte emocional, desorganització de la personalitat o impulsivitat.

Començar pel barret, fer el cap al final, la cara i després el contorn o començar pels peus pot indicar poc equilibri emocional.

orientació de la figura

Mirant cap a l'esquerra: fort lligam amb la mare o la família, distanciament del altres, introversió.

Mirant cap a la dreta: bona relació d'extraversió, comunicació fàcil, decisió, sociabilitat.

De cara: personalitat equilibrada en la relació introversió-extroversió.

integració de l'esquema corporal

Si les tres zones cap, tronc i extremitats estan separades o mal integrades: personalitat mal estructurada o conflicte amb l'àrea distorsionada.

Integració pobre: (moltes errades i mala configuració en general) és normal fins als 6-7 anys. Si persisteix pot indicar dificultats d'integració de la seva imatge corporal, immaduresa, impulsivitat o retard evolutiu.

Dibuixos de la figura molt esquemàtics: el nen es dona poca importància a si mateix.

1-2-3-4- Figures de diferents edats que corresponen a nens i nenes amb una estructuració corporal dificultosa per diferents problemes físics i de personalitat.

En el 3 trobem una figura amb pobre integració de l'esquema corporal amb separació dels braços i mala interacció en el cap, (set anys) que ens mostra una persona amb retard evolutiu, dificultats de comunicació, i una visió distorsionada de la realitat. La fragilitat emocional també l'evidencia el terra ondulat que dona una sensació de poca estabilitat.

5 i 6 - Arquetips de fada i dimoni.

7 i 8- Transparències de diferents parts del cos.

distinció de sexe

La grandària de la figura pot establir el grau d'importància que es dóna a cada sexe quan es dibuixen els dos.

La seqüència dels dibuixos també ens indica la importància que s'hi dóna. És habitual començar per dibuixar la figura del mateix sexe quan l'activitat comporta dibuixar una persona sense especificar gènere.

Si dibuixa una figura del sexe contrari cal valorar una dependència de l'adult d'aquest sexe o una intensa fixació amb ell.

moviment

Poc moviment és normal fins als 10 anys. Si el moviment no encaixa amb l'edat indica tendència a la fantasia i quan el trobem en edats primerenques pot ser també un indicador de maduresa.

Estàtic: depressió i poca capacitat intel·lectual.

Amb moviment: bona capacitat, espontaneïtat.

És interessant observar la trajectòria dels elements que poden donar moviment a les figures: raquetes, bastons i veure cap a quin altre figura o objecte incidirien amb el moviment, ja que això ens pot ajudar en la interpretació de les relacions entre les figures representades.

transparència

Són habituals en infants de totes les edats.

Hi ha dos tipus de transparència:

- Fan un esbós de la figura i després la vesteixen. És normal fins als 6 anys.
- Fan la transparència d'una àrea determinada. Pot indicar una preocupació per aquesta zona.

En sentit positiu reflexa anar més enllà de les aparences, intel·ligència, intuïció. I en negatiu inclinació cap a les mentides i camuflatge de pensaments.

Segons Machover quan dibuixen els peus en transparència dins la sabata pot ser un indicador d'agressivitat.

EL CAP

Sol ser la primera cosa que dibuixen els nens i juntament amb els trets facials, resulta la part més ben feta del dibuix.

El cap representa la percepció que té l'individu de si mateix i de la seva relació amb l'entorn. És el centre del poder intel·lectual, del domini social i del control dels impulsos corporals.

Si es fa després del cos: dificultat de relació amb els altres, complex físic o psíquic.

Mida gran en relació a la resta del cos (es normal en els nen petits): excessiva valoració de les seves qualitats personals, tendència a refugiar-se en la fantasia.

Mida petita: autoimatge pobra, complex d'inferioritat.

El cap al quadrant superior dret: bona adaptació, s'integra bé al medi, sap relacionar-se.
El cap al quadrant superior esquerre: relació amb l'exterior passiva, introversió, tímida, dificultat de socialització.

1- Figura amb el cap extremadament petit, amb necessitat de suport (monopati) i amb afany de dominar (extensions a les mans), amb un bloqueig de les emocions que li provoca la dualitat de sensacions tronc) i que respon a una persona de caràcter insegur però amb una forta necessitat de domini dels altres, que sovint li provoca conflictes.
2- Figura amb el cap força gran en relació amb el cos que respon a una personalitat equilibrada però fantasiosa.

LA CARA

Habitualment les persones memoritzem la cara de les altres per ser el més característic i expressiu de les mateixes i al ser la part del cos que es mostra sense dificultats ens facilita la comunicació.

Els trets facials simbolitzen doncs el contacte social per excel·lència, és la part més expressiva del cos i el centre més important de comunicació. Cal captar la sensació que ens transmet.

Els nens sense cap problemàtica també poden ometre trets facials en qualsevol moment evolutiu.

Una cara sense òrgans facials: dificultat per adaptar-se a la realitat i per mostrar sentiments, caràcter asocial.

Els òrgans de la cara dibuixats amb traç fort, molt marcats: actitud de necessitat de figurar, persona presumptuosa.

Els òrgans de la cara dibuixats amb traç dèbil, poc marcat: tímida, inseguretat, inhibició.

Si els trets facials són molt exagerats especialment de perfil: fantasia que compensa una pobre valoració de si mateix.

Una cara molt allargada: necessitat d'ajut, d'acceptació.

L'ombrejat de la cara és inusual a qualsevol edat: estar descontent amb si mateix. Si és només una part de la cara (ulls, nas...) sembla reflectir ansietats específiques en els trets ombrejats o amb les seves funcions (els nens amb dificultats de llenguatge solen ombrejar la boca).

El front reflecteix les possibilitats de desenvolupament intel·lectual.

Si es dibuixa el front alt: aspiració o tendència intel·lectual.

Front amb arrugues: maduresa intel·lectual, predomini del pensar més que del fer.

Cara amb pigues o grans: dependència familiar especialment de la mare.

ELS ULLS

Els ulls són la percepció de la realitat, els òrgans bàsics per al contacte amb el món exterior i el centre de comunicació social. Són considerats el mirall de l'ànima. L'omissió, poc freqüent: negació a afrontar la realitat.

Ulls grans: ganes de dominar el món, curiositat.

Ulls guenyos: signe d'ira o rebel·lió, hostilitat davant els altres.

Ulls tancats: aïllament del món.

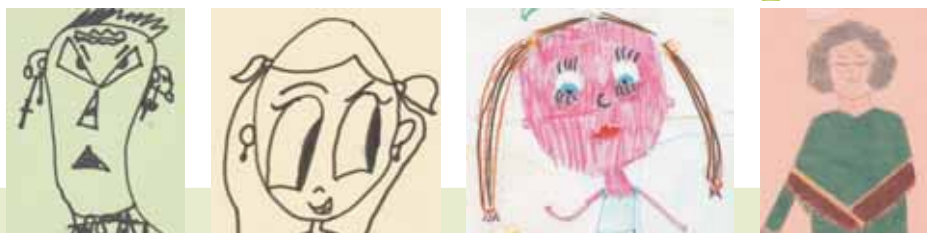
Ull buit: immaduresa emocional i egocentrisme. Juntament amb cercles en el nas, la boca o els botons pot ser indicatiu de dependència.

Ulls penetrants, obscurs, accentuats i/o amenaçats: actitud agressiva o imatge d'hostilitat.

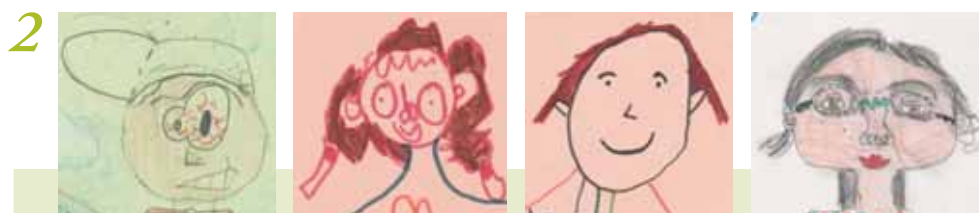
Ulls petits: introversió, por a la comunicació, persona que prefereix no veure el que passa al seu voltant, o que sap que se li amaga alguna cosa.

Pestanyes molt marcades: necessitat d'agradar, impressionar a partir de l'aspecte físic, voler cridar l'atenció.

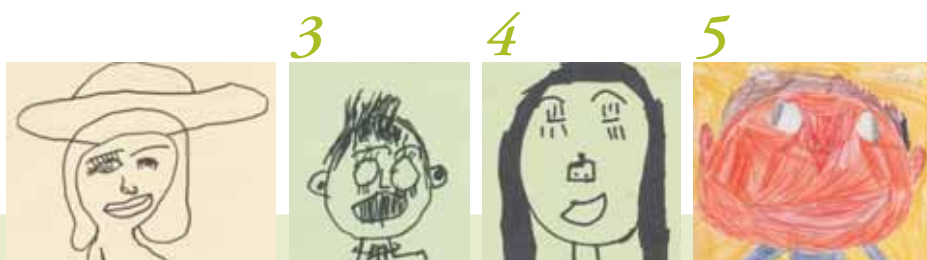
Les dones fan normalment els ulls més grans i elaborats.

1- Figura amb els ulls tancats que juntament amb altres trets (braços enganxats al cos, bastó) ens parlen d'una persona que per motius familiars no es mostra receptiva a l'entorn, li costa comunicar-se i no vol afrontar una realitat que li desagrada o la preocupa.

2- Figura amb ulls pintats de vermell, color poc usual pels ulls, que mostra les dents, el nas força angulós i ens transmet agressivitat; pertany a una persona que li costa contenir la seva impulsivitat

3- Figura amb els ulls buits, ens mostra una persona que passa un moment emocional difícil d'assimilar.

4- Figura amb els ulls tancats i el nas dibuixat amb línies que el remarquen i l'aïllen, ens mostren una persona que per alguna dificultat es vol isolar del seu entorn.

5- Figura amb els ulls de mirada ambivalent que pot respondre a una persona amb sentiments interns contradictoris, en un estat de lluita interna entre el que pensa i el que sent.

LES CELLES

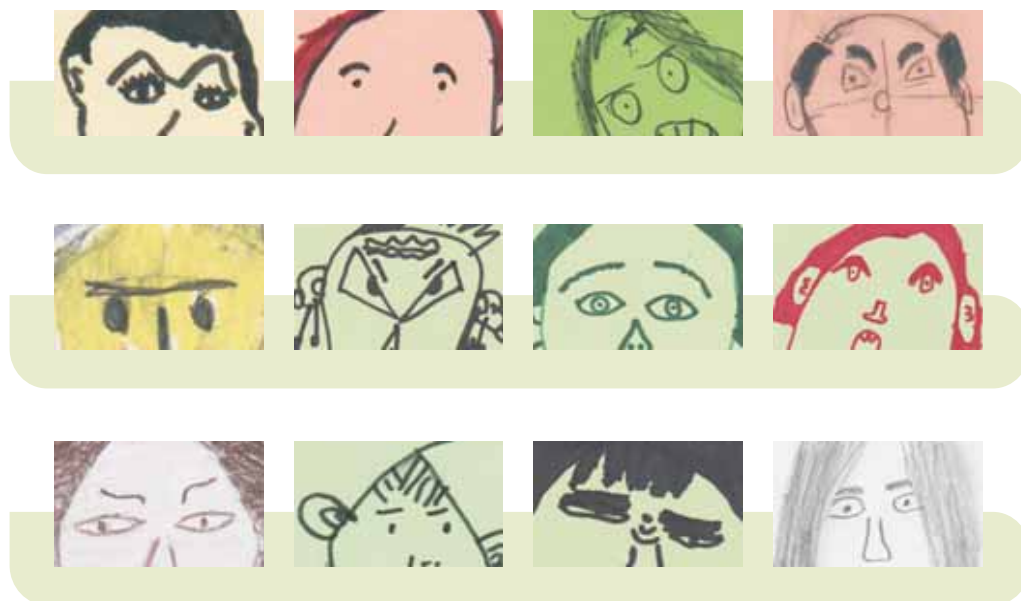
El seu significat encara no ha estat encara totalment estudiat, poden suggerir curiositat, sorpresa. Més que una significació especial ens ajuden a definir la sensació que ens transmet l'expressió de la cara.

Cella ben arreglada: cura personal.

Cella molt destacada: força de voluntat, energia.

Cella en angle: arrogància, caràcter combatiu.

Cella en línia horitzontal marcada: comportament clar, concís.

En tots els dibuixos ens ajuden a veure l'expressió que transmet la fisonomia de la cara en el seu conjunt.

EL NAS

El nas és el símbol del caràcter, de la independència, de la sexualitat i aporta informació sobre aspectes mentals.

Nas molt llarg, en adolescents: intent d'afirmació en el rol masculí.

Nas ganxut, ample, i/o obert: rebuig i menyspreu.

Nas prim, traç delicat o indicat amb un punt: vitalitat dèbil, molta sensibilitat, tímidesa, poca confiança en si mateix.

Nas ample on es veuen els forats: sensualitat.

Forats del nas emfatitzats: tret específic d'agressivitat.

Omissió de nas: conducta tímida i retreta, inseguretat, poc interès social. És significatiu a partir dels set anys.

1

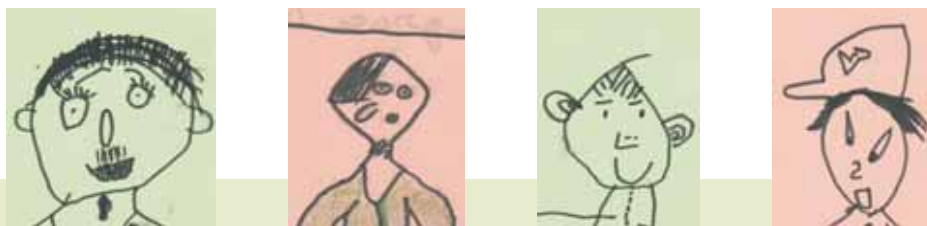

1- Figura amb els forats del nas clarament emfatitzats i que juntament amb una boca que mostra les dents ens transmet una sensació d'agressivitat.

2

2- Figura amb el nas molt remarcat i enganxat a la part superior de la cara que ens pot indicar el perfil d'una persona que es preocupa i dona moltes voltes a les coses.

LA BOCA

El dibuix de la boca apareix tan aviat com el cap. Simbolitza l'expressió i la comunicació.

Boca emfatitzada per reforçament, mida, forma o color especial, ombra, esborrada o desplaçament: llenguatge poc correcte, dificultats amb els aliments.

Boca de perfil en línia recta: tensió.

Boca en forma de u cap a dalt: necessitat de guanyar l'aprovació dels altres, i si també dibuixa molts botons: dependència.

Boca dibuixada amb línia recta i forta: ferma, energia, decisió. Dibujada d'esquerra a dreta i acabada en punxa: agressivitat verbal.

Boca amb una línia gruixuda i discontinua: agressivitat.

Boca ensenyant les dents, en actitud agressiva: dibuix infantil, agressivitat física o oral.

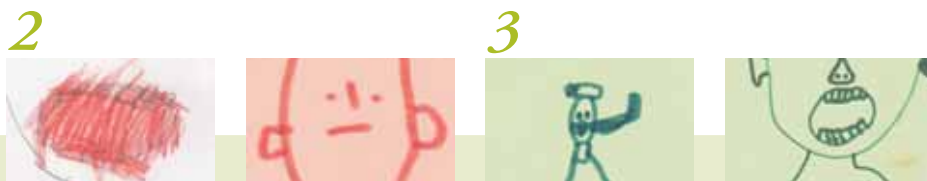
Boca ensenyant les dents, sense agressivitat: poca voluntat, passivitat, caràcter dependent, submís.

Boca amb pipa, cigarretes, escuradents o altres objectes: necessitat de donar una imatge de força física o moral.

Omissió de boca: mancances afectives, sentiment d'angoixa, incapacitat o rebuig per comunicar-se amb els altres.

1- Figura que mostra les dents i la boca està representada en línies que formen un rectangle, respon a una persona que té problemes per contenir els seus impulsos i sovint això li genera conflictes.

2- Figura amb la boca pintada de manera impulsiva de color vermell i amb dents , ens mostra una persona amb possibles problemes d'agressivitat i d'ansietat per alguna problemàtica generada pel seu entorn.

3- Figura amb una cigarreta a la boca mostra una persona ansiosa, que habitualment vol donar una imatge de domini sobre els altres (també es dibuixa amb extensions a les mans).

LES ORELLES

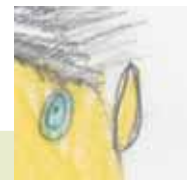
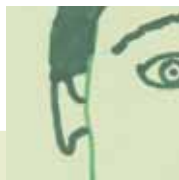
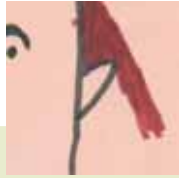
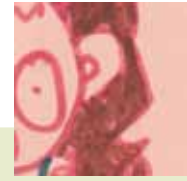
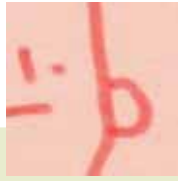
El fet de no dibuixar-les (el cabell pot ocultar-les) és considerat menys significatiu que no dibuixar altres parts del cos i és normal que sigui un tret facial que es vegi en els dibuixos dels nens més grans.

Orella gran: possible lesió o defecte auditiu, sensibilitat a les crítiques.

Orella normal: bona adaptació i comportament social correcte.

Orella mal ubicada, mida rara i retocs: alteracions al aparell auditiu o temença a les crítiques de l'entorn.

Només cal parar especial atenció en els casos d'orelles molt grans o tallades, que poden ser signes d'alguna problemàtica auditiva o de personalitat.

LA MANDÍBULA

La mandíbula expressa l'energia i la solidesa del caràcter.

Mandíbula esborrada: debilitat, indecisió, temor a responsabilitats.

Mandíbula reforçada, prominent: desig de dominar als altres.

ELS CABELLS

Els cabells simbolitzen la vitalitat i la força. El pèl està relacionat també amb la sexualitat.

Cabell ondulat en forma de cascada en combinació a altres detalls cridaners: intent de donar una bona imatge, importància de l'aparença, ganes d'agradar.

Pèl emfatitzat al cap, al pit, a la barba o el bigoti: típic dels adolescents que volen donar una imatge de força física, energia i coratge.

ELS BRAÇOS I LES MANS

Els braços i les mans simbolitzen l'adaptació al medi social. La direcció i la posició de les línies es relacionen amb el grau i l'espontaneïtat del contacte interpersonal dins del medi ambient.

Com a òrgans d'extensió són també vehicles de les necessitats o grau de domini que la persona vol tenir del món exterior, el nivell d'aspiracions i el grau de confiança i seguretat en que es relaciona.

mans

Mans a l'esquena o dins les butxaques: ocultació, "tirar la pedra i amagar la mà", evasió de la realitat.

Mans brutes: sentiment d'haver fet alguna cosa malament.

Mans amb un objecte (raqueta, guitarra, bastó, etc.): desig de dominar l'entorn o domini real de l'entorn.

Mans amb contorn imprecisos o ombrejats: falta de confiança en els contactes socials, persones insegures i amb males relacions interpersonals.

Mans ombrejades vigorosament: culpabilitat en relació a impulsos agressius.

Mans grans: dificultats manipulatives, d'establir contacte amb els altres o tendència a canalitzar l'agressivitat a través d'elles..

Mans seccionades o que manquen trossos (dits): preocupació, sentiment de culpa per no poder actuar correctament o incapacitat per actuar. Es dóna més freqüentment en nens tímids.

Mans amb el puny tancat: tendències agressives reprimides però cal observar la resta de la figura.

Puny tancat amb braç obert: rebel·lió en adolescents i dirigits cap al cos, rebel·lió reprimida.

Tot i ser un dels trets d'omissió més freqüent l'absència de mans pot indicar una persona que se sent incapaç de dominar la situació en la que viu, per que no vol o no pot.

dits

Els dits són un tret important per ser un dels punts de més contacte. Sovint apareixen abans en els dibuixos que les mans.

Dits ombrejats: culpabilitat en relació a furtus.

Dits curosament articulats però tancats en una línia, talla tota possibilitat de contacte: agressió reprimida.

Dits molt llargs: poc control de l'agressivitat.

Els dits en forma de llança, de garra o molt marcades les formes dels dits i les ungles: poc control de l'agressivitat, irritabilitat, oposició.

Absència de dits: autoimatge negativa, pobre evolució de la personalitat, sentiment de fracàs.

Més de cinc dits és habitual en nens petits, en més grans: ambició i agressivitat.

1

1- La mà en forma de flor ens mostra una persona immadura o amb un alt nivell de dependència de l'adult.

2

2- La mà amb extensió i línies molt anguloses ens mostra el desig de dominar de manera força agressiva.

3

3- L'omissió de mans ens mostra una persona que li costa molt relacionar-se i amb falta d'autonomia.

4

5

6

4 i 5- Són dos exemples d'ocultació de les mans, al darrera o a les butxaques, que ens mostren dues persones amb un caràcter poc transparent o amb sentiment de culpabilitat.

6- La mà amb una pistola dirigida cap a si mateix (en les dues mans s'observa el mateix), pot respondre a una persona amb un baix concepte d'ell mateix, que no expressa les seves preocupacions cap a fora i això pot fer que les seves conductes el perjudiquin personalment. També ajuda a fer aquesta interpretació l'expressió de la cara, que transmet tristesa i els colors utilitzats per la figura, negre en tot el vestit.

braços

Els braços simbolitzen el contacte social.

Posició:

- Aferrats al cos: tendència a la reserva i el retraïment, sentiments passius i defensius, falta de comunicació. Control intern bastant rígid i dificultat per connectar-se amb els altres. Carència de flexibilitat i pobresa en les relacions interpersonals.
- Horitzontals i oberts: necessitat de interactuar amb el altres. Si són molt llargs: necessitats agressives cap a l'exterior, falta d'estimació o inseguretat.
- Verticals (cap a munt): vol ser escoltat, crida l'atenció.

Braços curts: dificultat per connectar-se amb el món que l'envolta. Retraïment, inhibició dels impulsos, tendència a comportar-se de manera massa correcta, problemes d'aprenentatge, tímida, manca d'agressivitat i de lideratge.

Braços llargs: connexió amb els altres, necessitat de comunicació en contraposició a la tendència al retraïment, ambició, necessitats agressives cap en fora (si hi ha altres signes, garra, puny, boca vermella o dents).

Braços i mans ombrejades: angoixa i/o preocupació real o imaginària relacionada amb activitats on intervien els braços i/o les mans.

Omissió de braços: incapacitat de contacte social, ansietat.

1

2

3

1- Figura amb els braços en posició horitzontal sense rigidesa que transmet una bona comunicació amb l'entorn.
2- Aquesta figura tot i tenir també els braços en posició horitzontal mostra molta rigidesa de línies, té les mans en forma de garra, amb extensions (armes) ens transmet la necessitat de dominar en el seu contacte amb l'entorn. De fet l'autor és una persona que mostra un caràcter molt dominant i que li costa relacionar-se bé quan no pot aconseguir el que vol dels altres.
3- Figura amb els braços enganxats al cos que expressa aquesta poca receptivitat cap a l'entorn i que mostra també juntament amb la rigidesa de les espatlles la contenció de la personalitat de l'autor.

4

5

4 i 5- Figures del mateix autor amb els braços amunt, que eren habituals durant un llarg període escolar, realitzades amb diferent temàtica però gairebé sempre relacionades amb les mateixes característiques que ara s'analitzen. Responen a una persona que necessita cridar l'atenció de l'adult tant del mestre com dels pares, que intenta sortir-se sempre amb la seva ocasionant sovint problemes d'autoritat (extensions de les mans) i que la seva conducta pot esdevenir en alguns casos agressiva (dents) si no aconsegueix el que es proposa.

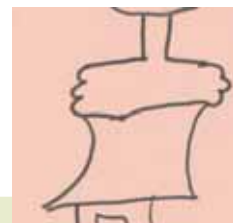
6

7

8

6 i 7- Figures que mostren ocultació de les mans i que responen a dues persones amb una personalitat poc transparent.

8- Figura amb braços extremadament insignificants i que mostren una persona amb poca facilitat o capacitat per connectar-se amb els altres.

EL COLL

El coll és el punt d'unió entre el cap (control intel·lectual) i el cos (impulsos) i la seva llargada determina les aspiracions, ambicions i desigs individuals.

És una de les últimes parts de la figura que dibuixen els nens.

Coll llarg i prim: rigidesa, educació, poca coordinació entre els impulsos (del cos) i la raó (el cap) dissociació de la persona.

Coll curt: mal humor, ansietat.

Coll ben definit: necessitat d'autonomia i capacitat d'enfrontar-se a l'entorn.

Omissió: immaduresa, manca de control emocional, mala coordinació dels impulsos i la conducta (normal fins als deu anys).

Figures de la mateixa persona, on crida l'atenció la separació que fa del coll amb la resta del tronc, en totes elles i durant un llarg període.

Corresponen a una persona que va fer un mutisme selectiu durant tot un curs a l'educació infantil, que ha estat rebent ajut de logopèdia i que es mostra molt tímida i amb problemes de comunicació. Podem veure que la part interior del tronc es dibuixada en els dos casos amb un garbuix de línies: sentiments desorganitzats, i per tant manifesta poca capacitat de mostrar-los als altres per alguna dificultat personal.

EL TRONC

Es considera la seu dels impulsos i els estats emocionals de la persona, simbolitza l'adaptació a les situacions de l'entorn.

El tronc normalment varia més d'estructura, amb l'edat, que el cap.

Tronc quadrat: poca habilitat, immaduresa psicològica

Tronc ample i fort: energia física real o fictícia.

Tronc molt prim: insatisfacció amb el propi cos, sentiment d'inadequació d'alguna de les parts del cos.

Tronc arrodonit: facilitat d'adaptació.

Tronc angulós: vitalitat, energia que pot derivar en agressivitat

Tronc molt prim, molt gras o amb contorn confús: no acceptació del propi cos.

Si dibuixa els genitals a partir dels set anys: angoixa pel cos i control dels propis impulsos.

Si dibuixa el melic o botons: problemes de dependència. Melic normal fins 4-5 anys. Botons normal de 5 a 8 anys.

Si el conflicte de dependència es va resolent els botons van desapareixent. Per tant dibuixar el tronc sense melic ni botons suggereix una personalitat independent.

1

2

1- Figura amb el tronc molt quadrat que ens reflecteix poca habilitat motriu i una personalitat immadura, quan és reiteratiu i no correspon l'estructura del tronc a l'edat evolutiva.

2- Figura amb el tronc molt emfatitzat, especialment les espatlles, que pot respondre a una necessitat de mostrar una forta aparença física i de personalitat que en realitat li manca a l'autor o autora del dibuix.

LES ESPATLLES

Es relacionen amb el sentiment de força bàsica del nen. L'amplada i el volum són l'expressió del poder i la perfecció física.

Espatlles emfatitzades: sentiment d'inferioritat respecte al cos.

Espatlles esborrades: preocupació respecte a la fortalesa física.

LES CAMES I ELS PEUS

Són la base del cos, el punt on es recolza tota la figura.

Simbolitzen la seguretat personal, cal captar la sensació que transmeten de fragilitat o seguretat respecte la resta de la figura.

Si es comença el dibuix per les cames i els peus i se li dóna més importància que a la resta del cos es possible que expressi desànim i/o depressió.

cames

Cames curtes: por a créixer, necessitat de protecció per l'entorn familiar.

Cames llargues: problemes no resolts, necessitat de fermesa i seguretat, ganes de fer-se gran.

Cames juntes: tensió, rigidesa.

Cama que es resisteix a ser dibuixada: persona deprimida, desil·lusionada, físicament impossibilitada en algunes ocasions.

Cames amb asimetria exagerada: símptoma d'agressivitat, coordinació pobre, impulsivitat.

Omissió de cames: conflicte amb l'àrea, angoixa i/o ansietat i molta inseguretat. Aquesta omissió és molt entranya, les cames apareixen evolutivament després del cap i els ulls.

peus

Fan referència a la seguretat personal.

Peus grans i ben recolzats a terra: seguretat, caràcter ferm.

Peus petits, en punxa, ombrejats o reforçats: inseguretat.

Peu en forma de llança: agressivitat.

Peu amb els dits tancats dins una línia: repressió de les tendències agressives.

Peus ensenyant els dits en figures vestides: tendències autoritàries, possessives, independència de caràcter.

Omissió de peus: falta d'autonomia personal, dependent de l'entorn, manca o recerca d'estabilitat. Significatiu a partir dels 7-9 anys. Segons Machover als 8-9 anys: inseguretat de base, falta d'autonomia.

1

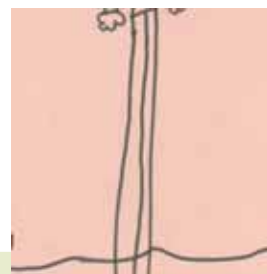

1- Figura amb les cames molt llargues que ens mostra una persona amb poca seguretat, que li costa comunicar-se i amb possibles problemes del passat no resolts.

2

3

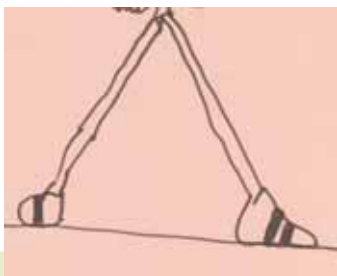

4

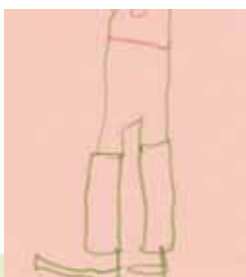
2- Figura amb peus grans i ben recolzats al terra que pertany a una persona amb estabilitat i seguretat emocional.
3 i 4- Figures que ens transmeten gran fragilitat personal, fins i tot una d'elles amaga la part inferior de les cames que queden fora del full.

5

5- Figura amb un sol peu recolzat al terra, que ens mostra una persona que des del naixement ha patit, degut a una lesió neurològica, problemes en una cama que li han comportat recuperacions i força angoixa focalitzada especialment en les seves dificultats físiques.

6

7

8

6- Figura amb les cames orientades clarament a l'esquerra ens mostren una persona molt enganxada al passat i força dependent de la mare.

7- Figura amb els peus que sembla que van de puntetes i fins i tot un d'ells no arriba a recolzar-se al terra, amb una línia superior que amenaça fortament a la mateixa i d'on cauen gotes; ens mostra una persona amb una gran fragilitat personal, que viu molt angoixada per una situació familiar que no li dona seguretat i la fa patir i amb una situació física i intel·lectual problemàtica.

8- Figura amb ommissió de peus que pertany a un dibuix on hi havia altres personatges de la família dibuixats amb peus (ell s'identificava amb el que veiem reproduït) i que reflecteix una personalitat molt insegura, amb manca d'autonomia i poca estabilitat emocional.

ELS VESTITS

El vestit simbolitza la convenció social, la cortesia, el valor social que té o li agradaria tenir a la persona.

La major part dels dibuixos de figura humana estan vestits i es dibuixa la roba amb pocs detalls.

Vestits amb molts detalls i garlandes (4 o més): complaença excessiva en la roba.

Vestit només amb línia de la cintura: a vegades és l'única representació de la roba de la figura i serveix per dividir el tronc en la zona superior i inferior: ocultació de conflictes.

Si es pregunta si cal dibuixar la figura amb o sense roba: preocupació pel cos.

Si les figures estan nues i les parts sexuals exposades: rebel·lió contra la societat, les figures paternes, o preocupació per la sexualitat.

Vestit de dona fins als turmells: representa la imatge maternal.

Adorns en el cabell, guants, sabates amb cordons, etc.: domini de si mateix, auto-control emocional.

botons

La presència de botons es pot relacionar amb l'actitud de dependència o vinculació maternal.

Botons emfatitzats (abundància, col·locació inadequada o ombrejat): dependència, inseguretat, inadaptació, personalitat infantil.

butxaques

Les butxaques simbolitzen el desig d'amagar alguna cosa.

Butxaques grans o les mans dins les butxaques: sentiments de culpa.

Butxaques emfatitzades: personalitat infantil o inadaptació.

corbata

La corbata és un símbol sexual.

Corbata molt llarga: conflicte sexual, agressivitat.

Corbata curta: debilitat sexual.

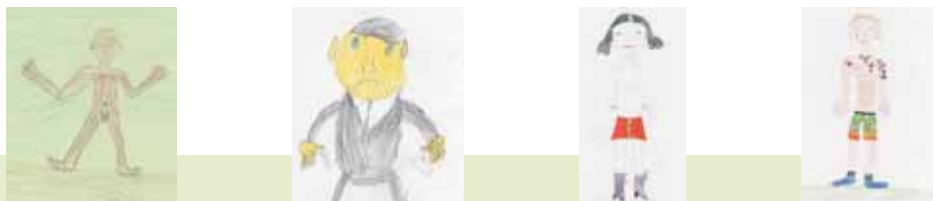
Corbata flotant: agressivitat

1

1- Figura amb el vestit de dona fins als peus que ens mostra una persona molt dependent de la mare, que té un caràcter fort i dominant.

2

2- Figura nua, que juntament amb les mans que tenen els dits en forma de llança ens parlen d'una persona amb un caràcter rebel que busca l'enfrontament amb els adults i sovint ho fa amb agressivitat.

2.4.1.3. Treball al voltant de la figura humana

En aquest apartat donaré unes orientacions generals per treballar la representació de la figura humana, amb la finalitat d'integrar tots els aspectes importants que cal incloure en les propostes didàctiques i aconseguir així que els infants evolucionin en el seu aprenentatge d'acord amb el seu ritme i necessitats.

La manera d'implementar-ho es mostrarà a la proposta didàctica final i tal com ja explicitaré, la majoria d'activitats són adaptables als diferents nivells amb petites modificacions i nivells d'exigència. El que és important és conèixer les possibilitats de treball que ens ofereix la representació de la figura humana i anar-ho estructurant al llarg dels cursos. Considerant sempre que sigui possible, la importància de fer-ho de manera integrada amb la resta del currículum, gradualment i treballant els diferents continguts durant el procés d'aprenentatge.

Per això exposaré quines són les estratègies metodològiques, els temes i tipus de representació i com ha s'ha d'enfocar l'avaluació, per tal d'englobar els objectius i continguts que implica la representació de la figura humana i poder evolucionar i progressar adequadament.

Després en la proposta didàctica s'inclouen les diferents estratègies en les activitats que sorgeixen de cada bloc, o si més no, en les activitats citades al final com a altres recursos relacionats amb la temàtica dels mateixos.

2.4.1.3.1 Metodologia en la representació de la figura humana

En general i tal com exposava en l'apartat de redefinició de l'àrea, la metodologia cal que segueixi les següents directrius:

El procés d'aprenentatge hauria de tenir diferents fases:

- observació, percepció, lectura d'imatges
- manipulació de materials, experimentació
- creació, expressió
- reflexió i anàlisi de tot el procés de treball propi i del grup.

Hi ha d'haver un equilibri entre el mirar (observació, percepció...), el parlar (reflexionar, analitzar), i el fer (producció personal o de grup).

És important respectar els ritmes personals, donar temps per expressar, provar, reflexionar, sense intervenir per respectar les necessitats individuals.

Actitud del mestre:

Ha d'ajudar a establir connexions entre diferents àmbits del coneixement i possibilitar l'aplicació d'eines i estructures a nous processos o situacions. tot connectant amb els sentiments i emocions, despertant la sensibilitat i la capacitat creativa.

El mestre no ha de transmetre valoracions estètiques subjectives, sinó que hauria d'aconseguir desenvolupar totes les capacitats de l'alumnat de forma global. Per gestionar tots aquests processos, cal que desenvolupi el propi criteri estètic a partir

de la formació, ja que ha de ser conscient de l'empremta que això suposa en l'educació dels alumnes, i en la formació dels estils estètics personals.

Tant en la representació en el pla com en el volum hi ha diferents maneres de treballar la figura humana que cal tenir en compte per anar-les combinant el llarg del procés d'aprenentatge. Les activitats específiques per treballar els diferents tipus de metodologies les trobarem després integrades en la proposta didàctica.

Els treballs de representació de la figura humana es poden fer en base a tres tipologies metodològiques :

OBSERVACIÓ DIRECTA

Quan el treball de representació, es fa en base a una persona que tenim al davant i que per tant observem al natural.

Per aquest tipus d'activitats cal tenir present que més que ensenyar a dibuixar o esculpir el que cal ensenyar és a mirar amb atenció i amb tots els sentits.

La representació a partir d'un model (persona) ens serveix per treballar amb els infants la mirada atenta, l'observació de les formes, colors, textures, proporcions, mesures, perspectiva... d'una manera molt acurada, per després passar-ho a superfície plana (amb la dificultat que suposa el fet de passar de dues a tres dimensions) o a volum.

En aquest apartat s'han de treballar models, en diferents postures i punts de vista, amb fons i objectes diversos, per permetre als infants anar trobant solucions a les dificultats que planteja el representar les postures que els proposem. Cal fer-los adonar abans de començar de la forma que adopta cada part del cos, dels espais buits que s'hi observen i de les proporcions, ja que això els donarà pautes per portar a terme la representació.

Una bona estratègia per ajudar a progressar en l'aprenentatge és comentar entre tots, després d'una sessió de treball, com ha resolt cada persona la representació per tal de poder veure altres solucions a la mateixa situació.

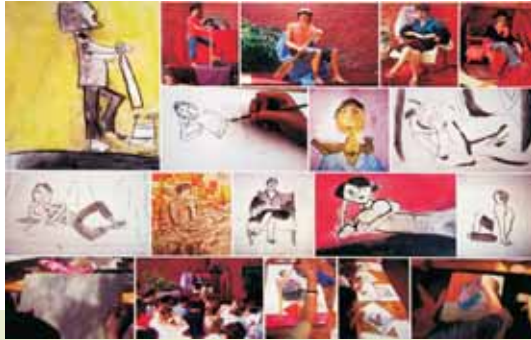
En el cas específic del volum però també en el dibuix, pot ajudar molt el fer-los vivenciar la postura que es vol representar, àdhuc fer-ne una imatge fotogràfica i analitzar-la abans de començar per captar millor la posició i forma que adopta cada part del cos.

Poden ser ells mateixos, la mestra o un ninot articulat els que facin de model i cal anar variant en els treballs, les postures, així com també cal treballar les diferents maneres de representar el moviment; i finalment cal fer-ho amb materials diversos.

A cada curs es poden incloure activitats d'observació de models amb diferents postures per tal d'oferir estratègies de representació i punts de vista diferents de la visió de la figura humana. Així com també cal anar canviant l'escenografia on ha de posar la persona que fa de model, es poden utilitzar disfresses que ajuden a centrar l'observació o buscar objectes, llocs i postures poc quotidianes (sota la taula, dalt d'una escala, amb una guitarra, dins un sac...)

Postures: dreta, asseguda, jaient, agenollada i de cada postura treballar diferents posicions de les parts del cos i el moviment, per aconseguir anar més enllà de la recurrent figura humana estàtica, dreta i amb les extremitats rígides.

Punts de vista: del cap o de tot el cos; perfil, davant, darrera, a vista d'ocell, des de baix, tres quarts...per aconseguir anar més enllà de la recurrent figura humana vista de front.

Observació d'una persona fent de model. *C.Felipa*

Observació d'una persona a través d'un vidre o plàstic. *T. Illa*

Observació d'una part del cos. *C.Felipa*

Vivenciar una obra i després representar-la en volum. *X.Garriga*

OBSERVACIÓ INDIRECTA

Quan el treball de representació en fa en base a una imatge, fotogràfica o dibuix de persones.

L'observació a partir d'imatges pot suplir a vegades les dificultats que suposa sortir de l'àmbit escola per veure el que volem representar i és un recurs important si tenim un bon recull de imatges per recolzar tot tipus de treballs.

Des de fotografies dels mateixos nens, de persones en posicions diverses, fent esport, en moviment, amb disfresses, de peces de vestit (vestits, barrets, pentinats, sabates...) i d'imatges d'obres d'art on es representi la figura humana amb diferents tècniques, materials, simbologies i estils.

Una observació acurada d'aquest tipus d'imatges pot ajudar a veure la composició, estructura, proporcions, formes ... de la representació que volem treballar; i també podem oferir, si el recull és prou ric, la possibilitat de veure com els artistes representen de maneres molt diferents el mateix concepte, tema o idea, a partir d'imatges de la seva obra.

Representació a partir de la fotografia d'una postura. *M.Prat*

Representació a partir de fotografia de la cara de la persona

Representació a partir de fotografia d'una part del cos. M.Prat

Transformació de la imatge a partir d'una fotografia. T.Triangle

SENSE REFERENTS

a partir de vivències

Quan el treball de representació es fa a partir de vivències personals.

En ser un dels temes més recurrents, especialment en els primers cursos de l'escola, cal veure quins aspectes es potencien en fer-ho.

Al dibuixar una experiència viscuda l'infant escull formes, colors i símbols per representar-ho i això representa per ell un esforç d'abstracció important i una possibilitat de reinterpretar-la o revivir-la de nou, abocant en aquell dibuix o treball totes les sensacions i emocions viscudes.

En oferir-li doncs la possibilitat de fer-ho en aquest tipus de representació, li estem donant l'oportunitat d'analitzar la seva experiència, interpretant-la, vivint-la de nou i deixant-ne constància subjectiva en fer-ne la seva recreació.

En aquest cas les vivències poden ser des del que han fet a casa, una sortida escolar, una dansa, un joc realitzat al pati, qualsevol vivència sorgida en la pràctica escolar diària que pugui interessar.

En referència al tema de les vivències també cal tenir en compte el no caure en la repetició sistemàtica del mateix tipus de propostes, que es dona especialment en educació infantil i cicle inicial. És molt habitual el dibuix del cap de setmana, amb la convicció que el nen s'expressa i comunica el que ha viscut. Això és molt vàlid però cal fer propostes de diferents tipus de vivència, ja que això comportarà treballar tipus diferents de representació i també de comunicació diversa i personal d'experiències.

Es pot representar un somni, un desig, un viatge, una feina, un joc, un ball, una festa que ens agradaria fer o hem fet, una situació viscuda que resulti trista, alegre, que faci por..., l'animal que tenim més a prop, moments quotidians (llevar-se, dormir, menjar...), les activitats que fan amb el pare, amb la mare, els avis..., una pel·lícula o obra de teatre que hagin vist, etc.

d'imaginació

Quan el treball de representació es fa a partir del propi pensament, creant personatges imaginaris.

Quan un infant pinta, dibuixa o esculpeix en volum aboca la seva experiència en el material sigui llapis, pintura o fang, reflexiona a partir de les seves experiències, utilitza i combina les imatges mentals emmagatzemades per trobar les que necessita per fer la seva representació personal.

Per això, resulta enriquidor per ell fer aquest tipus de treball i es fa imprescindible que li proporcionem sovint un ampli ventall d'imatges perquè després les pugui utilitzar de manera creativa i personal. Com més rica sigui la seva experiència en observació i percepció d'imatges més fàcil li serà després reelaborar-ne o crear-ne de noves a partir de les assimilades mentalment.

A l'escola sovint amb la intenció que l'infant s'expressi lliurement, es fan propostes reiteratives de dibuix lliure, amb la pretensió de treballar la creativitat i la imaginació, però sense donar cap mena d'estratègia o incentiu i això fa que en general la representació resulti pobre i repetitiva.

Si volem incentivar la imaginació hem de fer és propostes suggerents, que despertin la capacitat de trobar noves maneres de representació, això ho facilita el fet de posar al seu abast obres d'artistes amb propostes imaginatives i creatives.

Per tant ens podem recolzar en fer les propostes d'imaginació amb obres o artistes, amb imatges fotogràfiques relacionades amb el tema que es treballa, poemes, personatges de contes, pel·lícules, cançons, etc.

Creació d'un personatge imaginari a partir d'una obra de Miró, i treball de llenguatge inventant un nom i fent-ne la descripció : que li agrada, que menja, que pot fer... (P-4)

R. Gómez

Creació a partir d'un poema propi a (P-4):

*És el matí
Des de la finestra
Veig un senyor passant
Porta un gos
El porta a passejar,
El porta al parc.
Surt el sol!*

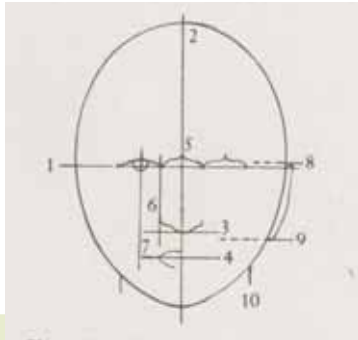
R. Gómez

LES PROPORCIONS DEL COS

Per treballar les mesures i proporcions del cos en qualsevol tipus de representació ens poden ajudar els esquemes següents.

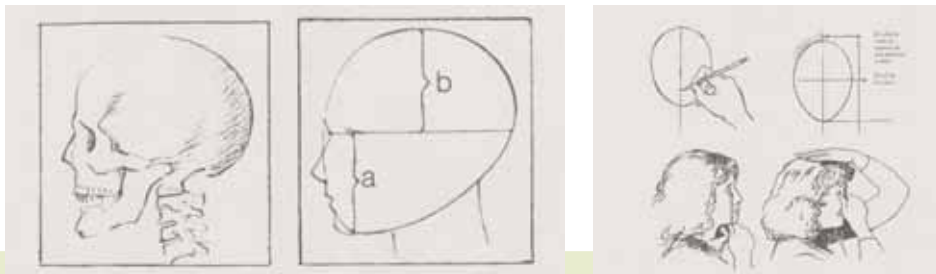
proporcions de la cara

Observar la simetria, la distància entre els ulls, el nivell dels ulls en relació a tota la cara, etc.

Edwards (1994)

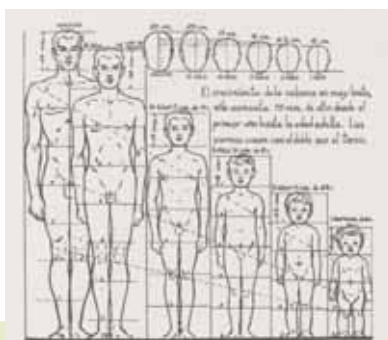
La distància a, del nivell dels ulls a la barbeta, és igual a la distància b, des del nivell dels ulls a la part de dalt del crani.

Edwards (1994)

proporcions del cos

Com a referència, observar la proporció del cap en relació al cos en els infants (1/4) i en els adults (1/8).

Parramón (1987)

Finalment, per trobar noves estratègies i orientacions en el treball del dibuix, es poden consultar els llibres dels autors: Edwards, B. (1994), Gómez, J. (2001) i Wilson, B. (2004).

2.4.1.3.2 Temes per treballar la representació de la figura humana

Tots aquests aspectes al voltant de la figura humana, cal incloure'ls al llarg del procés d'aprenentatge si volem aconseguir un desenvolupament positiu de les capacitats de representació.

Molt sovint ens trobem amb alumnat on la figura humana es representa de forma estàtica i amb recursos molt pobres i no evoluciona, encara que al llarg dels cursos s'hagi treballat. Si no plantejem situacions on l'infant vegi altres possibilitats de representació, assagi i trobi solucions per fer-ho d'una altra manera, des d'una nova perspectiva, amb un altre material, no podrà evolucionar.

És habitual que al voltant dels vuit anys els infants en veure que els seus dibuixos no representen el que ells desitgen, abandonin l'interès i les ganes de progressar perquè els falten recursos.

Per això és bo fer propostes que col·laborin, incentivin, posin de manifest altres maneres de representar i vagin enriquint el bagatge personal de cada infant. Possibilitant, a partir dels nous recursos, desenvolupar unes estratègies que facin que es trobi còmode amb els resultats dels seus treballs.

El llistat de temes proposa veure totes les possibilitats de treball que ens ofereix la figura humana i que cal anar treballant. Des d'una part petita com pot ser l'ull, a un concepte més ampli que pot ser el moviment, la transformació del cos amb el maquillatges o les disfresses, etc.

Les activitats específiques per treballar els temes, les trobarem després integrades en la proposta didàctica.

FIGURA HUMANA. PARTS

CAP:

- Forma: allargada, ovalada, arrodonida, quadrada...
- Cabell: pentinats (cues, trenes, llaços, diademes), barba, bigoti.
- Ornaments: barret, gorra, corona...

CARA: ulls, nas, boca, orelles.

TRONC: tors, panxa, esquena, pit.

EXTREMITATS: braços, peus, mans, cames.

FIGURA HUMANA. SENCERA

PROPORCIONS: respecte el cos (cap-cos, alçada-envergadura, proporcions de la cara...), respecte als objectes.

POSICIONS: dreta, asseguda, jaient, agenollada...

MOVIMENT: el gest, accions: caminar, córrer, saltar, ballar, fer esport, pujar una escala...

VESTUARI: figura nua i amb vestits (roba, sabates, ornaments...)

TRANSFORMACIONS: màscares, disfresses, maquillatges, tatuatges, embolicar (tot el cos o una part)...

SENTIMENTS: expressats amb cara i expressats amb tot el cos: alegria, tristesa, por, odi, ira...

PUNT DE VISTA: del cap o de tot el cos; perfil, davant, darrera, a vista d'ocell, des de baix, tres quarts...

EL PAS DEL TEMPS: nen, jove, gran, vell...

FIGURES IMAGINÀRIES: monstres, robots; personatges de pel·lícules, còmic, dibuixos animats, contes...

CARICATURES: ressaltar trets característics

AGRUPACIONS AFECTIVES: la família, amics, companys escola, veïns, mestres...

OFICIS: diversos

ENTORN: a casa, a l'escola, al carrer, al bosc, al mar,...

FIGURAAMB OBJECTE: amb animal, bicicleta, pilota, cotxe, guitarra...

RACES: trets característics de les races

SEXE: trets característics de cada sexe

LA PELL: color, textura, empremtes (dits, mans, peus...)

L'OMBRA: de les mans, cap, cos...

2.4.1.3.3 Avaluació de la representació de la figura humana

En aquest apartat d'avaluació em remeto al que ja he dit en l'apartat de redefinició de l'àrea de visual i plàstica:

L'avaluació hauria de contemplar els següents aspectes:

- Treballs anteriors de temàtica similar, coneixements previs.
- Observació de tot el procés, amb o sense intervenció del mestre, valoració de la manera d'afrontar els reptes que planteja l'activitat (afrontant riscos o sent conservador). Aquí cal avaluar la facilitat de trobar solucions noves, l'autonomia per portar-les a terme, l'adequació de la tècnica en relació al missatge o idea que es vol comunicar, la capacitat d'anàlisi personal i de diàleg i cooperació en grup.
- Anàlisi de l'ordre, l'organització, la utilització de tècniques i materials, l'harmonia, el sentit estètic, l'estil personal i l'originalitat.
- Valoració conjunta del resultat final respecte a les expectatives que es plantejaven al començar el treball.
- Reflexió per part del mestre, respecte els resultats obtinguts pels alumnes. No avaluant amb paràmetres naturalistes, o solament valorant la semblança acadèmica de la realitat i el domini de la tècnica.

En el cas més específic de dibuix de figura humana ens pot ser útil, com a orientació general i per tal de poder fer un seguiment més precís del procés de desenvolupament gràfic de l'infant, el recull de tipus de representacions referenciades segons les edats d'Eugenio Estrada (Estrada, 1991, pàgina 146) i el d'habilitats mínimes distribuïdes per cursos que proposa Joan Bonals. (Bonals, 2003, pàgina 177)

REPRESENTACIÓ DE LA FIGURA HUMANA (Estrada)

2 ANYS: primers esquemes, capgròs amb dos peus

3 ANYS: inici de capgròs solar (peus i mans)

4 ANYS: declivi dels esquemes anteriors i predomini de figures amb tronc, inici dels vestits

5 ANYS: predomini de figures amb tronc i inici de les figures vestides (esquema més evolucionat)

6 ANYS, EN ENDAVANT: predomini de les figures vestides i declivi de les formades a partir del tronc.

REPRESENTACIÓ DE LA FIGURA HUMANA (Bonals)

3 ANYS

Gargots i formes poc definides

Formes arrodonides

Figures en forma de sols

Capgròs: cap amb ulls, boca, nas i inici d'extremitats

4 ANYS

Cap amb ulls, nas, boca, cabells

Tronc amb braços que surten dels cos

Mans

Presència de dits

Cames

Peus diferenciats de les cames

5 ANYS

Inici pentinat

Celles

Nineta de l'ull

Nas amb dues dimensions

Llavi amb dues dimensions

Coll

Braços i cames plenes

Nombre correcte de dits

Vestits amb dues peces

6 ANYS

Pentinat

Ulls amb forma d'ametlla

Inici de proporció del cap

Inici d'espatlles

Inici de proporció del cap, tronc, braços i cames

Inici de detalls als peus

Inici de detalls a les sabates

Inici de detalls als vestits

Vestits amb 2-4 peces

Inici de moviment

7 ANYS

Nas amb la part superior més estreta

Espatlles amb continuïtat coll-braços

Proporció del cap

Proporció del coll

Proporció dels braços

Proporció de les cames

Detalls de les sabates

Figures en moviment

Detalls

2.4.1.4 Lectura d'imatges amb figura humana

Cal dotar a la contemplació de les imatges del temps necessari de reflexió per anar més enllà de la impressió global i permetre una interacció a nivell de sensacions i emocions de l'alumnat, que encara no està afectat pels prejudicis dels adults i li és molt més fàcil expressar-se en llibertat.

“Este silencio llena de luz el acto mismo de la contemplación. Se trata de un silencio necesario para que las pinturas hablen y el espectador pueda oirlas y, al hacerlo, se oiga a si mismo” (Berger, 2000, pàgina 9).

Si facilitem a l'alumnat l'accés a la lectura d'imatges, dotant-lo d'estratègies per interpretar-les, l'estarem preparant per afrontar amb criteri propi una societat on les imatges tenen una gran importància i l'ajudarem a esdevenir receptor actiu de les mateixes.

Serà a partir doncs de la contemplació individual, que caldrà fomentar després un diàleg col·lectiu per contrastar i enriquir la percepció pròpia amb la del grup.

El diàleg que s'estableix a partir de la contemplació d'imatges contribueix, al verbalitzar les sensacions, a l'estructuració del pensament dels infants. També possibilita l'adquisició d'un criteri propi, tot contrastant les opinions personals amb les dels altres i a la vegada ajuda a descobrir i acceptar les diferents maneres d'interpretar una mateixa imatge.

Per tant esdevé un bon procediment, que ens permet interpretar i comprendre el que s'observa, anant més enllà de la impressió global i treballant una sèrie d'estratègies o habilitats de pensament: observar, imaginar, fer hipòtesis, descriure, classificar, associar, comparar, interpretar, recordar, ordenar, seleccionar, etc. I també genera una sèrie d'actituds positives, com ara la tolerància, la comprensió i el respecte a les idees dels altres.

El paper del professorat durant el diàleg col·lectiu ha de ser el de reconduir el debat, sense donar informació, ni fer afirmacions; sinó escoltant i fent preguntes que ajudin a desenvolupar-lo a partir del que va sorgint. Les preguntes han de ser obertes (què està passant aquí?, què veus?, que et suggereix? què et fa sentir?, amb què et fa pensar?...). D'aquesta manera es facilita que l'alumnat mostri les seves impressions i sensacions a partir del que veu. Finalment cal explicitar el perquè d'aquella sensació (quines raons tens per afirmar...?, què hi veus que et fa dir...?, a partir de quin criteri...?, com saps que...?). Aconseguint que siguin ells mateixos els que arribin a les seves conclusions a partir del que han expressat tant ells, com la resta de companys.

Es fa necessari crear aquest hàbit de “llegir imatges”, on la contemplació de l'obra vagi forjant el pensament individual i col·lectiu, creant un recull mental d'imatges que enriqueix la iconografia personal i facilita el prendre consciència de que qualsevol persona pot apropiarse a una obra d'art i no cal ser un expert per gaudir-ne.

“Lo importante es que no sólo miraremos las pinturas, sino que también hablaremos sobre ellas; pues, por raro que pueda parecer, a veces contemplar una obra no es en sí mismo suficiente. A menudo el único medio para ayudarnos a sustituir una visión pasiva por una contemplación activa y perceptiva es encontrar las palabras que describan y analicen una obra.” (Woodford, 2002, pàgina, 13).

En les obres amb temàtica de figura humana podem trobar diferents tipus de representació:

- Retrat individual.
- Retrat col·lectiu.
- Autoretrat.
- Escena.
- Caricatura.
- Fotografia, escultura, collage i altres formats.

Els aspectes que segueixen són els que s'haurien de treballar al fer lectura d'imatges. Això no vol dir que cada vegada s'hagin d'abordar tots sinó que cal centrar-se en els més rellevants, en relació al tipus d'activitat proposada, i tenir-los presents per tal d'incloure'ls en altres activitats al llarg del procés d'aprenentatge.

Per fer una lectura d'imatge cal tenir en compte els següents aspectes:¹

1-Dimensió experiencial.

Descriure les sensacions i interpretacions personals que transmet l'obra a partir del diàleg col·lectiu.

2-Dimensió formal.

Analitzar l'estructura i organització de l'obra.

3-Dimensió simbòlica i temàtica.

Anàlisi dels continguts i significats de l'obra.

Semblança amb el retratat. Grau de realisme/abstracció de la imatge.

Estudi dels vestits, ornaments (joies, barrets, pentinats...).

4-Dimensió material.

Estudi dels materials de l'obra.

Format, suports, materials i tècnica utilitzada.

5-Dimensió contextual.

Situació de l'obra dins el context artístic, històric-social i de pensament on ha estat creada.

Estudi de l'artista, biografia i relació amb els corrents artístics contemporanis.

---

¹ Adaptació de la classificació que fa Eisner (1995) a la temàtica específica de la figura humana

Concreció de la dimensió formal en relació a la figura humana:

L'enquadrament de la figura

Imatge de cos sencer, on es pot veure tota la figura humana.

Imatge de mig cos, on es veu la figura fins a cintura o genolls.

Imatge de la cara, on es veu només la cara de la figura.

Imatge del bust, on es veu el cap i la part superior del tòrax de la persona.

Punt de vista de la figura

Frontal.

Perfil.

Tres quarts.

D'esquena.

Postura de la figura

Dreta/assegada/jacent.

Estàtica/en moviment.

L'expressió

Expressió de la cara, la mirada.

Expressió de les mans, el gest, simbologia.

Expressió del cos sencer.

El fons

Fons amb un sol color.

Fons amb diversitat de colors.

Fons representant un paisatge.

Fons d'un habitacle, casa o similar.

Els elements visuals i compositius

El punt, la línia: rectes, corbes, verticals...

Tipus de traç: lineal, corbat, segur, fràgil, prim, gruixut, orientació...

Línies estructurals compositives: diagonals, verticals, horitzontals, geomètriques, ritme, equilibri, contorn....

Tractament de les formes, l'espai i el moviment.

Composició, proporció i harmonia: es veu equilibrat/descompensat en relació a les postures, formes, color...

El tractament del color

Tipus de colors que predominen en l'obra: clars/fosc, freds/calents, mixtes/bàsics, brillantor, saturació, matís...

Sensació que transmeten els colors, en relació amb l'entorn (efectes del contrast), a la quantitat i al lloc on estan ubicats.

Simbolismes que poden transmetre.

El tractament de la llum

Punts d'il·luminació de l'obra: d'on ve la llum, n'hi molta/poca.

Tècniques que s'utilitzen per reflectir la llum.

La llum i les ombres. Sensació que dona la llum com canviaria amb més/menys llum.

2.4.2 recull de propostes pedagògiques als museus i tallers com a concreció de models metodològics

L'objectiu del recull de les propostes pedagògiques, era conèixer personalment com han dissenyat activitats didàctiques els tècnics dels museus, que són persones amb formació específica i per tant qualificades en la matèria. I a partir del recull de l'observació, donar-les a conèixer al professorat oferint diferents recursos, com a concreció metodològica i a la vegada per incloure'n alguna d'elles en la meva proposta didàctica.

L'observació de propostes pedagògiques als museus m'ha permès constatar que durant aquests darrers anys s'han fet innovacions en el marc de les propostes didàctiques per apropar els museus a la societat en general i especialment al món de les escoles i s'ofereix un ampli ventall d'activitats amb objectius diversos.

En escollir les observacions he donat prioritat a les que estaven relacionades amb la metodologia interdisciplinària i les que treballaven a partir d'obres d'art de figura humana.

M'ha sorprès gratament com tots els museus i tallers on he demanat fer les observacions m'han facilitat l'accés, m'han ofert el seu ajut al proporcionar-me els dossiers amb els continguts de les activitats, i han revisat els meus reculls per poder incloure'ls en el treball. També cal esmentar la bona predisposició de les escoles que participaven en les mateixes.

No totes les observacions estan ressenyades per no fer feixuc el treball, només he inclòs les que estaven relacionades més directament amb els objectius de la recerca. A tall d'exemple vaig fer l'observació d'una activitat molt interessant, dissenyada pel MACBA "Nostàlgia del cos", que conté estratègies de treball interdisciplinari, però estava adreçada a secundària i no l'he incorporat al recull.

Cal esmentar també l'àmplia oferta del MNAC en propostes didàctiques on es fa un treball interdisciplinari com "So i color", Aproximació a l'art romànic" o "Dansa de fades i follets" totes elles són propostes que parteixen d'obres amb figura humana i que interrelacionen diferents disciplines.

Finalment dir que ben segur hi ha altres Museus que ofereixen propostes relacionades amb la temàtica i que poden ser igual d'interessants com el de Granollers "Mil maneres de fer un autorretrat" etc, però per manca de temps no hi estan incloses.

2.4.2.1 RETRATS. Col·lecció Cambó

Presentació de l'activitat que fa el Museu

El llegat Cambó recull peces dels segles XIV al XIX, moltes de les quals són retrats: d'homes, de dones, de persones adultes i d'infants. Durant la visita, a partir de jocs d'empatia i descoberta, veurem la manera com aquestes persones han estat retratades en diferents períodes de la història.

Objectius de contingut: conèixer què és un retrat, analitzar la imatge representada dels éssers humans, descobrir la funció, l'estructura, la lectura simbòlica i la ubicació del retrat.

Recull de l'observació de l'activitat

Nivell educatiu: primer nivell de cycle superior

El disseny de l'activitat ha estat elaborat conjuntament pel el MNAC i el grup IREF i al darrera hi ha una proposta anomenada "Art, creativitat i desenvolupament del pensament" que pretén potenciar les habilitats de pensament a partir de l'art:

"Una de les finalitats del projecte és convertir l'alumne en una persona més reflexiva més raonable, més autònoma, és a dir, utilitzar les arts, en aquest cas la pintura i més en concret el retrat per proporcionar-li les eines per a millorar la seva capacitat de judici. L'objectiu final és ensenyar a pensar, en canvi, serveix per que els joves siguin autònoms, que pensin per si mateixos, que explorin alternatives als seus punts de vista, que descobreixin els propis prejudicis i trobin raons per a les seves creences". (Dossier: "Art, creativitat i desenvolupament del pensament", pàg. 17)

El Museu ofereix al professorat un dossier on s'exposen els objectius de la visita, les propostes per fer a l'escola i les habilitats de pensament que es treballen :

- Habilitats de recerca: són les que informen del món i les que s'usen per fer ciència.
- Habilitats de conceptualització: són les que usem quan interioritzem els coneixements i els hi posem nom. Són les habilitats d'organització de la informació.
- Habilitats de raonament: són les que usem per ampliar el coneixement amb el sol ús de la raó.
- Habilitats de traducció: són les que usem per explicitar, aplicar o formular el resultat del coneixement.

Tota la visita, doncs, està fonamentada en una metodologia que parteix del diàleg i les preguntes seran l'eina que utilitzarà la monitora de l'activitat per treballar les habilitats de pensament i els objectius artístics proposats.

“Fomentar el diàleg requereix practicar un gran nombre de destreses de pensament, a l'hora que desenvolupar una sèrie d'actituds, incorporades en el moviment del diàleg i la recerca.” (Dossier: “Art, creativitat i desenvolupament del pensament”, pàg. 21)

Presentació de l'activitat

Abans d'entrar al recinte de la Col·lecció s'inicia un diàleg amb l'alumnat a partir de les preguntes: Qui ha estat mai en un museu?, Què veniu a veure?, Què és una col·lecció, de què feu col·lecció?, Qui era Francesc Cambó?, Quins tipus de quadre coneixeu?, Què és un retrat?, Quins tipus de retrat hi ha?, Us han fet mai un retrat?, etc.

Seguidament es reparteixen cinc fragments d'obres de la col·lecció i en petit grup s'entra a la sala i els nens busquen l'obra a la qual pertany el fragment.

Una vegada trobades totes, es col·loquen davant d'una d'elles per començar l'activitat d'observació, que consistirà bàsicament en fomentar el diàleg entre l'alumnat a partir de les qüestions que se'ls van plantejant, d'acord amb els objectius didàctics.

Les preguntes són només indicatives de com es pot desenvolupar l'activitat, ja que en tot moment serà el grup qui vagi marcant les pautes, segons els seus interessos, motivacions, capacitat d'observació, coneixements previs...

1 Retrat del procurador Alessandro Gritti
Jacopo “il Tintoretto” 1581-1582

2 Retrat de dama
Sebastiano del Piombo 1520-1525

Exemples de possibles preguntes:

1. Què ens diu el quadre?, Com va vestit el personatge?, És un personatge important?, Com ho sabem?, Com seria la roba si la toquéssim?, I la barba?, On devia estar?, Per saber-ho que mirem?, Si no hi ha fons, qui té la màxima importància?, Fins on està retratat?, Us agrada?, etc.
2. Què hi ha?, És a casa?, Es veu un quadre o una finestra?, Cap on mira?, D'on ve la llum?, Què ens diu el rostre?, Què ens diuen les mans?, Perquè assenyala el llibre?, Quines diferències veieu entre el primer retrat i aquest?

És una poetessa i va voler ser representada amb un llibre, a vosaltres si us fessin un retrat, amb què voldríeu que us representessin? Té el dit com amagat o no té dit?, etc.

3 Santa Cecília
Giambattista Tiepolo i Giandomenico
Tiepolo 1750-1760

4 Lady Aletheia Talbot, comtessa
Peter Paulus, Rubens 1620

5 Maurice Quentin de la Tour
Pierre-Louis Laideguive 1761

6 Noia davant el mirall
Ticià i taller 1515

7 Retrat de nena Élisabeth-Louise
Vigée le Brun 1788-1790

8 Felip III, príncep Juan Pantoja de la Cruz
cap a 1590-1592

(imatges de l'1 al 9 del CD "Art, creativitat i desenvolupament del pensament" MNAC)

Exemples de possibles preguntes:

7. Qui deu ser?, Quants anys té?, Què porta al cap?, Com diríeu que se sent?, Qui va fer el quadre? Hi ha moltes dones pintores?, On deu estar fet el quadre?...
- 7 i 8. Quines diferències veieu entre els dos quadres?, Amb qui us agradaria jugar?, Per què un està content i l'altre no?, Per què si la nena no és un personatge important li han fet un retrat que només es poden permetre la gent noble que tenen diners?...

9
El minuet
Giandomenico Tiepolo-1756

Exemples de possibles preguntes:

9. Per què podem dir que estan ballant?, Quins instruments veiem?, On està fet?, Hi ha poca gent? Com van vestits?, Quina festa podria ser?, Quina sensació ens transmet?, Com se sent la gent?, Us agrada disfressar-vos?, Fou fet per retratar algú?, Quines diferències hi ha amb els altres que hem vist?

activitat final

10 Activitat final.

Com podríem fer un retrat de tot el grup?

A fora ja de la sala, es reparteixen màscares i ventalls i es fa un retrat de grup que l'escola s'emporta com a record i es fa una avaluació conjunta de l'activitat.

(imatges de l'1 al 9 del CD "Art, creativitat i desenvolupament del pensament" MNAC i la darrera del grup de l'autora amb autorització de l'escola).

Valoració de l'observació de l'activitat

Aquesta activitat s'ofereix a tots els cursos de primària i s'adapten els continguts segons els nivells i les dinàmiques que estableix cada grup concret durant l'activitat.

El museu ofereix als grups que concerten l'activitat el préstec de diapositives, i d'un CD amb propostes de treball (abans, durant i després de la visita): "Art, creativitat i desenvolupament del pensament" on s'exposen en profunditat els objectius de l'activitat i del treball de les habilitats de pensament, que pot ser molt útil per desenvolupar altres propostes similars a l'escola a partir d'obres d'art, però també per poder treballar les habilitats de pensament en qualsevol de les àrees del currículum.

L'activitat està molt ben dinamitzada i aconsegueix que siguin els mateixos alumnes els que, a partir de les preguntes, aportacions i punts de vista dels mateixos companys, descobreixin el món del retrat en tots els seus aspectes, plàstics, històrics, socials, etc.

A partir de cada quadre es treballen uns objectius diferents relacionats amb les habilitats de pensament, l'aspecte comunicatiu, tècnic o formal de l'obra, el temàtic, que ens permet conèixer els interessos, idees i costums d'una època i, finalment, es relacionen diferents obres de la col·lecció per tal de descobrir semblances i diferències.

2.4.2.2 MANS A L'OBRA. L'art a través del cos

Presentació de l'activitat que fa el Museu

Aquest taller explora la riquesa perceptiva i expressiva de les mans. Mirant com pintors i escultors les han representat, jugant amb el seu moviment i la seva destresa, descobrirem com fan i desfan les mans i com comuniquen mitjançant el gest. Nivells recomanats: parvulari, cicle inicial.

Recull de l'observació de l'activitat

El recull de la proposta és una síntesi de l'observació de dos grups d'educació infantil de tres i cinc anys. Aquesta proposta didàctica es porta a terme íntegrament a l'aula d'activitats didàctiques del centre.

Després d'una presentació individual de l'alumnat, del professorat i l'educadora del centre, es comenta amb als nens i nenes la importància de les diferents capacitats de les mans i la seva significació en el desenvolupament de l'ésser humà. Es parla de les accions quotidianes que fan les mans i de com modificaria la nostra vida el fet de no disposar-ne, de l'evolució de les mans cap a la construcció d'eines, de la mobilitat de les mateixes a partir de comptar les falanges, etc. Segons el nivell del grup es profunditza més o menys en aquests aspectes de significació de les mans.

A partir d'aquí el taller es desenvolupa en les tres fases següents :

1. Experimentar amb el tacte

S'ofereix a l'alumnat tres objectes propers i coneguts tancats en una caixa i a partir de la percepció de les diferents textures i sensacions de les mans han esbrinar l'objecte que estan tocant. Després de l'experimentació del tacte es fa una posada en comú dels objectes que pensen que han tocat i es mostren a tot el grup.

2. Cercar gestos de les mans associats amb els objectes.

Una vegada mostrats els tres objectes (màquina de calcular, massa de farina i sabata) cal cercar, conjuntament amb els nens i nenes, els gestos que hi estan associats: teclejar, amassar, enfilat i s'experimenta amb ells.

Finalment s'abstrauen els gestos de les accions concretes per descobrir la seva riquesa motriu.

3. Incorporar accions quotidianas al procés artístic creant una obra d'art.

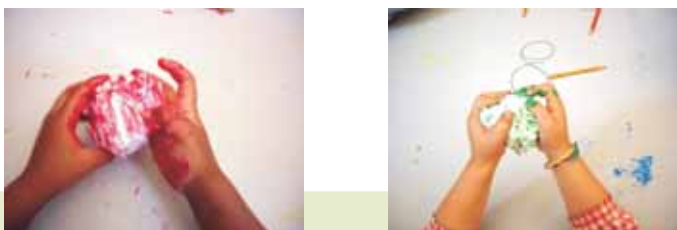
En aquesta fase de l'activitat es pretén experimentar el que fa una gran part de l'art contemporani: incorporar accions quotidianas al procés artístic. Per això traslladaran els gestos amb els quals han treballat anteriorment a la creació d'una escultura. A partir de diferent material: paper, pintura, cordill i les seves mans, construiran una obra d'art que portarà les seves empremtes.

Accions i procés artístic:

- Teclejar: pintant amb les puntes dels dits

- Amassar: donar forma al paper per fer l'escultura

- Enfilat: passar un cordill per penjar l'obra.

Finalment l'alumnat s'acomiada del taller creant individualment un gest original i diferent de comiat amb les mans i l'educadora els dona les gràcies per haver participat en el mateix.

Valoració de l'observació de l'activitat

El taller és una eina molt útil per introduir l'alumnat a l'estudi de les mans en totes les seves vessants, des de diferents àrees curriculars i per possibilitar l'aprofundiment en la seva relació amb les arts plàstiques.

L'activitat facilita l'exploració de les arts plàstiques des de la percepció i l'acció del propi cos i alhora permet integrar-ho en el treball posterior a l'escola, amb altres disciplines: música, matemàtiques, llenguatge, dansa i moviment.

Caixa Forum ofereix a les escoles que participen en el taller un dossier on es brinda als mestres recursos per treballar en tres àmbits relacionats amb les mans: tocar, fer i expressar; abans o després d'assistir al taller.

En aquest dossier es fan propostes d'activitats on es treballen continguts de diferents àrees relacionades amb la temàtica de les mans.

En general és un taller molt participatiu i durant tota l'activitat l'educadora té especial cura en fomentar un clima on cada nen i nena tingui un tractament individualitzat i pugui expressar-se de manera espontània, tot i les dificultats que suposa un indret i adults desconeguts, en infants d'aquestes edats.

(Imatges de l'autora amb l'autorització de Caixa Forum)

2.4.2.3 MIRA QUI ET MIRA, els retrats de la Col·lecció Permanent

Presentació de l'activitat que fa el Museu

El tema central del treball seran els retrats i les escenes, i no els paisatges ni els bodegons, ni cap dels altres gèneres artístics que també hi son presents a la col·lecció, ja que, pel fet de ser temàticament tan àmplia, calia trobar el fil conductor que ajudés a centrar la mirada dels infants.

Aquesta proposta didàctica es centra bàsicament en sis retrats, encara que en les activitats s'utilitzen també altres obres del museu, igualment de figures i cares. Totes permeten entendre l'evolució de les arts plàstiques (motivacions, tècniques, estils...), així com la manera de viure i pensar dels sabadellencs en aquell període. D'altra banda ajuden els nens a reflexionar sobre la representació de sentiments i vivències mitjançant la cara i el cos.

La proposta didàctica està pensada perquè es pugui treballar des de diferents àrees curriculars: coneixement del medi social i cultural, llengua catalana, educació física i educació visual i plàstica a infantil i primària.

Recull de l'observació de l'activitat

Atès que l'activitat es du a terme amb infants de dos a dotze anys, els itineraris varien una mica depenent del grup que fa la visita, i del temps de que es disposa, però l'estructura general de la mateixa és la següent:

- La rebuda
- Itinerari per la sala amb tres parades
- Activitats posteriors que ofereix al Museu en el dossier didàctic

la rebuda

Es fa a la primera sala de la col·lecció, davant el quadre: “Panoràmica de Sabadell” de Joan Vila Cinca. Allà l'educador o educadora del museu situa als infants en el que és la Col·lecció Permanent i en el contingut general de l'activitat.

itinerari

Les tres parades s'inicien amb la narració d'un conte, de la mà d'una persona professional contista. Els relats estan protagonitzats pels personatges de les obres que es treballen i transmeten cada un d'ells els continguts del moment social de l'època (la ciutat, el treball, l'escola, la família, etc.). D'altra banda són la motivació que servirà per centrar l'atenció en tots els detalls de cada obra ja que s'expliquen al davant dels mateixes. Els contes han estat redactats per l'Anna Fité, escriptora de contes i teatre infantil, i guionista, a partir de les directrius que marcaven els continguts de l'activitat.

Primera parada

La primera parada es fa davant els retrats de Pere Crehueres, de Joan Figueres Soler i de la Frou-frou, de Josep Domenech Samaranch.

El conte “La barba” inicia l'activitat i exposa com era el treball a les fàbriques, i l'existència de classes socials, relacionant-ho amb els vestits de l'època.

L'activitat treballa la postura i la mirada dels personatges, tot fent-ne la dramatització, i la importància que té el fons de les obres a l'hora de transmetre sensacions. Per aquesta activitat es disposa de reproduccions de les dues obres amb el fons canviat, es comenten les impressions que desperta cada una d'elles i es comparen. També es treballa com el punt de llum en l'obra pot modificar els colors i visions de la imatge. Els nens s'enfoquen les cares amb llanternes mentre observen com canvia la visió i quines sensacions transmet.

Els més petits, finalment, es disfressen amb vestits similars als de l'època dels quadres. Dues parelles de nens que corresponen als dos estrats socials, imiten les postures dels personatges i es parla dels vestits davant d'unes mostres d'indumentària de l'època que són propietat del museu (barret, vestit de dona, guants, etc.).

Els més grans també fan un treball sobre els vestits relacionats amb les classes socials. A partir de cinc imatges d'escenes de la col·lecció, han de relacionar, per grups, estris i vestits dels personatges que hi són representats.

Segona parada

La segona parada es fa davant, “Josefina Grau, muller de l'artista” i “Noia d'esquena llegint” ambdues d'Antoni Vila Arrufat.

El conte de les cuques de llum, narra com eren els entreteniments, la il·luminació i les tasques de la llar de l'època.

L'activitat treballa les expressions de les cares, les seves representacions i el color. Es fa un treball d'expressió de sentiments amb la cara proposant representar diferents estats d'ànim.

Als més petits se'ls reparteixen imatges imantades de parts de la cara, ulls, nassos i boques que es van col·locant sobre reproduccions d'obres de la col·lecció d'una cara sencera.

També es fa una activitat, on, al so d'una audició que és una peça musical de l'època de la col·lecció, els nens es mouen al ritme de la música i al parar dramatitzen un dels sentiments o postures que els proposa l'educador o educadora del Museu.

Els grans disposen de reproduccions d'imatges de cares de la col·lecció que són molt expressives i es reparteixen per duplicat sense que es vegin. Llavors cada persona descriu la seva, el que té la mateixa que es descriu ho manifesta i s'exposen davant de tothom, obrint un diàleg sobre què expressa cada una d'elles.

Tercera parada

La tercera parada es fa davant de “Nena amb colom” de Josep Vives i “Retrat del meu fill, Jaume Elias Cornet” de Feliu Elias.

El conte d' en Jaumet descriu com era l'escola, els mestres, els càstigs, els jocs dels infants, els carrers i els animals que era costum tenir a casa: els coloms.

L'activitat treballa la postura i enquadrament dels personatges, la perspectiva i les proporcions del cos, tot comparant-los amb les altres obres que s'han treballat. En aquestes obres és on es pot captar una mica l'evolució del retrat al ser les més innovadores de la col·lecció, ja que comencen a introduir les noves tendències difoses per Europa.

Amb els petits es parla dels vestits i accessoris que porten els nens i se'ls proposa fer de models amb una cadira com els dos nens de les obres.

S'ofereix als infants un peluix de diferents animals per escollir i es col·loquen amb les postures que volen mentre se'ls fa un retrat, en aquest cas fotogràfic.

Els més grans fan un joc que consisteix en relacionar la seva meitat d'imatge amb la descripció de la postura, tècnica i característiques que fa la persona que té l'altra meitat. Una vegada ajuntats tots els fragments s'exposen les imatges i es comenten les tècniques i sensacions que transmeten.

activitat final

Al final de l'itinerari es descobreix una obra que no és de la col·lecció, és d'obra actual del fons del museu. Es reflexiona sobre l'evolució del gènere del retrat i les diferents maneres de representar la figura humana.

S'ofereix en el dossier dels professors una sèrie de propostes per treballar la figura humana, a partir de la visita. El museu també disposa d'unes propostes directament relacionades amb l'activitat que cada escola d'acord amb els interessos i característiques de l'alumnat pot escollir la més adient per fer-la a l'aula.

Valoració de l'observació de l'activitat

Àmplia valoració a l'apartat 2.2.

(IMATGES: procedents del Museu o amb permís de realització i difusió)

2.4.2.4 EL RETRAT

Presentació de l'activitat que fa el Museu

El Museu d'art Modern us presenta una nova proposta pedagògica, a partir de la col·lecció del Museu. Hem seleccionat obres de diferents artistes, procediments i conceptes, per tal d'aprofundir en el seu coneixement.

La metodologia de treball es basa en l'observació directa de les obres en el seu espai expositiu concret, establint les diferents pautes de treball i la planificació de la visita conjuntament amb els docents. Treballarem aspectes formals i tècnics, així com el concepte de l'obra, en funció del nivell de cada grup i de les obres triades, i ens apropem als artistes representats al Museu, afavorint el diàleg entre la seva obra i les diferents categories d'alumnes.

Recull de l'observació de l'activitat

Nivell educatiu : Primer de primària

Sala d'actes: presentació de l'activitat

Es comenta amb els nens el motiu de la visita, el que és un museu, de quins tipus n'hi ha i si n'han visitat algun.

Seguidament es projecta a la pantalla la imatge del retrat que serà el fil conductor de tota l'activitat.

Hermana I de Barbara Stammel

S'inicia un diàleg amb els nens per fer una anàlisi formal de l'obra (color, mida, expressió...) i treballar els conceptes de retrat i autoretrat; així com també de les tècniques que els poden representar.

La monitora fa sortir nens de diferents alçades, color de pell, complexió física, cabell, etc; i es comenten les diferències i la manera d'expressar-ho quan ho volem representar.

S'entra a les sales del museu i es proposa als nens buscar l'obra projectada.

Activitat davant : *Hermana I*

S'inicia un diàleg molt participatiu amb els nens per treballar:

- el **vocabulari** de les parts de la cara assenyalant-les en el retrat
- el **color**, com es poden obtenir diferents tons, amb quines barreges de colors, i com pot canviar el color si tanquem el llum
- l'**expressió**
- l'**edat** de la persona retratada: les arrugues
- el **fons**: on deu estar la persona i com variaria amb un fons diferent
- **què ens diria** si pogués parlar?
- el **material** amb el qual es va pintar: pinzell, dits, esquitxades, i la sensació de moviment
- el color de la **pell**: surten nens amb tons de pell diferents per observar-ho i es comenta quins colors hem de fer servir per obtenir-lo

- la **llum**: d'on ve i com es nota en la representació, s'observa en directe enfocant diferents nens amb un focus des de diferents punts de vista
- la **forma** de la cara: surten diferents nens i s'observa la forma de la cara

Activitat plàstica-1

Es donen als nens fulls i colors blau i marró per dibuixar: *Hermana I*

Activitat plàstica-2

A partir de l'observació d'obres (pintura i escultura) que representen persones de diferents edats, cabells i forma de la cara, es busquen nens que s'assemblin a les obres i s'imiten les expressions.

Estudi del nas i la seva representació:

Es fan quatre grups amb els nens i es posen davant d'un quadre per observar el nas de la imatge i reproduir-la en un full on hi ha les quatre imatges que observaran; els nens van canviant de grup.

Finalment s'acaba en una de les exposicions temporals, com és habitual en les activitats didàctiques del Museu. Aquesta es relaciona amb el tema que s'ha treballat per tal de proporcionar als nens una visió més viva de l'art, ja que majoritàriament són artistes contemporanis els que exposen.

Valoració de l'observació de l'activitat

Cal esmentar que amb el mateix títol "El Retrat" el Museu fa diferents recorreguts segons les edats i les demandes de les escoles, per tal d'adaptar-se al que s'està treballant en els currículums de les mateixes.

També cal remarcar la possibilitat que ofereix el Museu de fer una visita posterior a l'escola perquè la monitora pugui veure i comentar els treballs que sobre el retrat els nens hauran fet després de la visita.

Penso que és una visita molt ben dinamitzada per part de la monitora, que pretén implicar i fer participar als nens per tal que ells mateixos descobreixin els conceptes que es volen treballar i que els continguts que s'ofereixen (art, expressió plàstica, expressió corporal, llenguatge, etc.) estan ben plantejats i s'assoleixen en gran mesura.

Es treballa bàsicament el que és un retrat i els elements que intervenen, fent una anàlisi formal, simbòlica i temàtica de l'obra, del context, de les tècniques i materials i, finalment de sentiments i sensacions que ens provoca.

Tot i la llargada de l'activitat (pot durar gairebé dues hores), està molt compensada l'estona dedicada al diàleg i la més productiva per part dels nens i això fa que flueixi sense dificultats i s'aconsegueixi un seguiment amb atenció durant tota la visita.

2.4.2.5 PARAULES AMAGADES. Art i llenguatge

Presentació de l'activitat que fa el Museu

Diverses activitats i jocs d'empatia per despertar la fantasia i la creativitat a partir de les obres de la permanent. El llenguatge oral i corporal en els més petits i l'oral i l'escrit en els més grans seran els vehicles per expressar les històries i les paraules amagades en els quadres. El treball en equip i la posada en comú ens ajudaran a avançar en l'expressió de les emocions que l'art desperta.

Recull de l'observació de l'activitat

Cal dir que sobre la mateixa proposta didàctica hi ha diferents itineraris segons les edats de l'alumnat. En els primers cursos la participació és bàsicament en llenguatge oral i en els més grans pren rellevància la part escrita.

Aquest recull serà, doncs, una síntesi dels diferents itineraris observats sobre la mateixa: cicle inicial, cicle mitjà i secundària. Les propostes i la metodologia poden generar recursos a qualsevol etapa escolar fent les adaptacions necessàries.

la rebuda

Davant l'obra "Panoràmica de Sabadell" de Joan Vila Cinca, es comenta el contingut de l'activitat a partir del títol: "Paraules amagades".

Es fa una reflexió conjunta sobre com les obres d'art ens expliquen coses i ens donen informació. En el cas de l'obra que s'observa es posa de manifest com era la ciutat Sabadell, quina era l'activitat industrial de l'època, etc.

Per tant en aquesta activitat es convida a l'alumnat a posar paraules a les obres d'una manera imaginativa i creativa.

Primera activitat

Per començar a posar en pràctica els objectius de l'activitat, es mostra una imatge que és un fragment d'una de les obres que després trobaran a l'exposició. Seguidament es proposa imaginar i escriure què podia estar cridant el personatge.

Una vegada escrits els comentaris es fa una posada en comú per mostrar les diferents interpretacions que genera una mateixa imatge. Posteriorment, quan trobem l'obra dins l'exposició, es comenta com la resta del quadre determina la interpretació.

Segona activitat

Es mostren tres bosses on hi ha objectes amagats, que després trobaran representats en les diferents obres. Els nens i nenes, a partir del tacte, endevinen el que hi ha, a quin tipus d'obra pertany (bodegó, marina, retrat, etc.) i se'n fa un llistat per centrar l'observació durant el recorregut de la visita.

Es reparteix un dossier individual (a partir de cicle mitjà) per anar treballant durant el recorregut. Es van descobrint els objectes dins els quadres i es proposa anar pensant quina obra és la que els agrada més i la que menys i el perquè.

Al final de la visita cada nen escriu al dossier les obres que ha escollit i es fa una posada en comú dels motius personals de la tria per tal de conèixer les diferents visions positives i negatives que una mateixa imatge ens provoca, i com la relacionem amb records, emocions i vivències personals.

Tercera activitat

Es comenten les obres de Marian Burgués, mida, color, dibuixos, tècnica, forma, etc. Incidint especialment en la simetria de les mateixes i en l'ajuda que ens proporciona quan volem fer la representació.

Es proposa imaginar que volem regalar un gerro a una persona. Per això cal pensar quin és el que més ens agrada, fer-ne un esbós i escriure una nota de felicitació original per adjuntar-la al regal.

Quarta activitat

Davant les obres “Nena amb colom” de Josep Vives Bracons i “Retrat del meu fill Jaume Elias Cornet”, de Feliu Elias Bracons i “Dona asseguda” de Pere Elies Sindreu, es convida a tres nens o nenes a interpretar els personatges representats en les mateixes. Es col·loquen asseguts a les cadires d'esquena a les obres i els companys els van indicant oralment la postura correcta.

Es dramatitza una roda de premsa on els periodistes entrevisten als tres personatges. En petit grup, pensen quatre preguntes i els personatges les responen.

Cinquena activitat

Després de la roda de premsa es tapa el quadre “Nena amb colom” de Josep Vives Bracons i es mostra una imatge del mateix però amb diferències que cal anar descobrint a partir de l'expressió oral.

Sisena activitat

Una vegada feta l'observació de l'obra es proposa imaginar que la nena representada, ha rebut una carta i per això la trobem en aquest estat.

Donant un format de carta amb els diferents elements que la componen: localitat, data, salutació, comiat, signatura, s'imaginen i escriuen el que deia la carta i es fa una posada en comú.

Setena activitat

Es convida a l'alumnat a observar els quadres, pensar què els suggereixen i atès que les dues protagonistes transmeten una sensació enigmàtica, imaginar una història que les relacioni.

Vuitena activitat

A partir de la contemplació d'aquesta obra: "Safareig" d'Antoni Vila Arrufat, crear un haikú.

Per fer-ho es facilita la següent matriu :

Primer vers 5 síl·labes Què veig en el quadre?

Segon vers 7 síl·labes Què m'evoca/suggereix la imatge del quadre

Tercer vers 5 síl·labes Continuitat del que m'evoca la imatge del quadre

Novena activitat

Es desperta la curiositat de l'alumnat en el fet de trobar caragols en el quadre i se'ls demana què hi deuen fer en aquest lloc.

Per centrar les interpretacions i després poder ordenar les coses que han pensat i escriure una història, se'ls dóna unes pautes:

- Abans: on eren abans de voltar per aquí?, d'on han sortit?
- Ara: on va cadascun?, què busquen?
- Després: on aniran després?, què aconseguiran?

Desena activitat

A partir de l'observació dels personatges de l'obra, pensar de què poden parlar, amb qui, etc. Després inventar un diàleg i representar-lo davant els companys amb alguns elements de disfressa.

Valoració de l'observació de l'activitat

La proposta didàctica no inclou les deu activitats esmentades sinó que, d'acord amb l'edat dels nens i el temps de què disposa el grup, se'n duen a terme unes o altres. Podríem dir que les primeres funcionen millor en edats primerenques (a partir de primer de primària) i les darreres fins i tot a secundària.

La proposta permet treballar diferents continguts de l'àrea de llenguatge i de visual i plàstica, interrelacionant-los, dotant les obres d'una nova dimensió que potencia el llenguatge i la imaginació. També facilita, un seguiment del treball a l'escola incidint en els aspectes que cada grup tingui programats en els seus continguts curriculars, poesia, narració, diàleg, etc.

Penso que és una visita molt ben dinamitzada pel monitor o monitora del museu ja que pertanyen al món del teatre, saben captar molt bé l'atenció de l'alumnat, i des- perten la seva imaginació i participació en les diferents propostes.

(IMATGES: procedents del Museu o de l'autora amb el permís de realització i difusió)

2.4.2.6 Jo i l'ésser humà. CAN FELIPA

Qui és NENS, OBJECTES, MONSTRES i MESTRES?

És un projecte que ha iniciat aquest curs ANDREA CONTINO en col·laboració amb KTON Y CIA.

Consisteix bàsicament en una exposició i una sèrie de tallers que esperem que tingui continuïtat, per la sensibilitat en que s'exposen els treballs i el bon criteri al escollir les activitats, els projectes i els tallers. Això ho corrobora l'interès i l'èxit de participació que ha despertat aquesta convocatòria i posa de manifest la gran necessitat d'oferir recursos en l'àmbit de l'educació artística, tant pràctics com teòrics, que vagin més enllà dels treballs aïllats. Al mateix temps ofereix una visió de l'art com a eina interdisciplinària i facilita el diàleg i la transmissió de coneixements en la comunitat educativa.

Presentació del projecte que fa l'organització

Projecte que mitjançant una exposició i diversos tallers proposa un recorregut per les diferents formes de l'educació artística. Durant tres setmanes les aules, els tallers i la sala d'exposicions de Can Felipa són ocupades per una gran varietat de propostes; tot per fer visibles les diferents concepcions de l'educació artística i a la vegada per mostrar la pluralitat de processos, recursos i maneres concretes de treballar des d'aquest àmbit.

exposició

S'exposen projectes i activitats realitzades a Catalunya, a més a més d'una secció d'experiències internacionals procedents d'Itàlia.

La finalitat d'aquesta exposició és fer visibles les activitats i els projectes realitzats en i per la comunitat educativa i que poden constituir un recurs valuós per d'altres educadors.

tallers

“Nens, objectes, monstres i mestres” us proposa una sèrie de jornades de tallers creats i dirigits pels mateixos educadors que, amb els seus treballs, integren l'exposició.

A més de ser una experiència enriquidora pels nens, els considerem una eina formativa pels mestres, un mitjà que facilita la comunicació i la transmissió del coneixement entre educadors.

Recull de l'observació dels tallers: jo i l'ésser humà

Aquests tallers els dirigeix Lluís Vallvé, mestre especialista d'educació visual i plàstica del CEIP Arc Iris, amb una dilatada experiència en el camp de l'educació artística i en la formació de mestres. En aquests tallers, seran els mateixos alumnes de sisè del Lluís els que, a partir d'una reflexió sobre l'ésser humà, les seves capacitats, el seu gest, etc; i la manera de poder treballar-ho amb els altres nens, es transformaran en educadors dels seus propis companys.

JO

“A través de l'observació del propi cos nens i mestres podran reconèixer la figura humana, la seva silueta, el seu moviment i podran cercar figures que els permetin personificar les seves emocions i sentiments.”

En aquest taller es pretén que els nens reflexionin sobre les maneres amb les quals ens podem representar nosaltres mateixos a través del llenguatge plàstic. En la primera part representaran la seva imatge exterior en diferents propostes de treball i en la segona intentaran reflectir la manera de ser a partir d'un objecte, un color i un gest.

Primera part

Els nens/mestres exposen les pautes de treball per fer un autoretrat, procurant, amb l'ajut d'un mirall, que sigui el més semblant possible a la seva imatge. A la vegada, entre els mateixos companys es van dibuixant el perfil de la cara projectada a la paret.

Una vegada acabats els treballs es fa una reflexió sobre què ens expliquen les imatges de nosaltres mateixos i com podríem explicar més coses de la nostra personalitat, preferències, afeccions, etc.

Segona part

Els nens/mestres proposen fer un tríptic on es representi plàsticament la seva personalitat a partir d'un objecte, un color i un gest. Per fer-ho més entenedor han seleccionat obres de diferents artistes que, segon ells, reflecteixen la manera de ser d'una manera més simbòlica i les exposen per tal de comentar-les. També proposen una activitat d'observació del gest a partir d'ombres, on els nens i nenes van expressant diferents estats d'ànim i afeccions; i després les representen gràficament.

Finalment, es fa una valoració conjunta dels tríptics i del que han après en el taller: a representar-se plàsticament per “dins i per fora”.

L'ÉSSER HUMÀ

“A partir del treball d'alguns artistes nens i mestres podran descobrir les diferents visions de l'ésser humà i diverses formes d'expressar emocions i sentiments. Això esdevindrà el punt de partida per ajudar a construir una visió pròpia.”

Els nens/mestres proposen una activitat sobre el que entenem per ésser humà a partir dels dibuixos que faran els nens/alumnes sobre la seva idea d'home. Una vegada realitzats s'exposen i es comenten, generant una profunda reflexió filosòfica sobre el concepte ésser humà, les seves capacitats, la diferència amb els animals, etc.

Després exposen com es podrien representar les capacitats de l'ésser humà i per ajudar a veure el gest més clarament es fa una activitat d'ombres xineses on els nens mostren algunes capacitats i els altres les intenten identificar. Seguidament dibuixen siluetes amb diferents gestos, que simbolitzen les capacitats de l'ésser humà.

Es comenten els treballs i es fa palesa la dificultat per expressar en un gest una capacitat; per això es proposa veure una selecció d'obres d'artistes que han fet els nens/mestres i anar comentant quines estratègies han fet servir els artistes i què pensen que volien expressar.

Finalment, es proposa fer una escultura que simbolitzi amb el gest una de les capacitats de l'home que s'han treballat i es fa una valoració conjunta de les escultures i de l'activitat.

Valoració de l'observació dels tallers

En primer lloc cal valorar molt positivament el treball del grup de nens que ha preparat l'activitat dirigits per en Lluís Vallvé, ja que això ha generat entre ells una reflexió filosòfica sobre l'home que contribuirà a anar formant el seu propi criteri amb les aportacions dels altres. També ha originat un debat sobre com dissenyar l'activitat per tal que transmeti les idees que han sorgit al parlar de l'ésser humà, i ha creat la necessitat de pensar com poder-ho explicar als altres companys d'una manera entenedora i coherent.

Pel grup que realitza el taller, el fet que siguin companys d'edat semblant a la seva els que han preparat les activitats, els van explicant com fer-les i reflexionant conjuntament amb ells, és una experiència poc habitual que pot facilitar els aprenentatges significatius.

En general, cal dir que als dos tallers les propostes van més enllà del treball de representació plàstica de l'ésser humà, que es realitza amb molt bon criteri i des de diferents vessants, però que un dels objectius bàsics de l'activitat és el de la reflexió sobre el concepte d'home per tal de facilitar la formació d'un criteri personal que també cal treballar a l'escola si volem que els infants puguin ser en el futur persones autònomes amb capacitat de decisió i menys influenciables per la pressió dels mitjans de comunicació i la societat en general.

(IMATGES: de l'autora amb el permís de l'organització i els mestres del grup que participa en l'activitat)

—— 2.4.3 una proposta d'aplicació didàctica a l'escola

2.4.3.1 Introducció

Si considerem que la formació de la persona ha de ser global, per aconseguir-ho cal abastar les diferents àrees del coneixement integrades en la realitat de l'ésser humà. En l'educació actual, és essencial utilitzar una metodologia interdisciplinària que només es pot implementar a l'escola amb un currículum integrat.

La proposta vol oferir al professorat la possibilitat de treballar des de l'àrea de visual i plàstica en un projecte interdisciplinari, per tal d'anar aconseguint un currículum integrat i evidenciar les contribucions que aporta en la formació global de la persona.

El disseny de la proposta didàctica està fonamentada amb estratègies d'enfocament interdisciplinari del procés ensenyament-aprenentatge, com a forma metodològica d'organització de l'ensenyament, per tal de facilitar l'aprenentatge i desenvolupament global de l'alumnat. La proposta ofereix una variada gamma d'idees per dissenyar activitats i desenvolupa conceptes, procediments i valors a partir de les mateixes, tot relacionant diverses àrees curriculars. Aquestes activitats creen un entramat d'exemplificacions que responen a les idees de la recerca i que al ser obertes, flexibles i dinàmiques permeten la seva implementació fent les adaptacions i modificacions contextuais pertinents.

L'estructura de la mateixa es basa en la proposta didàctica analitzada en les enquestes, perquè ha quedat ratificada com a treball interdisciplinari eficaç.

Tal com veureu també incorporo alguna de les activitats o estratègies, de les que he estat recollint en les observacions dels museus i tallers. Les activitats són vàlides per qualsevol tipus de treball d'aquestes característiques i els autors agraeixen que els seus esforços en dissenyar els treballs pedagògics, puguin ser d'utilitat al professorat en general i puguin contribuir a la millora de l'educació artística.

Agraeixo a tots ells l'interès i l'ajut; així com també als components del grup de formadors de la UAB que m'ha ofert les seves imatges relacionades amb figura humana incloses en el treball i que contribueixen, sens dubte, a enriquir-lo i a fer les propostes més àmplies i creatives.

2.4.3.2 Objectius i continguts

2.4.3.2.1 Objectius generals

- Donar una visió de l'evolució de la representació de la figura humana al llarg de la història de l'art, a partir de les obres seleccionades.
- Oferir una proposta interdisciplinària a partir d'obres de figura humana.
- Aprofundir en el treball amb obres d'art de figura humana.
- Dotar d'estratègies al professorat per treballar la representació de la figura humana amb els infants i aconseguir que evolucionin positivament en el seu aprenentatge.

La proposta parteix d'una selecció de quaranta obres d'art amb representació de figura humana, agrupades en quatre blocs de deu obres cada un, que serveix d'eix vertebrador de la resta d'activitats i àrees.

S'inclouen activitats de les àrees bàsiques del currículum: visual i plàstica, llenguatge, matemàtiques, medi social i natural, educació musical, educació física (expressió corporal), donant el màxim relleu a les propostes de visual i plàstica.

A banda de les àrees esmentades, també he inclòs en els blocs de la proposta, activitats per treballar l'educació emocional, les habilitats de pensament i les Tecnologies de la Informació i la Comunicació perquè són bàsiques per l'aprenentatge integral de la persona que he defensat i perquè sovint són oblidades en les nostres propostes de treball.

2.4.3.2.2 Criteris de selecció d'obres

Les obres s'han seleccionat per aconseguir, al treballar-les, tenir una visió general del que ha estat l'evolució de la representació de la figura humana en la història de l'art.

He intentat incloure diferents estils, formats, cultures, gèneres, tècniques, etc. Però el cert és que ha estat molt difícil fer la selecció, atès la diversitat d'obra existent i la pressió que suposava no deixar-ne de banda cap d'important.

Per això, és possible que hi faltin autors, que el gènere no sigui del tot equitatiu (es treballa específicament en un dels quatre blocs), que hi falti obra recent o de nous formats i que es podrien fer moltes altres esmenes.

Però també és cert que, més que unes obres o uns autors en concret, el que és important és el fet d'obrir els ulls a diferents maneres d'interpretar i representar la figura humana i fer-ho de manera que s'integri en els coneixements globals de l'alumnat.

La proposta s'estructura en quatre blocs de deu imatges cada una, que responen a un fil conductor o eix motivador de les activitats.

Bloc 1-Les mans, els sentits

Bloc 2-La boca, els sentiments

Bloc 3- Els ulls, les idees el pensament

Bloc 4-Els peus, el moviment

En cada bloc el criteri de selecció de les deu imatges ha estat:

Dues obres que corresponen a l'inici de l'art fins al XIV

Dues obres del XIV al XVIII

Dues obres del XIX al XX

Dues obres de nous formats, d'autors contemporanis

Dues obres en volum

2.4.3.2.3 Aplicació: nivells i temporalització

Com a criteri general és un tipus de treball que es pot dur a terme en qualsevol etapa educativa. El que pot variar és el nivell d'aprofundiment que vulguem donar-li al procés de investigació, de reflexió i als continguts.

La proposta en principi està dissenyada per educació infantil i primària, però caldrà que el professorat que la vulgui dur a terme faci les adaptacions necessàries segons l'edat, el grup o els interessos.

Les adaptacions són sempre recomanables, per exemple al cicle infantil cal fer-ne algunes en l'àrea de matemàtiques i en l'àrea de llenguatge. En l'àrea de llenguatge, pot consistir simplement en fer alguna de les activitats orals en lloc d'escrites o fer rodolins en lloc de poemes.

L'ordre i la temporalització dels blocs és molt flexible, permet que cada grup l'adapti a les seves necessitats i faci les activitats que cregui més adients.

No és necessari haver treballat un bloc per poder-ne fer un altre, en cada bloc hi ha obres de totes les èpoques i es fa un treball interrelacionant sempre totes les àrees del currículum.

Cal tenir en compte la motivació del grup per dedicar-li més o menys temps a cada bloc o activitat. Una vegada copsat l'interès que desperten les activitats es pot ampliar o deixar de banda les que es cregui convenient.

El que pot ser eficaç, és programar al llarg d'educació infantil i primària, d'una manera o altra, els quatre blocs i dur-los a terme un cada curs o cada cicle. Per poder oferir als infants, la visió global tant de les obres, com del treball de la representació de la figura humana, si volem que progressin adequadament.

Dins de cada bloc, es relaten les activitats en l'ordre en que s'han experimentat però tampoc es imprescindible seguir-lo estrictament, ni treballar totes les àrees si no en sorgeix la necessitat. L'interès de l'alumnat ens indicarà quan una activitat pot donar lloc a altres sessions o activitats derivades.

2.4.3.3 Objectius i activitats dels quatre blocs de la proposta

Les àrees curriculars de la proposta

He contemplat en la proposta diferents tipus de continguts per treballar en cada àrea, distribuint-los en els diferents blocs. No perquè siguin els únics que es poden treballar, sinó per evidenciar les diferents possibilitats que ens ofereixen.

En llenguatge: narració, poema, descripció, diàleg. I el diàleg col·lectiu per treballar les habilitats de pensament

Matemàtiques: geometria, estadística, resolució de problemes, càlcul i mesures.

Música: la veu, instruments, dansa i audicions, cançons.

Medi social: simbolisme del gest, situació històrica, situació geogràfica i el vestuari segons èpoques i cultures.

Medi natural: l'ull, l'esquelet, la pell, el tacte i la boca, les dents, a veu.

Expressió corporal: dramatització, expressió de sentiments, jocs de diferents països, dansa.

Educació Emocional: salutacions, sentiments i empatia, resolució de conflictes, pensem en positiu sobre els altres, autoestima.

Habilitats de pensament: de recerca, de raonament, de comunicació i de conceptualització.

Per poder estructurar el treball de les habilitats de pensament he utilitzat la classificació que fa el grup IREF en la seva publicació "*Filosofia 3/18*", Barcelona, 2000. Els autors les agrupen en quatre tipologies, i de cada tipologia en descriuen una sèrie específica.

De recerca: endevinar, esbrinar, formular hipòtesis, observar, buscar alternatives, anticipar conseqüències, seleccionar possibilitats, imaginar.

De raonament: buscar i donar raons, fer inferències, raonar hipotèticament, raonar analògicament, establir relacions entre causa i efecte, establir relacions entre parts i tot, establir relacions entre mitjans i fins, usar i buscar criteris.

De conceptualització i anàlisi: formular conceptes precisos, posar exemples i contraexemples, semblances i diferències, comparar i contrastar, definir, agrupar i classificar, seriar.

Comunicació i traducció: explicar, narració i descripció, interpretar, improvisar, traduir de l'oral a la mímica i a la inversa, de la plàstica a l'oral i a l'inversa, sintetitzar.

El treball de les habilitats de pensament, òbviament, anirà estretament relacionat amb les activitats de llenguatge, ja que és a partir del diàleg col·lectiu com aconseguirem anar construint el pensament individual amb les aportacions dels membres del grup. Per un costat representa un treball de precisió de llenguatge per poder expressar amb les paraules justes el que volem comunicar i que sigui comprès pel grup; i per altra banda obliga a la persona a emetre la seva opinió fent una síntesi del que pensa i del que diuen els altres.

Cal dir també, que a partir del diàleg col·lectiu, les habilitats no es poden treballar d'una manera parcialitzada ni amb un esquema rígid, sinó que a la pràctica s'interrelacionen i han d'anar fluïnt en el decurs de la conversa de forma espontània.

Per tal d'exemplificar millor les activitats que es poden incloure en cada tipologia les he relacionat, cada una, amb un bloc de la meua proposta. Així per exemple en el bloc de les mans trobarem exemplificades només les de recerca, però també podem utilitzar-les en qualsevol altre bloc o activitat de l'àrea que sigui.

Presento a continuació un quadre, on de manera sintètica i general s'exposen els continguts que es treballaran a cada bloc i en cada àrea curricular.

LES MANS	LA BOCA	ELS ULLS	ELS PEUS	LES ÀREES
Diàleg. Dramatització. Signes dels sords. El cartell.	Narració a partir d'una obra.	Descripció del que pensa un personatge d'una obra.	Poema a partir d'una obra. Treball plàstic a partir d'un poema.	Llenguatge. Narració. Poema. Dramatització. Descripció.
H. Recerca.	H.Raonament.	H.Comunicació.	H.Conceptualització.	H. pensament.
Mesures amb el cos: el pam... Estadística: gràfiques. Càlcul mental.	Resolució de problemes: Quants anys tenien els artistes quan van fer l'obra. Mesures.	Càlcul: Calcular els anys que tenen diferents obres.	Geometria: La simetria de la cara i del cos. Les proporcions del cos.	Matemàtiques. Geometria. Estadística. Resolució de problemes i càlcul. Mesures.
Signes amb les mans, simbolisme.	Situació històrica dels fets de Gernika.	Situació en un mapa, del lloc de naixement dels artistes.	Evolució dels vestits segons èpoques i cultures. El conflicte del dos de maig de 1808.	Medi Social Mapes Fets històrics. Simbolisme. Evolució dels vestits.
La mà i el nom dels dits. La pell. Els sentits.	La boca. Les dents. Les cordes vocals. La veu.	L'ull. Enganys visuals.	Els ossos. L'esquelet.	Medi Natural. El cos humà: L'ull, les dents. Les mans, la pell i el tacte. Els ossos i l'esquelet.
Sons amb les mans i el cos. Creació de ritmes amb percussió i representació gràfica. Audicions.	La veu. Audicions que transmeten sentiments: por, alegria, tristesa, ira, tranquil·litat.	Cançons que responen a cultures diferents.	Audicions que responen a èpoques diferents. La dansa: creació de coreografies a partir de la música.	Música. La veu. Instruments. Dansa. Audició. Cançó.
Dramatització del diàleg. Expressió amb les mans.	Expressar sentiments amb la cara i el cos.	Expressió de maneres de mirar. Jocs de diferents països.	Estudi de postures. Maneres de caminar.	E. física. Expressió corporal. Dramatització. Dansa.
Salutacions segons diferents cultures i familiaritat.	Reflexió sobre els nostres sentiments i l'empatia.	Autoestima i pensament positiu.	Resolució de conflictes.	E.Emocional. Empatia. Els sentiments. Resolució de conflictes.
Gràfiques de mesures. Disseny d'un carnet personal.	Expressions de la cara. Escriure bafarades amb Word.	Treball Pop art amb Adobe photoshop.	Simetria i treball amb Kid Pix.	TIC. Gràfiques. Word, Kid Pix, Paint, Adobe photoshop.
La mà, els dits. Disseny cartell. Recreació Van Eyck. Les empremtes. Textures. El pas del temps, les arrugues.	La cara: expressió, punts de vista... Fotomuntatge Hockney. El bust. Música, formes i color.	Els ulls i la mirada. Màscars. Fotografia. Pop art. Simbolisme de l'art.	El cos: postures i moviment. Disseny de vestits. Disfresses, embolicats i maquillatge. La simetria i les proporcions.	Visual i Plàstica. Percepció. Llenguatge:forma, composició, color. Expressió: dibuix, volum, imatge. Art: simbolisme, valor estètic.

Es pot apreciar com el títol de cada bloc, per exemple: les mans, els sentits, és el fil conductor de les activitats i posa de manifest on incidirà el pes del seu contingut. En el cas de les mans, s'han escollit obres on les mans prenen una rellevància important i on el treball incidirà en el tacte, el gest, les empremtes, etc.

Cada bloc ofereix la possibilitat de veure obres de figura humana d'èpoques, tècniques i formats molt diversos. Les activitats de cada àrea no s'estructuren en bloc amb totes les obres, ni amb cada obra tampoc es treballen totes les àrees. Les obres i les àrees es van relacionant entre elles, amb agrupacions diverses segons les necessitats.

S'exemplificaran algunes activitats però no totes, ja que fóra un treball extremadament llarg i potser no del tot necessari. Així doncs intentaré incloure imatges sobretot de les activitats de visual i plàstica referents als blocs, però també d'altres relacionades amb el tema que es treballa a cada un d'ells.

En les àrees on es proposa una activitat que ja és més habitual a l'escola, la citaré per tenir en compte que es pot integrar al treballar d'una manera interdisciplinària, però sense acabar-la de concretar tant.

Cal diferenciar abans de començar el tractament exemplificador dels quatre blocs, ja que he prioritzat el primer, les mans, per exposar-lo més detalladament, donant exemples per treballar totes les àrees a partir d'una sola obra (Kruger) i en un altre ordre interrelacionant les deu imatges del bloc amb totes les àrees.

En aquest primer bloc he incorporat una mínima informació sobre les obres i els artistes, que no hi serà en els tres restants, per no fer tant llarg el treball i atès que és fàcil trobar informació en la bibliografia que hi ha a l'escola o a les biblioteques i també a internet.

El tractament dels tres blocs restant serà menys detallat, però també permet una posada en pràctica relativament fàcil.

RESUM DE LES DIRECTRIUS DE LA PROPOSTA

- Proposta oberta i flexible, que conté interrelacions amb totes les àrees, però no és imprescindible implementar-les totes.
- Proposta aplicable a qualsevol nivell amb adaptacions puntuals.
- Proposta de temporalització variable segons els interessos.
- Proposta que abasta en els quatre blocs els continguts generals del treball amb figura humana.
- Proposta que inclou una selecció d'obres de figura humana, que permet treballar l'evolució de la representació, al llarg de la història de l'art.
- Proposta detallada del bloc: les mans i els sentits.
- Proposta més general en els altres tres blocs.

2.4.3.4 Les mans, els sentits

Presentació: imaginar a qui poden pertànyer els fragments de mans.

<p>LLENGUATGE. Diàleg. Dramatització. Les mans com a llenguatge dels sords. El cartell.</p>	<p>Inventar un diàleg entre els personatges del matrimoni Arnolfini. Escriure un llistat de coses a les quals cal dir NO, en general i específicament les dones. Els signes dels sords.</p>
<p>HABILITATS PENSAMENT. Habilitats de recerca.</p>	<p>Presentació del bloc: donades 4 mans inferir a qui pertanyen i explicar com són, que fan, i altres habilitats de recerca.</p>
<p>MATEMÀTIQUES. Les mans ens serveixen per mesurar. Mesurar amb el cos. Estadística, gràfiques. Càlcul mental.</p>	<p>La mà com a mesura antiga. Equivalència de mesures: el puny i el peu. El pam, la colzada i la braça... Gràfiques. Càlcul mental a partir d'ombres.</p>
<p>MEDI SOCIAL. Els simbolisme de les mans. El gestos de les mans simbolitzen idees.</p>	<p>La simbologia dels anells, guants, ungles, etc. Tipus de signes amb la mà i significats.</p>
<p>MEDI NATURAL. Les mans perceben sensacions.</p>	<p>La pell, com està formada: les diferents capes... La pell com a percepció del món, sensacions. Els sentits. Noms dels dits de la mà.</p>
<p>MÚSICA. Les mans fan música, percussió. Audició musical amb diferents instruments de percussió.</p>	<p>El sons naturals a partir de les mans. Els instruments de percussió, creació de ritmes relacionats amb les obres i expressar plàsticament el ritme. Cançó del cos i pam i pipa.</p>
<p>EDUCACIÓ FÍSICA. Les mans expressen sentiments.</p>	<p>Identificació de les diferents posicions de les mans, en relació a l'expressió de sentiments.</p>
<p>EDUCACIÓ EMOCIONAL. Mitjançant les mans expressem sentiments i ens comuniquem.</p>	<p>Salutacions diferents cultures, donar la mà, abraçada, etc.</p>
<p>TIC. Gràfiques. Escanejar empremtes.</p>	<p>Dissenyar un carnet personal amb l'empremta. Gràfiques mesures.</p>
<p>VISUAL I PLÀSTICA. Els dits. Les mans. Les empremtes. La percepció de sensacions.</p>	<p>La mà i el gest. Disseny d'un cartell. La percepció i els sentits. Les empremtes. Recreació de l'obra de Van Eyck. La simbologia en les obres d'art.</p>

— les mans, els sentits. Les obres

1 Pintura rupestre. Cultura Toldense. Patagonia X mileni a.c.

2 Crist en Majestat
Sant Climent de Taüll. Cap a 1123.

3 JAN VAN EYCK
Matrimoni Arnolfini, 1434.

4 ALBERTO DURERO
Crist entre els doctors, 1506.

5 OTTO DIX
Retrat de l'advocat Hugo Simons, 1925.

6 GUSTAV KLIMT
El petó, 1908.

7 GIUSEPPE PENONE
Guant, 1972.

8 BARBARA KRUGER
Untitled (NO), 1985.

9 AUGUSTE RODIN
Mà crispada, 1880.

10 KÄTHE KOLLWITZ
Lament, 1938-40.

En els dos esquemes següents es mostra en primer lloc com a partir d'una sola imatge podem integrar totes les àrees i en el segon com s'interrelacionen les deu obres del bloc amb les mateixes. A continuació s'exposen les activitats del bloc de les mans, les que es poden fer a partir de l'obra de Kruger estan inserides dins les del bloc sencer.

les mans. Barbara Kruger

LLENGUATGE

El text d'un cartell a partir d'un llistat de fets socials als quals cal dir no

MEDI SOCIAL

El simbolisme de les mans
Història drets de la dona

MATEMÀTIQUES

El pam, mesures amb el cos

HABILITATS DE PENSAMENT

Reflexió sobre la dona en la societat

TIC

Gràfiques de mesures

MÚSICA

Els sons amb les mans

MEDI NATURAL

El tacte i la pell

EDUCACIÓ EMOCIONAL

Salutacions segons cultures

VISUAL I PLÀSTICA

Disseny d'un cartell
Dibuixos previs a la reflexió de les desigualtats de gènere

EDUCACIÓ FÍSICA

Expressió de sentiments amb les mans

les mans. Els sentits

MEDI NATURAL

Les mans perceben sensacions
Les empremtes

HABILITATS DE PENSAMENT

Habilitats de recerca

MEDI SOCIAL

El simbolisme de les mans

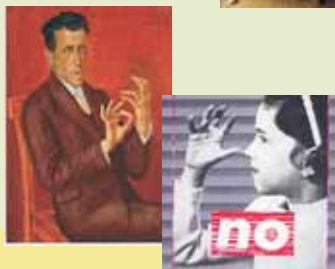
MATEMÀTIQUES

Mesurem amb les mans i el cos
El pas del temps en la pell

LLENGUATGE

El diàleg
La dramatització

MÚSICA

Els sons amb les mans
Instruments de percussió

EDUCACIÓ FÍSICA I EMOCIONAL

Amb les mans expressem
i ens comuniquem

LES MANS

En aquest bloc partirem de les mans que conformen amb la seva gestualitat tot un llenguatge i al ser la seu principal del tacte esdevenen la part del cos que ens relaciona i comunica més intensament amb els altres.

Les propostes a banda de treballar el gest i la seva simbologia aniran encaminades a educar la sensibilitat ja que és una de les primeres tasques que cal dur a terme per desenvolupar la capacitat de rebre i captar les informacions sensorials. Desenvolupar la nostra capacitat perceptiva ens ajudarà en el nostre coneixement personal i de l'entorn, diuen que els sentits són com portes obertes al món.

A partir de les sensacions possibilitarem la reflexió per desenvolupar la nostra experiència estètica. També podrem copsar com els artistes amb les diferents des-treses, eines i materials però especialment a partir de l'expressió de les seves mans, deixen la seva empremta en cada traç, pinzellada, pressió sobre el fang o en qualsevol dels processos creatius que realitzen.

activitats

1-PRESENTACIÓ

Donar quatre imatges de fragments de mans de les obres, endevinar o imaginar a qui poden pertànyer, com deuen ser els personatges, què estan fent i on han estat representats.

1

2

3

4

Aquesta primera activitat es pot fer per grups o individualment i després es fa una posada en comú de les interpretacions així com dels motius que els han fet pensar com podien ser els personatges que han imaginat.

Exemples d'alumnat de tercer de primària:

- 1- Un mag que està fent un truc de màgia, un home vell que està fent ombres xineses, una persona gran que treballa en una escola de música, un home que representa animals amb les mans, un senyor que està fent un cinc i un zero, un capellà que està dient missa, una senyora gran que està cosint sense didal, un actor que està fent teatre, un home que s'ha clavat una punxa i se la treu, un home que peta els dits, un senyor que fa el senyal de perfecte, etc.
- 2- Un home i una dona que es donen la mà, un home que demana a una dona anar a ballar, un home i una dona que s'estan declarant, un home i una dona que s'estimen, són dos enamorats, un home i una dona que ballen sardanes, una dona que li ensenya a un home el mal que s'ha fet, etc.

- 3- Una noia jove que està petant els dits, un noi que fa la metrallera, un senyor que està assenyalant l'hora en un rellotge, un home que fa el senyal de victòria amb la mà, una mà de figura africana, una senyora que fa un tres amb els dits, un home que representa un conill amb la mà, un deu que ha guanyat un premi, una dona que ensenya els dits, etc.
- 4- Un noi que està fent stop amb la mà, un pare que diu adéu a la seva filla, un nen que està agafant alguna cosa, un home que ensenya tota la mà, un home que aixeca la mà enlaire, un home que es queixa perquè l'estan torturant, un home que fa veure que beu, un home que crida l'atenció a una altra persona, etc.

Després es presenten les imatges del bloc, es relacionen els fragments amb les obres a les quals pertanyen els mateixos i es fan les activitats de les habilitats de pensament proposades en aquest bloc, a partir del diàleg col·lectiu. L'ordre no cal seguir-lo estrictament cal tenir present només les estratègies que es volen treballar.

Conjuntament amb les habilitats de pensament s'introduiran els continguts de visual i plàstica referents al treball amb obres d'art, referenciades en l'apartat 2.4.1.4 Lectura d'imatges amb figura humana (color, llum, punt de vista...) fent especial atenció a la simbologia de les obres d'art ja que la que es treballa (Matrimoni Arnolfini) n'és un clar exemple.

2-HABILITATS DE PENSAMENT

Atès que les habilitats de pensament (habilitats de recerca) exemplificades en d'aquest bloc estan relacionades amb l'obra de Van Eyck, cal tenir present la simbologia i algunes de les característiques de l'artista i la seva obra. És important que els infants facin les seves interpretacions personals i segons l'edat, al concloure l'activitat, se'ls pot donar informació sobre l'autor o la simbologia i a partir d'aquí fer les activitats de les altres àrees.

Jan van Eyck: El matrimoni Arnolfini (1434, oli sobre fusta 81,8 x 59,7 cm., National Gallery, Londres)

Jan van Eyck (1390-1441), artista flamenc, es considera precursor de la pintura realista i millora la tècnica de la pintura introduint l'oli com a material que li permetia difuminar els colors. També és innovador el tractament que fa del retrat pel fet de situar els personatges en una habitació i amb infinitat d'objectes quotidians que responen a una simbologia que l'artista camufla en les seves obres.

La present obra representa el matrimoni format pel mercader italià, Giovanni Arnolfini i la seva dona Jeanne de Chenany.

Hom creu que l'escena representa el compromís matrimonial dels personatges, ja que en el segle XV era habitual que els mateixos nuvis l'administressin sense la presència d'un sacerdot. La unió de les mans dretes i el jurament del nuvi tenien vigència legal. També per això i actuant com a testimoni del compromís podem veure en el mirall la imatge de dues persones i la inscripció: Johannes de Eyck va ser aquí. Contràriament al que pugui semblar, la dona no està embarassada sinó que replega la roba del vestit cap a ella amb un gest ritual amb simbologia referent a la fertilitat. Cal dir però que hi ha altres versions que asseguren que l'obra és un homenatge pòstum a la dona que va morir en néixer la criatura, d'aquí l'expressió de tristesa del rostre de l'home, la imatge de Santa Magdalena patrona de les embarassades, l'espelma apagada vora la senyora, les imatges del costat de la dona en el mirall, etc.

Altres símbols de l'obra són :

- el gos, que representa la fidelitat matrimonial.
- l'espelma encesa, quan en realitat hi ha llum de dia, la presència de la figura de Crist, que santifica el sacrament.
- la poma, com a advertència del comportament pecaminós, tot recordant el pecat original al qual fa referència la Bíblia.
- les sandàlies de suro del nuvi, relacionades amb un text de Moisès on fa esment a un terra santificat.
- els rosaris de vidre de la paret i el mirall que simbolitzen la puresa.
- la mà alçada del nuvi i l'altra agafada a la de la núvia com a símbol del jurament.

HABILITATS DE RECERCA

1-Endevinar

Donat un fragment de mans d'una obra imaginar de qui pot ser i per què.

Una vegada vistes les imatges endevinar a partir d'una mà a quina obra pertany.

2-Esbrinar

Com podem saber qui eren els personatges, si estan casats, si està embarassada...

3-Formular hipòtesis

Quin títol té, per què li han posat, per què s'agafen de la mà, per què té la dona el vestit de color verd, per què hi ha un gos, on són, és de dia o de nit, per què hi ha una espelma encesa, unes sandàlies, una poma, un mirall, etc.

4-Observar

Observar amb atenció tots els detalls del Matrimoni Arnolfini i anar dient el què hi veuen (com són els colors, les pinzellades, quantes persones veiem, qui són, què fan, com es diuen, on són, com estan col·locats, que representen alguns dels objectes, què ens agrada i què no.

5-Buscar alternatives

Com s'haurien pintat avui els personatges?

Quin altre animal hi podria haver pintat?

Què canviaries perquè l'obra fes por, fos més alegre, més trista, més interessant, etc.

6-Anticipar conseqüències

Què passaria si canviéssim el color dels vestits, si la finestra estigués tancada, si no hi hagués mirall, si estiguessin el bosc, al mar, etc.

7-Selecció de possibilitats

Preguntar-se si:

És possible que sigui de dia, els personatges estiguin tristos, que en el mirall es veiés l'artista, etc.

Seleccionar un dels diàlegs inventats i representar-lo.

8-Imaginar: idear, inventar, crear

Inventar el diàleg entre els dos personatges, i una possible història de la parella.

3-LLENGUATGE

Aquesta activitat sorgeix del treball de les habilitats de pensament i es proposa als infants inventar un diàleg entre els dos personatges del Matrimoni Arnolfini, mentre estan posant perquè els facin el retrat i després fer la dramatització imitant les postures dels personatges per parelles.

Exemples d'alumnat de segon de primària:

1- Estimada, com va l'embaràs?

3- Et dona moltes puntades?

5- Et fa molt mal?

7- Ja acaba , tranquil·la estimada, tranquil·la.

9- D'aquí poca estona marxarem.

2- Molt bé.

4- No però ara com que estic dreta sí.

6- Sí, per això tinc ganes d'asseure'm.

8- Sí, ja ho veig quina sort, ja no puc més!

10- Sí, si estimat.

1- Pintor, estàs acabant el retrat, o què?

3- Que avorrit, no?

5- Pintor, ràpid que he de regar les plantes!

7- A més ja és l'hora del te.

2- Quan acabi, em vull mirar al mirall.

4- Si i molt cansat, amb aquesta panxa!

6- I jo he de posar menjar al gos.

8- És cert, jo ja començo a tenir gana.

Després de fer la dramatització es pot fer l'activitat de visual i plàstica, que consisteix en una recreació dels personatges portant-los al moment actual.

Per iniciar l'activitat o al final de la mateixa es pot fer l'observació d'altres artistes que han fet recreacions de la mateixa obra.

Miquel Barceló. *Obra sobre paper*, Museo Nacional Centro de Arte reina Sofia, Madrid, 1999.

Norberto Fuentes. *Exposició Drap Art* Barcelona, 2006.

Altres activitats de llenguatge:

- Fer un estudi del codi del llenguatge dels sords i practicar amb el propi nom o el dels altres.
- Veure com el llenguatge de les mans ajuda o substitueix el parlat: els signes que fan els ciclistes per indicar moviments, els submarinistes per indicar quan volen baixar o pujar, els urbans amb la circulació, etc.
- Treballar expressions relacionades amb la mà: amb la mà al cor, fer manetes, tirar la pedra i amagar la mà, fer mans i mànigues, donar un cop de mà, arribar a les mans, rentar-se les mans, untar les mans a algú...

4-EDUCACIÓ FÍSICA i EDUCACIÓ EMOCIONAL

Iniciarem les activitats d'expressió imitant les postures de les mans dels personatges de les diferents obres i comentant què ens transmet cada postura.

I a continuació presentar les obres de Gustav Klimt i Käthe Kollwitz per fer el treball d'expressió corporal i educació emocional. Kollwitz il·lustrarà l'expressió de les mans i Klimt com les mans ens posen en contacte o ens ajuden a relacionar-nos de diferents maneres amb els altres.

Käthe Kollwitz: Lament (1938-40, autorretrat, bronze 26 x 26x 10 cm., Museum Kölm, Colonia)

Kollwit, 1867-1945, artista alemanya influenciada pels esdeveniments polítics que mostraven com una societat en principi tan civilitzada era capaç d'actuar de manera violenta i malèvola. Aquest ambient de violència i terror que es vivia a Alemanya queda reflectit en moltes de les seves obres.

El lament és un autorretrat que respon a una situació personal tràgica de l'artista: la mort del escultor Ernst Barlach l'any 1938. I també possibilita a l'autora fer una denúncia simbòlica de les injustícies que havia sofert l'escultor a causa del nazisme.

És un rostre que expressa dolor per la mort d'una manera força dramàtica, amb un semblant de desesperació molt gràfic i on les mans prenen un protagonisme en l'expressió del descoratjament general.

Gustav Klimt: El petó (1908, oli sobre tela, 180 x 180 cm., Österreichische Galerie, Vienna).

Gustav Klimt (1862-1918) pintor austríac que va avançar-se al seu temps i va crear una sèrie de quadres de contingut eròtic que van escandalitzar a la societat europea de principis de segle XX. Influenciat pels mosaics bizantins desenvolupa una estètica molt personal, utilitzant diferents materials decoratius i emprant el daurat en moltes de les seves obres.

L'obra representa una parella en una situació amorosa idealitzada, on la dona té més protagonisme i a l'home i gairebé no se li veu el rostre. Tot i això es fa palesa una relació de superioritat de l'home pel fet d'estar dret amb actitud de domini físic i la dona agenollada en una postura poc estable. L'erotisme de l'escena és evident: un petó que sembla etern, una abraçada estreta, on les mans se'ns fan molt presents amb la seva expressió amorosa i els ulls tancats d'ella, vivint intensament el moment.

Observem en l'obra l'intens daurat de tots els elements, les garlandes dels vestits i els detalls florals; així com elements decoratius incrustats que presenten com a precursor del collage del cubisme, amb finalitats però ornamentals. En el vestit de la dona utilitza formes circulars i corbes de colors i en el de l'home les garlandes són rectangulars grises i negres. La forma que es relacionen les figures amb el fons que les envolta fa de l'espai una atmosfera irreal i misteriosa.

Es creu que la parella representa el propi Klimt i la que va ser la seva amant, Emile Flöge.

Aquestes activitats d'expressió corporal es fan conjuntament amb les d'educació emocional perquè estan molt relacionades, atès que es treballa l'expressió de sentiments a partir de les mans i la manera d'apropar-nos i relacionar-nos amb els altres mitjançant els gestos de les mateixes.

activitats

1-Per començar, fer una reflexió sobre les accions quotidianes en què s'utilitzen les mans.

Per això cal cercar i representar accions quotidianes que fan les mans individual o col·lectivament, des de que ens llevem al matí fins que arribem a l'escola (rentar-se, vestir-se, cordar-se les sabates, obrir portes, caixes, aixetes, esmorzar, etc). Seguidament imaginar com serien aquestes accions si no poguéssim utilitzar-les. Per viure en la pròpia pell les sensacions inutilitzem una de les dues mans de cada infant lligant-la total o parcialment (lligant dos o tres dits) i provar de fer les diferents accions.

C. Felipa

2- Parlar de les funcions que tenen les mans i la seva importància en el desenvolupament de l'ésser humà, ja que han esdevingut des de l'antiguitat eines per construir i transformar el món.

Cercar les eines que ha anat inventant i fabricant l'ésser humà des de l'antiguitat i que li han estat útils per augmentar la seva força i destresa: eines per caçar, per cuinar, per transportar, per fer diferents funcions: martell, tisores, etc.

Una vegada comentat el gran nombre d'eines, estris i utensilis que ha creat l'home, donar un pal d'uns 20 cm de fusta o similar i proposar als infants cada un imagini diferents estris (llapis, ganivet, pinta, pinzell, raspall, cullera, tisores, escombra, pinces, instrument musical, etc.) i imiti els gestos de les accions que requereixen i la resta de nens endevinar de quin objecte es tracta.

Després representar en volum una mà agafant diferents eines.

T. Triangle

3- Fer exercicis d'expressió del gest amb ombres xineses, especialment amb les mans i els braços, que utilitzem per relacionar-nos, apropar-nos i comunicar-nos als altres.

- Representar dues persones que es troben.
- Representar dues persones que se separen.
- Representar dues persones que fan una acció.
- Representar dues persones que es relacionen positivament, negativament, que s'eviten, que recelen, que són molt amics, que un domina l'altre, etc.

- 4- Fer una reflexió conjunta sobre com són les salutacions que fem habitualment i a què responen.
  - Saluden diferent els que es coneixen i els que no?
  - Saluden diferent els homes i les dones?
  - Saluden diferent les persones de diferents països?
  - Saluden diferent els infants i els adults?
  - Saluden els animals i les plantes?
- 5- Una vegada s'ha parlat de com ens relacionem representant diferents formes d'expressió amb les mans i el gest.

Maneres d'agafar amb les mans: de bracet, espatlla, mans, per la cintura, etc.

Formes de contacte i comunicació amb la mà: pessic, pessigolles, cop, carícia, esgarrapada, etc.

Maneres de saludar segons el grau de la relació: petó, abraçada, cop a l'espatlla, encaixada de mans, etc.

Encaixades de mans: les dues mans, mà i contacte amb el braç, una mà i l'altra al damunt, un xoc momentani amb el palmell pla, etc.

Salutacions sense contacte: salaam (Orient Mitjà) mà al pit i seguidament al front, Namaste (Índia) mans juntes davant del pit inclinació, inclinació del tors (oriental), i diferents maneres de moure una sola mà per saludar.
- 6- Inventar un gest de salutació o comiat individualment i mostrar-lo als altres sense repetir-los per captar la riquesa del gest.
- 7- Fer una activitat per treballar la confiança amb els companys a través del contacte: per parelles un nen va amb els ulls tancats i l'altre fa de guia. Agafats de la mà i acompanyant-lo amb l'altra tot conduint el cos es passen per la classe, caminant, saltant, corrent, etc. Després canviar els papers.
- 8- Seguidament fer la activitat de representació d'una persona en collage a partir de l'estètica que utilitza Klimt en les seves creacions.

C. Felipa

5-MATEMÀTIQUES I TIC

Presentarem l'obra *Crist entre els doctors*, d'Alberto Durero (ens suggereix el pas del temps i mesures de les mans), el *Retrat de l'advocat Hugo Simons d' Otto Dix* (ens suggereix comptar amb els dits) i *Untitled(NO)* (ens permet parlar del pam) de Barbara Kruger com a reflexió sobre la relació entre l'edat i les mans (mesura, pell, arrugues...).

Alberto Durero: *Crist entre els doctors* (1506, Museu Thyssen Bornemisza, Madrid)

Alberto Durero, (1471-1528), artista renaixentista alemany, pintor, dibuixant, gravador i autor d'estudis teòrics sobre l'art. La seva visita a Venècia el posa en contacte amb els artistes renaixentistes i l'impulsa a renovar els conceptes de composició i perspectiva del moment.

S'observa en les seves obres un detallisme goticitzant en l'acabat i una preocupació per plasmar la psicologia dels personatges. Aquesta preocupació per la representació dels seus personatges el va portar a escriure un tractat sobre les formes rectes del cos humà.

En aquesta escena representa un passatge evangèlic, la trobada de Jesús, als dotze anys, amb els doctors del temple de Jerusalem. Prenen un protagonisme especial, les mans dels personatges, al situar-les al centre de la composició, realçant la seva capacitat expressiva. L'artista vol simbolitzar l'enfrontament entre les dues mentalitats dels personatges, amb aquest diàleg mut entre les mans, on Jesús intenta enumerar les seves raons amb els dits i un d'ells s'interposa intentant separar-los. Es pot captar també la diferència entre les mans dels personatges centrals tant de mida com de, color, traç, etc.

(Les altres dues obres s'expliquen en les àrees que hi tenen més rellevància).

Enllaçant amb la preocupació per la representació del cos humà, de les mesures i del pas del temps proposarem l'estudi de les mateixes al llarg de la història.

Les unitats de mesura constitueixen una peça clau en el llenguatge de la ciència i la tècnica. L'home ha anat al llarg de la història evolucionant en la precisió de les mesures arribant a aconseguir un sistema d'unitats universal per tal de d'evitar la confusió que suposaven les primeres aproximacions a partir en primer lloc de les mesures del propi cos.

És un treball centrat fonamentalment en la magnitud de longitud, la comprensió de les relacions entre la longitud de les diferents parts dels cos i l'acostament al descobriment de les seves proporcions.

Es començarà per les primeres unitats usades històricament, les antropològiques (el pam, el dit, la passa, el peu...), i després les unitats del sistema internacional.

Les activitats pretenen: prendre consciència de les mesures del propi cos, recollir dades a partir de situacions reals, classificar i ordenar les dades, realitzar i interpretar gràfics.

activitats

- 1- En primer lloc fer un treball d'experimentació de les mesures del propi cos. A partir de la silueta de cada infant es mesura la seva llargada amb empremtes de les mans, del dit, els llavis, la colzada, el cap, el peu..., així com també objectes de l'entorn.

T. Illa

- 2- Cercar quines mesures s'utilitzaven antigament a partir del propi cos.

Exemples:

La braça, mesura de longitud usada en la marina equivalent a 1.67 metres, originàriament la distància que hi ha des de l'extrem d'una mà a l'altra tenint els braços estirats en creu.

L'alna, equivalent a quatre pams (906 centímetres actuals).

La colzada, mesura de llargària usada pels antics, equivalent a distància mitjana que hi ha del colze a l'extrem de la mà.

El pam, distància que hi ha entre la punta del dit polze i la del dit petit tenint la mà oberta i els dits estesos. Mesura equivalent a la vuitena part d'una cana.

La cana, mida de longitud de vuit pams equivalent a 1.555 mil·límetres.

Veure com el pam va ser una eina per mesurar, que va servir en èpoques passades, així com tradicionalment es mesurava la llargada del peu a partir del puny tancat. Fer la comprovació amb un mitjà propi embolicat al voltant del puny.

Per fer captar la poca universalitat del pam com a mesura de longitud cada nen mesurarà el seu propi pam, els hem d'indicar que cal obrir molt bé la mà, i en una tira de paper marcaran el dit polze i el petit. Un cop fet això els hi donem els regles i els demanem, quan mesuren els seus pams i ho escriuen a cada tira de paper.

Ordenar les tires dels pams de gran a petit o al revés i recollir totes les dades en un full, cal pensar com organitzar-les.

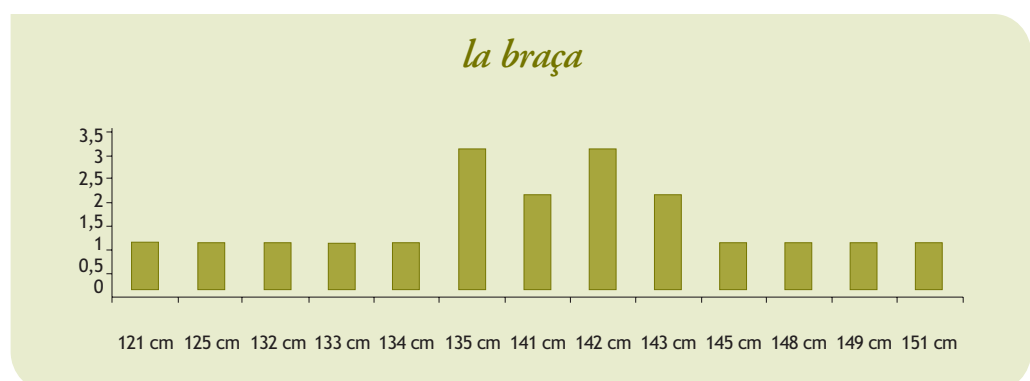
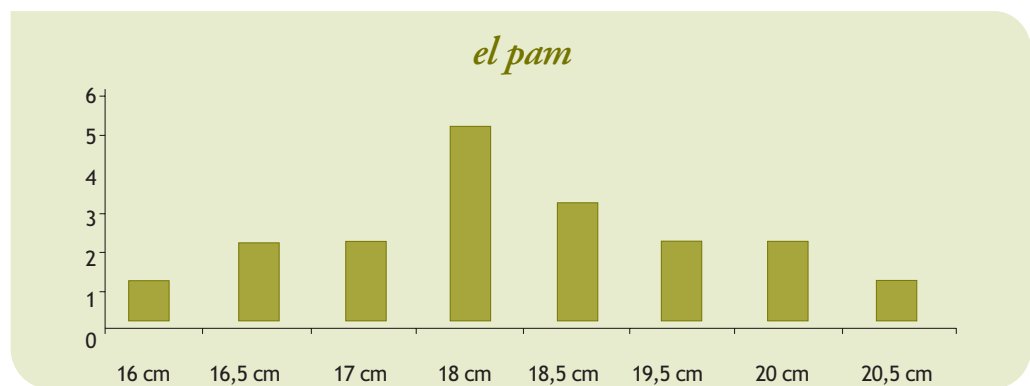
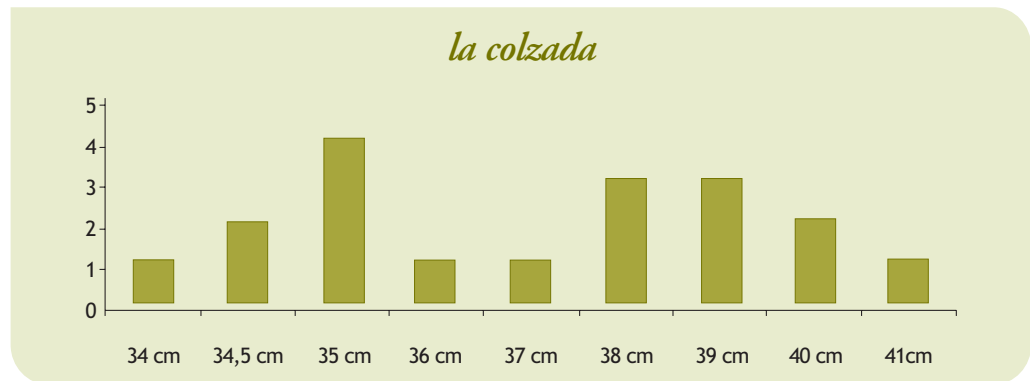
Es possible que surti alguna de les maneres de fer-ho sinó els hi suggerim fer una taula de freqüències.

Seguidament es farà el mateix amb la colzada i la braça.

Es pot fer una gràfica amb els més petits amb una quadrícula i enganxant enganxines quadrades.

Els més grans poden fer les gràfiques amb el Word i comparar gràfiques del pam o altres mesures, d'alumnat de tres anys i del darrer curs de primària, o dels mestres i nens, etc.

Exemples de gràfiques amb mesures d'alumnat de quart de primària.

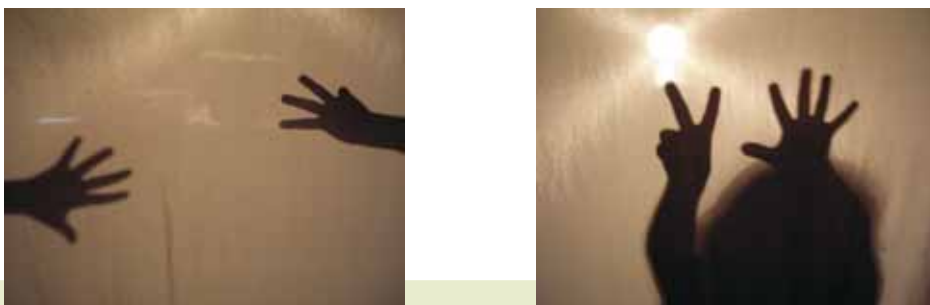
- 3- Relacionat també amb l'obra de Durero i a partir de l'observació de fotografies de mans diverses en textures i mesures, proposem fer el dibuix d'una mà d'una persona gran amb arrugues i una de petita amb la pell fina.

1

1-<http://mural.uv.es/rasocar/bebe%20en%20manos.JPG>

- 4- Fer una activitat de càlcul mental (pensada per cursos d'educació infantil i cicle inicial) a partir d'ombres de les dues mans, ensenyant diferents quantitats de dits. Un nen darrera la roba, mostra l'ombra d'una quantitat de dits i el que l'endevina en mostra un altra o simplement van rotant.

- 5- També amb els cursos més baixos per la poca dificultat de càlcul que suposa es pot comptar el nombre de falanges que té una mà, les dues mans, les mans de dos nens, de tota la classe, etc.

6-MÚSICA

Atès que la imatge suggereix als infants un professor de música, un director de coral o una persona que fa sons amb els dits presentarem l'obra d'Otto Dix: Retrat de l'advocat Hugo Simons, per tal de fer el treball relacionat amb l'àrea de música i per fer caricatures; i Untitled (NO) de Barbara Kruger per la cançó "pam i pipa" que també s'hi relaciona.

Otto Dix: Retrat de l'advocat Hugo Simons (1925, temple i oli sobre fusta, 100,3 x 70,3 cm., The Montreal Museum of Fine Arts, Montreal).

Otto Dix (1891-1969), pintor expressionista alemany que va pertànyer al moviment artístic anomenat la nova objectivitat.

La seva participació en la primera guerra mundial el va afectar profundament i va plasmar aquest sofriment en la majoria de la seva obra. Després d'aquesta vivència la seva obra va incloure temes de la postguerra i de passatges religiosos. El retrat que observem és una representació caricaturesca del personatge, és la imatge del seu propi advocat assegut en una cadira, escrutant l'espectador amb una mirada febril. La composició de les mans al mig del quadre i l'expressió del gest ajuden a transmetre aquesta sensació de tensió que ens inspira el personatge. Otto Dix té especial cura en el tractament del rostre i les mans dels seus personatges i aconsegueix una semblança del personatge, amb infinitat de detalls, que va més enllà de l'aparença física.

Les activitats proposades treballaran els sons amb les mans, els instruments de percussió, la creació de ritmes i la seva representació gràfica.

1- Experimentar sons amb el cos:

Cercar els diferents sons que fa o pot fer el cos.

SONS ORGÀNICS:

Sons de l'estómac, la tos, l'esternut, els batecs del cor, etc. Aquests sons ens comuniquen com està el cos.

SONS CONSTRUITS:

Cercar i experimentar tots els sons que podem fer només amb les mans: picar, fregar, petar els dits, etc.

I amb les mans i el cos: picar al cap, bufar, picar de peus, rascar-se, xiular, arrossegar els peus, etc.

Aquests sons ens transmeten un estat d'ànim.

Després d'escoltar-los tots cada nen n'escull un i es passeja per la classe realitzant-lo i escoltant com sonen els sons tots alhora.

2- Introduir els instruments de percussió adequats al nivell dels nens, material, sonoritat, utilitats, etc.

3- Audicions:

- Escoltar una música amb instruments de percussió, posada en comú del que els ha suggerit la música i de quin ritme els ha agradat més. Pot anar bé una audició de percussió amb ritme africà, una de flamenc on piquin de mans o una on els instruments de percussió hi tinguin un gran protagonisme.
- Posar novament la música i seguir el ritme primer amb un sol dit, amb la mà, el braç i finalment amb el cos sencer.
- Després seguir el ritme amb diferents instruments de percussió de l'aula.

4-Inventar ritmes i un codi gràfic:

- Un nen fa un ritme picant a l'esquena de l'altre i aquest el reproduïx amb les mans.
- Repartir les 10 imatges del bloc i en petit grup de dues o tres persones inventar un ritme, que ens hagi suggerit l'obra, fet exclusivament amb les mans i el cos (o amb un instrument de percussió).
- Després interpretar-los davant els companys i relacionar-lo amb l'obra corresponent. Finalment escriure un codi gràfic personal per representar els ritmes creats.

- 5- Amb els més petits es poden treballar les cançons: “El lleó no em fa por” i “La cançó del cos”.
- 6- Fer una caricatura a partir d'una fotografia pròpia o d'una imatge de diari o revista, exagerant els trets facial com en l'obra de Dix.

M. Prat

7-MEDI NATURAL

Presentarem les obres de Giuseppe Penone i la pintura rupestre per fer el treball relacionat amb el medi natural.

Giuseppe Penone: El guant, (1972. Col·lecció particular).

Penone (1947), artista italià que en els seus inicis se'l considera integrat al art povera i que estableix una reflexió constant, en els seus treballs, entre l'ésser humà i la natura.

En especial l'interessa la memòria que deixa l'empremta de l'ésser humà en el seu entorn i per això reflexiona en les seves obres sobre els rastres, l'olfacte i altres sentits amb materials de la natura.

En les obres que fa sobre l'empremta utilitza suports molt variats des del collage fins a la ampliació d'empremtes de la pell de diferents parts del cos, mitjançant la projecció.

En el guant, duplica les empremtes d'una mà, crea el seu contratiip exacte, i ofereix els dos guants com si fossin dues mans d'una persona, però en realitat crea una il·lusió òptica, ja que les dues són la mateixa mà però una d'elles invertida.

Pintura rupestre. Cultura toldense, SX a.c. Patagonia.

Des del Paleolític, trobem ja representacions de mans en les pintures rupestres que són testimoni de la presència humana en molts indrets i de la necessitat de simbolitzar en aquestes empremtes, la importància que tenien per la supervivència dels éssers humans de l'època.

Aquesta és una pintura amb empremtes en negatiu i positiu que habitualment es feien amb la mà dreta o sigui que sempre la mà representada acostuma a ser l'esquerra. Les positives es realitzaven per impressió de la mà esquerra amb color vermell, blanc o negre i les negatives perfilant la mà recolzada a la paret.

En aquesta àrea podem fer un estudi dels noms dels dits de la mà i de la pell i els sentits, especialment del tacte.

1- Els noms dels dits de la mà

Els dits que componen la mà, mirant el palmell de la mà esquerra, de dreta a esquerra són: polze o gros, índex, mestre, saludador o assenyalador, del cor, llarg, llépol o del mig, anular o de l'anell i petit, xic, menovell, menuell, gorri o auricular.

2- La pell i els sentits

- Fer un estudi sobre la pell, veure com està formada i la funció que té en el nostre cos.
- Activitats per treballar la percepció, les sensacions, els sentits:

Tal com diu Pennone:

“Tocar, comprendre un forma, un objecte, és com cobrir-lo d'empremtes”

“El conjunt de les empremtes d'una vida o d'un gran nombre de persones té interès com a memòria” (Penone, 2004)

Cada un dels nostres gestos deixa empremtes, rastres en el món que ens envolta. Mitjançant el tacte, la pell assimila la memòria del món. Treballarem l'empremta doncs com el record que el cos diposita sobre el món, com la presència de l'ésser humà en el seu entorn i a la vegada els altres sentits dels cos.

Tacte

Tocar és font de coneixement, els dits capten textures, temperatures, sensacions que ens ofereixen una particular visió de la realitat que no copsem amb els altres sentits.

Els tipus de tacte que podem sentir:

Aspre, llis, rugós, pelut, suau, tou, dur, fràgil, gelatinós, enganxós, rígid, elàstic, raspós, amb relleu, amb espines, esponjós, fred, calent, tebi, humit, etc.

- Passar una ploma per diferents parts del cos: cara, mans, boca, cama, etc. i veure on sentim més o menys la sensació del tacte.
- Un nen dibuixa una lletra o objecte amb el dit a l'esquena del company i l'altre endevina que li ha fet, després es canvien els papers.
- Ordenar trossos de paper de vidre de diferents gruixos amb els ulls tapats.
- Posar la mà dins una bossa on hi haurà diferents objectes i descriure oralment la forma, textura, mida, duresa, sensació, etc. i el que pot ser.

Després fer el mateix posant-se un guant a la mà.

- Fer parelles i amb els ulls tancats cada nen ha de trobar la seva.
- Cada nen es treu una sabata i després per parelles amb els ulls tapats han de buscar la seva a partir del tacte.
- Posar dins una bossa robes de diferents gruixos, textures i materials i amb la mà captar les sensacions.
- Joc de passar el corrent agafats de les mans en rotllana.
- Massatges en rotllana: cada nen fa un massatge primer a la mà i després a l'esquena de l'altre, col·locats en rotllana, tenint cura de la posició de les mans i els moviments.
- El jocs gallina cega en qualsevol de les múltiples versions (un nen amb els ulls tapats ha d'endevinar pel tacte un dels altres nens col·locats en rotllana).
- El joc de l'escultor: en grups de tres, un és l'escultor, l'altre l'escultura i el tercer és fang que es transforma. L'escultor amb els ulls tapats ha d'anar tocant el model que adopta la postura que vol i va modelant el que fa de fang per tal que en resulti una escultura similar al model inicial.
- Palpar objectes que tinguin els signes de Braile (caixes de medicaments, targetes de crèdit, contes, etc.).
- Per copsar les sensacions de la temperatura omplim tres recipients amb aigua calenta, freda i tèbia, posar les mans a l'aigua calenta i després a la tèbia, notar la sensació. Després fer el mateix però primer les posem a la freda i després a la tèbia, observar com ha canviat la sensació.
- Tocar amb les mans robes de diferents textures i després passejar amb els peus descalços per sobre d'elles per captar les sensacions que provoquen.
- Dibuixar una figura a l'esquena d'un company i el que rep la sensació, la dibuixa en un full.

Gust

Els tipus de gustos que podem sentir:

Gust: dolc, salat, àcid, amargant, metàl·lic.

Regust: persistent, pronunciat, continu.

- Tastar diferents aliments i definir-ne els gustos.
- Tocar amb un pal d'orella sucateu en aigua i sucre o aigua i sal diferents parts de la llengua: a la punta de la llengua, base de la llengua, costats dret i esquerra de la llengua; per captar les diferents sensacions en relació al lloc on sentim el gust.
- Tastar un aliment, després fer-ho amb el nas tapat i copsar les diferències.

Oïda

- Escoltar el so d'un objecte dins una caixa i endevinar què pot ser.
- Escoltar el so d'un objecte dins una caixa i aparellar amb la caixa que sona igual.
- Tirar un objecte a terra (asseguts d'esquena al objecte) i pel so endevinar-lo.
- Escoltar un so tapant-se una orella i el mateix so amb les dues, i veure diferències.
- Un nen es posa al mig amb els ulls tapats i una parella ha de passar pel seu costat fer soroll.

Olfacte

Tipus d'olors que podem sentir: aromàtica (pebre, gingebre), etèria (pomes, peres), almesc (almesa), floral (flors), agre (vinagre), fregant (gessamí), pútrid, pestilent (ous podrits), mentolada (menta), resinós (càmfora).

- Donat un recipient buit imaginar una olor coneguda, com si estigués dins.
- Olorar diferents objectes: llimona, all, flors, sabó, llumins gastats, farina, paper, herba, canyella, safrà i dir si fa olor o no en fa, si és agradable o desagradable, definir-la, endevinar-la, etc.
- Imaginar o experimentar les olors i posar-hi noms. Olor de ceba, butà, suat, peix, all, lleixiu, fems, cafè roba neta, perfum, pastisseria, deixalles, etc.

Vista:

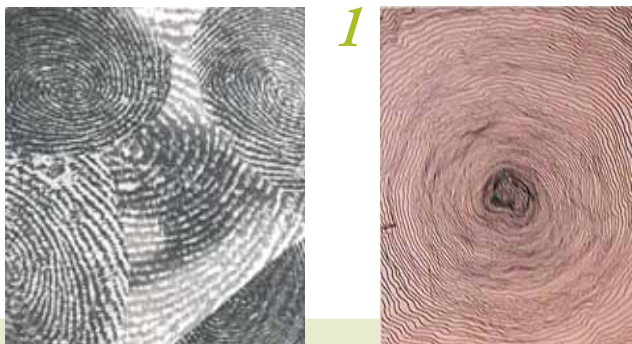
- Observar diferents materials de color blanc i afinar els matisos: sucre, sucre pols, sal, sal rossa, farina, paper, etc.
- Joc del veig, veig, una cosa...
- Relacionar colors amb les sensacions que suggereixen:
Negre: dol, tristor, por
Gris: fred, tristor, serietat
Groc: llum, atenció, sol
Taronja: extravertit, alegre, brillant
Verd: natura, pau, tranquil·litat
Blau: cel, infinit, serenor
Vermell: vida, sang, alegria
Blanc: net, pur, buit
- Donar trossos de paper d'un mateix color però amb matisos diferents i definir-los: clar/fosc, fort/suau, potent/dèbil, cridaner/pàl·lid, lluminós/apagat, viu/desmaiàt, brillant/mat, aclarit/enfosquit, metal·litzat/jaspiat, etc.
Una vegada fet el treball d'experimentació dels sentits fer les activitats del treball d'empremtes:
- Murals amb esponja o esprai amb negatiu o positiu de les mans dels nens de la classe.

- Fer una fotocòpia de la pròpia mà per observar-ne les línies de les arrugues i comparar les diferents mides de l'alumnat.

- Després d'observar les fotocòpies de les mans dibuixar una pròpia ma amb els ulls tapats, amb la mà esquerra i finalment amb la dreta (al dibuixar cal fer una observació acurada del contorn de la mà i veure com l'estructura dels óssos va orientant el contorn de cada dit, format per les falanges) i copsar les diferències.
- Ampliar la pròpia empremta amb el retroprojector i fer un collage amb les de tots els infants. Fer la transformació o expansió de la mateixa continuant les línies.

¹http://www.barbarakrowgalleries.com/stuff/contentmgr/files/aae350aa4d94cdaa3429ddba35746897/img_one/penone.1.200.jpg

- Experimentar l'empremta que deixa l'acció de la pressió dels dits o la mà en el fang.

² Gabriel Orozco, Les mans són el meu cor, 1991, Dossier de Caixa Forum

- Fer massa de pa amb farina, aigua i sal, experimentar les sensacions mentre s'amassa i donar-li forma.

8-MEDI SOCIAL

En primer lloc presentarem les obres *Crist en Majestat*, *Untitled (NO)* de Barbara Kruger i *El secret de Rodin*.

Crist en Majestat, Sant Climent de taüll, cap a 1123.

Pintura que pertany al conjunt iconogràfic de Sant Climent de Taüll, d'autor desconegut, d'estil romànic, realitzat amb la tècnica del fresc i que es troba actualment al MNAC a Barcelona.

Aquesta obra es considerada un exemple clar del més acurat estil romànic català i europeu, tant per la tècnica com per la bellesa de les imatges representades.

Les figures són planes i estilitzades, sense perspectiva, s'observa una bona definició dels contorns de les figures remarcats per un traç negre enèrgic i ben definit, així com d'una gamma de colors plans, brillants (vermell, taronja, blau i groc) i com és característic, exageració de la mesura dels ulls, de mirada penetrant i de les mans.

En fer l'observació dels elements que componen l'obra, es pot veure: la figura central rodejada per quatre àngels amb els símbols dels evangelistes, les figures que es representen de diferents mides en funció de la seva importància, l'alfa i la omega, primera i última lletra de l'alfabet que indica que la figura central, Crist, esdevé principi i fi de totes les coses, etc.

Una vegada observat el conjunt de l'obra, amb l'estudi de les característiques de la pintura romànica, farem observar el gest de la mà que beneeix (símbol de la funció religiosa dels clergues) i la que aguanta el llibre amb la inscripció: jo sóc la llum del món. Veurem com les mans manifesten un codi simbòlic que depèn de la posició que adopten en relació als altres personatges, amb el que sostenen o amb el que assenyalen.

Barbara Kruger: Untitled(NO) (1985, cartell)

Barbara Kruger, 1945, New Jersey, comença com la seva carrera d'artista com a dissenyadora gràfica i en el seu treball posterior es fa palesa la influència de la seva formació com a grafista. Durant els anys que treballa com a dissenyadora aprèn a captar l'atenció de l'observador amb el mínim de signes possibles per després manipular-los i amb un text contundent, provocar la reacció de l'espectador. La majoria de les seves obres es creen a partir de fotografies i textos que suggereixen anuncis publicitaris i contenen una gran càrrega de denúncia social i política, especialment en l'àmbit del feminisme i el consumisme. Les característiques formals de la seva obra configuren una estètica pròpia, amb imatges en blanc i negre, un text de tipologia d'eslògan i una presència mínima de color vermell que identifiquen la personalitat de l'artista.

Aquesta obra anomenada: Només digues "NO", ens permet indagar en dos aspectes, per un costat la simbologia del gest de la mà i per altre la denúncia que porta implícit el cartell i que ens dóna peu a fer un treball de reflexió de gènere, del consumisme, etc.

Del gest de la mà del cartell, podem parlar del simbolisme que se li atribueix com a representació de la cresta erecta d'un gall de lluita o també pot tenir connotacions relacionades amb la representació d'una esfinx grotesca de nas molt exagerat.

Auguste Rodin: Mà crispada (1880, escultura de bronze)

Rodin (París, 1840-Meudon, 1917) considerat un dels escultors més importants del segle XIX i principis del XX. Té la capacitat d'expressar amb gran força psicològica les seves formes i textures.

Influenciat per les obres de Miguel Angel i Donatello es desmarca de les tendències academicistes i crea un estil propi on predomina la captació magistral de l'expressió realista dels sentiments.

Per Rodin la bellesa de l'art consistia en la representació fidel del estat interior i per això calia distorsionar l'anatomia.

Rodin té diferents obres on la mà és la protagonista, sentia fascinació per les mans, pel seu simbolisme i intentava captar sempre l'essència del gest. En aquesta obra atès al seu interès per les malalties de les mans, ens mostra una mà molt crispada, en màxima tensió, com a expressió de dolor o ira.

En aquesta àrea farem un estudi de les mans i el seu simbolisme:

Parlarem del que poden simbolitzar diferents aspectes que van associats a les mans.

Les ungles pintades, que ens marquen les modes o la pertinença a diferents grups socials.

Els anells, que posats a diferents dits són indicadors culturals.

Els guants, que són de diferents materials, formes i responen a utilitats i funcions diverses.

Les empremtes, com a identitat pròpia i significativa del cos.

El gest, amb els seus múltiples significats.

Les línies de les mans, explicades per la quiromància, com línies del destí.

Activitats relacionades amb el gest i el significat simbòlic

Cercar i experimentar els gestos que es fan habitualment amb la mà i esbrinar el significat que té cada un d'ells.

Gest i significat simbòlic de:

Saludar, acomiadar-se, cridar l'atenció, insults (orelles burro, pam i pipa, dit, banyes, botifarra, dit al cap, boig, etc.), victòria, OK, temps, sort, diners, Ronaldinho (l'origen és a Hawaii i vol expressar: relaxa't, tranquil), silenci, etc.

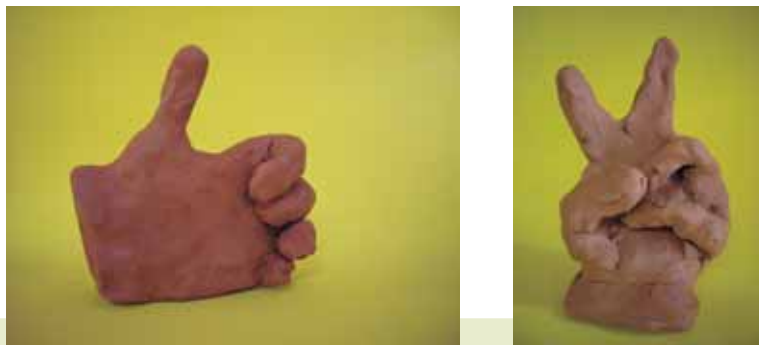
Cada nen n'escull un i el representa. Es fa una fotografia del gest que després servirà per les activitats plàstiques de representació. En aquest cas, es va fer en un curs de primer de primària, amb paper transparent sobre la imatge i després sense el model.

Una vegada feta l'activitat, es fa en volum, cada nen escull un signe i el representa en fang.

Activitats a partir de l'obra de Barbara Kruger

Aquestes activitats treballen la discriminació de gènere i constaten el fet que coneguem poques artistes i donen pistes dels motius que ho propicien.

Per iniciar la reflexió sobre les diferències de gènere, es pot fer una activitat que consisteix en dibuixar diferents escenes, on el personatge principal no s'especifica si és home o dona i després fer una reflexió conjunta sobre quins estereotips culturals tenen internalitzats i a que responen.

Les consignes que donarem seran de l'estil de:

- 1-Anava corrent perquè arribava tard a la reunió de direcció.
- 2-Va convidar tothom perquè havia guanyat la medalla d'or d'atletisme.
- 3-Després de donar el sopar als fills es va posar a veure la TV.
- 4-Quan va acabar l'operació de cor es va rentar les mans.
- 5-Va guanyar el premi Nobel i encara no s'ho creu.
- 6-Mentre fregava els plats pensava que proposaria a la família comprar un rentaplats.

Aquesta activitat realitzada a quart de primària corrobora, com en edats tant prime-renques, ja tenen internalitzats uns estereotips de gènere, que és molt necessari treballar per tal d'aconseguir la normalització de la igualtat. Majoritàriament dibuixen dones en els dibuixos 3 i 6, i homes a la resta.

Una vegada constatat aquest fet, cal incidir en el perquè hi ha poques dones artistes reconegudes i les poques que existeixen no s'han valorat per diferents motius. Així com també cal evidenciar, que en l'actualitat les dones han envaït el món de l'art i són presents en totes les disciplines artístiques.

La segona activitat és una proposta a partir del cartell de Barbara Kruger.

Després d'haver reflexionat sobre la discriminació de gènere, fer un llistat de coses a les que cal dir no, en general i les dones específicament.

Comentar com al llarg de la història la dona ha estat discriminada: no podia estudiar, els valors no se li reconeixien (artistes dones que han quedat en l'anonimat), el dret a votar, els esports, els càrrecs de poder polític i social, etc.

A partir d'aquestes reflexions i la posada en comú dels llistats, dissenyar un cartell amb un eslògan reivindicatiu a partir d'un gest simbòlic amb les mans, i després de dibuixar el disseny, fer-ho en format de cartell a partir d'una fotografia.

Activitats relacionades amb les ungles, anells i guants

- Pintar-se les ungles i construir-ne de noves amb diferents formes i materials.
- Construir anells amb diferents tècniques i materials.
- A partir d'un guant de plàstic transformar-lo, decorar-lo o modificar-lo.
- Dissenyar un guant pensant el material, la forma d'acord amb una funció.
- Pintar-se les mans amb maquillatge florescent i després amb la llum negra experimentar les sensacions que provoca i com canvien els colors.
- Fer ombres amb les mans i després pintar-les per aconseguir representar una imatge d'animal, persona, etc.

2.4.3.5 La boca, expressió de sentiments

Presentació: explicar quina obra t'agrada més, quina menys i argumentar el perquè.

LLENGUATGE. La narració.	Inventar una història sobre el personatge del crit de Munch i de Picasso.
HABILITATS PENSAMENT. Habilitats de raonament.	Presentació, llenguatge i altres, habilitats de raonament.
MATEMÀTIQUES. Resolució de problemes Les mesures.	Calcular quants anys tenia cada artista quan va fer l'obra. Amidar les obres.
MEDI SOCIAL. Situació política de la guerra civil, els fets de Gernika.	A partir del quadre de Picasso estudi de la situació social produïda pel bombardeig de Gernika.
MEDI NATURAL. La boca, les dents i la veu.	La boca, les dents funció i noms. La veu, l'aparell fonador.
MÚSICA. Audicions i sentiments.	Donades 5 obres (Messerschmidt, Munch, Picasso, Da Vinci i cap del Perú) i cinc audicions relacionar-les pels sentiments: alegria, por, ira, tristesa i tranquil·litat. La veu (contralt, soprà, baix, tenor...). Els crits.
EDUCACIÓ FÍSICA. L'expressió de la cara i del cos.	Treballar l'expressió dels cinc sentiments: alegria, por, ira, tristesa, tranquil·litat amb la cara i amb tot el cos.
EDUCACIÓ EMOCIONAL. Els sentiments i l'empatia.	Els sentiments: quan sentim alegria, tristesa, ira, por, amor i com entendre el que senten els altres.
TIC. L'expressió de la cara. Programes: Paint, Kid Pix, Word...	Dibuixar diferents expressions de cares amb el programa Paint o Kid Pix. Escriure en una bafarada el que senten, en diferents estats d'ànim.
VISUAL I PLÀSTICA. La boca, la cara, les expressions i els sentiments.	Activitats relacionades amb la boca i la cara. Treball de representació d'expressions amb la cara. Relacionar formes, color i sentiments amb la música.

—— la boca, expressió de sentiments. Les obres.

1 Cap cultura Moche.
Perú, 0-650 d.c.

2 Cap colossal olmeca
Mèxic, 1000-800 a.c.

3 LEONARDO DA VINCI
Mona Lisa cap a 1503.

4 GIUSEPPE ARCHIMBOLDO
Retrat de Rodolfo II, 1590.

5 EDVARD MUNCH
El crit, 1893.

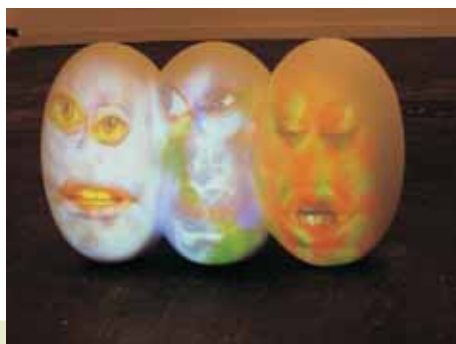
6 PABLO PICASSO
Dona plorant, 1937.

7 ANDY WARHOL
L'ombra, 1981.

8 DAVID HOCKNEY
Billy Wilder encenent el seu cigar, 1982.

9 TONY OURSLER
Blob, 2007.

10 FRANZ XAVIER MESSERSCHMIDT
Un boig luxuriós, 1770-1783.

LA BOCA

activitats

1-PRESENTACIÓ

Es mostren les deu obres del bloc i després d'observar-les l'alumnat pensa i escriu quina obra li agrada més i quina menys i el perquè. (Habilitat de pensament: buscar i donar raons).

Es fa una posada en comú de les diferents impressions i es comenta com una mateixa obra pot ser escollida per persones diferents, com la que ens agrada més i menys a la vegada, i això permet reflexionar sobre com no hi ha una sola visió, interpretació de les obres i com a cada persona li suggereix coses diferents.

En els cursos d'educació infantil i cicle inicial, es pot fer oralment i a partir de segon és interessant que ho escriguin individualment, i després fer la posada en comú, ja que així els comentaris dels altres no els condicionen tant.

Exemples de comentaris a segon de primària.

M'agrada: perquè és molt antic, perquè és molt gran, perquè té tres cares molt divertides, perquè està molt seriós, perquè està enfadat, pels colors, perquè té fruites al cap, perquè té una cara molt estranya, perquè està molt content i fa riure...

No m'agrada: perquè té una cara molt estranya i sembla que no tingui boca, perquè està fumant, perquè està trist i plorant, perquè és molt lleig, perquè no m'agrada la pedra, perquè té arrugues i és molt lleig, pels colors, perquè està massa seriós...

Una vegada hem fet la presentació començarem un diàleg col·lectiu per treballar les habilitats de pensament proposades en aquest bloc. L'ordre no cal seguir-lo estrictament cal tenir present només les estratègies que es volen treballar.

Conjuntament amb les habilitats de pensament s'introduiran els continguts de visual i plàstica relacionats amb les obres d'art, referenciades en l'apartat 2.4.1.4 Lectura d'imatges amb figura humana (color, llum, punt de vista...).

2-HABILITATS DE PENSAMENT

HABILITATS DE RAONAMENT

1-Buscar i donar raons

Cada nen escull el quadre que més li agrada i el que menys i explica el perquè.

Pensar que ha de tenir un quadre per expressar tristesa, alegria, por...

2-Fer inferències

A partir del quadre de Picasso podem dir que l'entristia la guerra i el sofriment?

A partir de del quadre de Munch podem dir que tenia un problema o alguna por?

A partir de l'obra de Messerschmidt podem dir que l'artista era molt alegre?

3-Raonar hipotèticament

Què creus que diria el personatge de Munch i el de Picasso?

Si canviem el color del fons de Munch què canviaria, i el de...

4-Raonar analògicament

Establir semblances i diferències entre el crit de Munch i el de Julio González.

Quin quadre ens sembla trist, alegre, rabiós, calmat, etc.

5-Establir relacions entre causa i efecte

Per què Picasso va pintar el seu quadre, després dels fets de Gernika?

Per què Leonardo va deixar la línia de la boca de la Mona Lisa indefinida?

Per què Archimboldo va fer el collage d'una persona amb verdures?

6-Establir relacions entre parts i tot

A partir d'una fotografia pròpia o d'una revista, fragmentar-la i la tornar-la a compondre tal com era o d'una manera diferent (Hockney).

7-Establir relacions entre mitjans i fins

Inventar-se una història a partir de l'obra de Munch i veure que l'obra pot ser un mitjà per aconseguir un finalitat: la narració.

Quines estratègies fa servir Munch per transmetre angoixa en el seu quadre? Color, línia, composició, etc.

8-Usar i buscar criteris.

Després d'escollir el quadre que ens agrada més i menys entre tots, definir: què fa que un quadre sigui bonic, lleig, trist, etc. (el color, els personatges...)

Pensar en quins criteris podríem agrupar els quadres, pel color, sensacions, formes, persones, etc.

3-EDUCACIÓ FÍSICA

EXPRESSIÓ CORPORAL

Treballar els cinc sentiments: alegria, por, ira, tristesa, tranquil·litat amb la cara i amb tot el cos.

- Es reparteixen papers amb el nom de diferents estats d'ànim escrits i cada nen en representa un posant especial atenció a l'expressió de la cara. Els altres endevinen com se sent.
- Per parelles, un nen fa una ganyota o expressió i l'altra l'imita i a la inversa.
- Posats en rotllana un nen s'inventa una ganyota i la mostra al nen del costat, aquest l'imita i així es va passant l'expressió d'una persona a l'altra, al voltant de tota la rotllana.

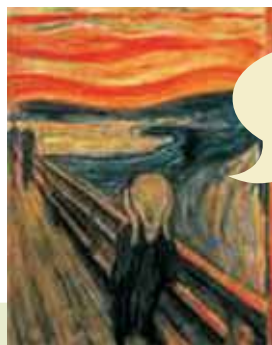
4-LLENGUATGE

Inventar-se una història a partir de l'obra de Munch i de Picasso i pensar què expressen els personatges.

Exemples de narracions a partir de les obres:

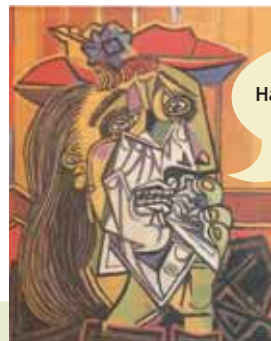
A primer de primària:

Una vegada era un nen que estava espantat perquè li havien dit que hi hauria un terratrèmol i tenia molta por.

Em moriré!

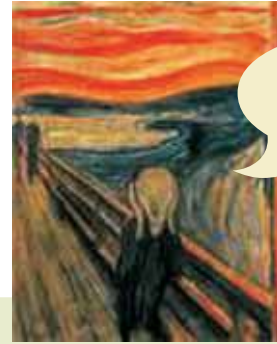
Hi havia una vegada una senyora que plorava perquè el seu fill va morir ofegat al mar.

Ha mort el meu fill!

A cinquè de primària:
En un poble molt tranquil, de sobte va començar a bufar un vent molt fort. Els veïns es van començar a preocupar i van tancar portes i finestres. Resulta que no era un vent qualsevol, sinó que era un tornado molt especial, xuclava els sentiments que feien feliços a la gent i semblava la por i la tristesa.

Quina por i quina tristesa!

5-MATEMÀTIQUES

Amb les dades biogràfiques de 6 artistes calcular quants anys tenien els mateixos quan van crear l'obra.

dades biogràfiques

LEONARDO DA VINCI 1452 -1519
GIUSEPPE ARCHIMBOLDO 1527 -1593
EDVARD MUNCH 1863-1944
PABLO PICASSO 1881-1973
ANDY WARHOL 1928 -1987
DAVID HOCKNEY 1937-

dades de les obres

LEONARDO DA VINCI 1503
GIUSEPPE ARCHIMBOLDO 1590
EDVARD MUNCH 1893
PABLO PICASSO 1937
ANDY WARHOL 1981
DAVID HOCKNEY 1982

També es pot fer un treball de mesures amb algunes de les obres. Imaginar i fer aproximacions de la mida de les obres i després buscar les mesures exactes i fer-ne una reproducció. Veure com la Mona Lisa té un format força petit (77 x 53cm.), el cap olmea molt gran (2,9 x 2,1 m.), etc.

6-EDUCACIÓ EMOCIONAL

Activitat per conèixer els propis sentiments i el dels altres, treballant l'empatia.

El fet de compartir les emocions contribuirà a crear vincles entre els membres del grup classe, afavorirà l'empatia i la millor comprensió dels valors i sentiments dels mateixos.

Treballarem els sentiments o estats emocionals bàsics: alegria, tristesa, por i ira amb els més petits. Podem anar afegint altres sentiments segons el grup i l'edat.

Al treballar el sentiment de l'alegria, aconseguirem interioritzar quan ens sentim bé amb nosaltres mateixos, amb els altres i reforçarem l'autoestima tot aprenent a ser optimistes per veure les coses pel vessant positiu.

Al treballar la tristesa, aconseguirem ser conscients del que ens entristeix a nosaltres, el que fa entristir els altres i com contribuïm sovint amb les nostres accions a entristir les persones que estímem.

Al treballar la por, facilitarem exterioritzar situacions i sentiments relacionats amb la por: temors, preocupacions, etc. Que són viscuts de manera íntima però que al compartir-los amb els altres se'ns poden fer menys negatius i ens poden ajudar a buscar estratègies per superar-los.

Al treballar la ira, aprendrem a saber reconèixer quan estem enfadats, quines poden ser les causes i ajudarem a buscar maneres de canalitzar les actituds agressives.

Es proposa que cada nen pensi en quines situacions ha sentit tristesa, alegria, ira i por.

Es pot fer oralment o escrit individualment per tal que siguin els sentiments personals a partir de les seves vivències i després es posa en comú. És recomanable fer-ho dies diferents i cada dia tractar un sol estat emocional.

Exemples de l'activitat a primer de primària.

ALEGRIA

Estic content quan em donen un regal, jugo amb la meva gateta i la meva gosseta, és el meu aniversari, em deixen menjar pastissos, surto al carrer, la meva germana fa tonteries, la mama em compra un llibre, jugo amb la meva amiga, jugo a l'escalectric, em compren un gelat, vaig a algun lloc que és molt bonic, em donen una sorpresa, em compren alguna joguina, jugo amb els meus germans, és el meu aniversari i em regalen coses, vaig en bicicleta, etc.

TRISTESA

Estic trist quan no em compren una joguina, la meva mare li dóna una xuxe a la meva germana i a mi no, la meva germana em pega, no em deixen jugar a l'ordinador, el meu germà no em deixa les joguines, estic malalta, estic sola, hi ha un accident, no em compren cromos de Pokemon, peguen a alguna persona, em fan enfadar, el gos es mor, algú es fa mal, es moren els peixos, algú es mor, em peguen, la mare em llença les joguines, etc.

IRA

M'enfado quan em castiguen, em castiguen i no he fet res, la meva germana em pega i em fa mal, el meu pare no em deixa jugar, la meva mare em llença les joguines, estic dormint i em molesten, la meva mare no em deixa jugar a la play, no em deixen jugar a l'ordinador, em queda malament la diadema, el meu germà i jo ens barallem i ens peguem, el pare i la mare s'enfaden, el meu germà em trenca les joguines, em renyen, la meva germana em pren la game boy, no em compren les coses que jo demano, etc.

POR

Tinc por quan estic a les fosques, la meva germana em crida, m'espanten, em penso que hi ha un fantasma, somio coses lletges, arriba la nit, hi ha lladres, em perdo, somio amb monstres, penso coses dolentes, la mare crida, em peguen els pares, em deixen sola a casa, em fan un ensurt, s'enfaden els meus pares, em volen atrapar, etc.

El diàleg col·lectiu serveix per veure com els sentiments, pors, i vivències personals s'assemblen amb els dels altres, poden ser compartits i ens ajuden a entendre millor com ens sentim nosaltres i les persones de l'entorn.

Mural fet a partir del que ha escrit cada nen sobre els sentiments.

Després del treball de les emocions es poden fer les activitats plàstiques que representin els diferents sentiments.

- Dibuixar la cara expressant, tristesa, por, alegria, ira, amb retoladors o amb llapis mirant-se al mirall.

7-TIC

Dibuixar amb els programes Paint, Kid Pix o similar, una cara amb diferents expressions.

A partir d'una fotografia escriure en una bafarada el que provoca un sentiment.

8-MÚSICA

Escoltar les cinc audicions relacionades amb els estats d'ànim: por, tristesa, alegria, tranquil·litat i ira, amb els ulls tancats i quan s'acabi la música mirar les imatges de les obres i pensar amb quina de les audicions les podem associar.

Obres: Munch, Picasso, Da Vinci, Messerschmidt, cap del Perú.

Possibles audicions:

Alegria: Eine Kleine Nachmusik W.A.Mozart en sol M. KV 525.

Beethoven, 9ena simfonia.

Por: L. Van Beethoven Simfonia N° 6 Pastoral. La tempesta.

E. Morricone, assassinato.

Ira: Quartet n° 8 en do m. Op 110 Xostakovitx. 2on mov. allegro molto.

Chopin, Estudi en do m. Op 7 Vivace.

Tristesa: Simfonia N° 5 G. Mahler. 4rt mov. Adagietto.

El cant dels ocells.

Tranquil·litat: Concert violí Sol m. BWV 1056 2n mov. Largo. J.S. Bach.

Diferents peces de Enya.

(Per trobar més audicions relacionades amb sentiments podeu consultar la llicència d'estudis de: Montserrat Amorós i Mestres 2005/06).

Les activitats següents es poden fer amb un sentiment cada una o amb tots, depenent del temps de dedicació que li atorguem, i després es pot veure i comparar els colors i les formes que ens ha suggerit cada una de les audicions, si és que les fem totes.

Després d'escoltar una audició amb els ulls tancats fer un dibuix amb els colors que ens ha suggerit la música a nivell individual o en un mural per grups.

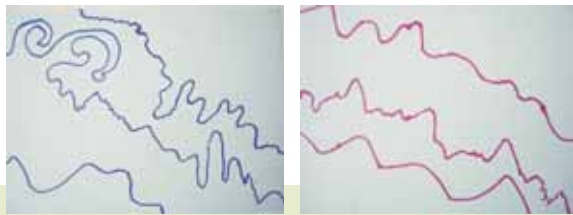
alegria • tristesa

Després d'escoltar una audició amb els ulls tancats fer un dibuix amb les formes que ens ha suggerit la música a nivell individual o en un mural per grups.

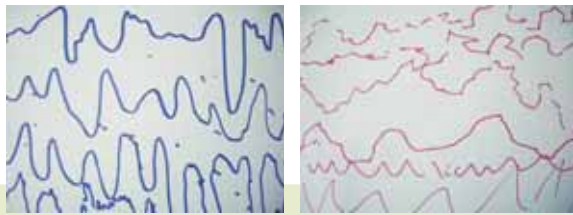
Es pot observar com en general, les línies de la ira són crispades i anguloses, les de tristesa tenen tendència a baixar, les de por són fragmentades, les de tranquil·litat ondulades i força planes i les d'alegria corbades i expansives.

ira

tristeses

por

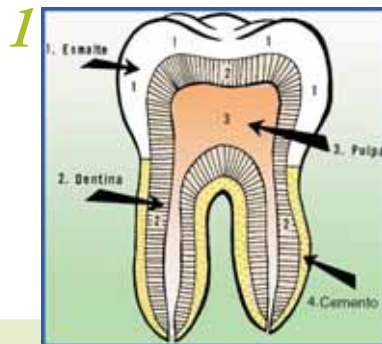
tranquil·litat

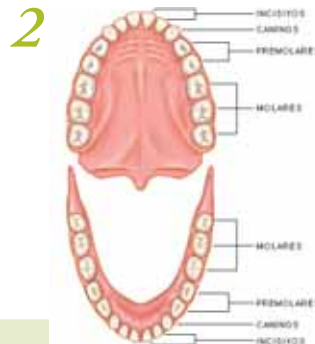
alegria

9-MEDI NATURAL

La boca, les dents i la veu

¹ <http://www.minsa.gob.pe/ocom/dientessanos/Dientes%20partes.jpg>

² http://recursos.cnice.mec.es/biosfera/profesor/galeria_imagenes/images/dientes.jpg

Treball de boca, les dents i la funció que tenen, i la veu adequat al nivell dels nens que fan l'activitat.

Amb els més petits a partir d'un conte del ratolí Pérez (hi ha diverses versions) es pot parlar del que fan quan els cau una dent, on la deixen, regals que els porten, etc. i representar-ho gràficament.

10-MEDI SOCIAL

Estudi de la guerra civil i la situació concreta dels fets de Gernika.

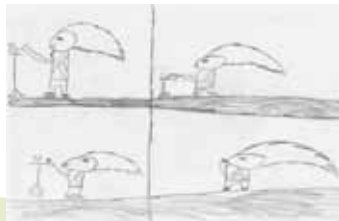
11-VISUAL I PLÀSTICA

En aquest bloc d'activitats es treballen els següents temes sobre figura humana: la cara, la boca, l'expressió de sentiments, el moviment a partir d'un collage fotogràfic, l'ombra, etc.

Activitats a partir d'obres

DAVID HOCKNEY

Collage fotogràfic: pensar una acció realitzada en quatre fases, dibuixar el projecte, fer les quatre fotografies i finalment el muntatge fotogràfic. En aquest cas es tracta de l'acció que fem per beure un vas d'aigua.

A partir d'una fotografia pròpia o de publicacions modificar-la a l'estil de Hockney, seccionant-la i tornant-la a enganxar.

M. Prat

ANDY WARHOL

A partir de l'ombra d'Andy Warhol fer un treball de l'ombra que projecta el perfil de les cares. (Veure el punt 2.4.2.6 del recull de propostes pedagògiques als museus i tallers: *Jo i l'ésser humà*).

M. Prat

FRANZ XAVIER MESSERSCHMIDT

A partir del treball del bust de Messerschmidt i el cap olmeca, fer el propi bust o un imaginari, amb fang de diferents colors i el perfil en relleu.

M. Prat

GIUSEPPE ARCHIMBOLDO

Fer un collage d'una cara a partir d'imatges de revista recreant el retrat d'Archimboldo.

TONY OURSLER

A partir de l'obra de Oursler que està construïda amb fibra de vidre i un vídeo projectat, pintar ous i fer una composició amb volum que representi cares amb diferents expressions.

També es pot gravar imatges de nens amb diferents expressions o parlant i projectar-les en globus blancs grans.

LEONARDO DA VINCI

A partir de la Mona Lisa i de la recreació feta per Duchamp inventar-ne una altra i explicar el que s'ha volgut transmetre.

PICASSO

Representar una figura humana amb les tècniques cubistes.

M. Prat

Activitats relacionades amb altres conceptes del bloc

Dibuixar boques amb diferents expressions amb remolatxa.

Pintar el retrat i fer-li un marc amb cartó ondulat i altres materials.

T. Triangle

2.4.3.6 Els ulls, idees i pensament

Presentació: donar diferents ulls d'obres i associar la sensació que transmet la mirada amb una paraula.

LLENGUATGE. Descripció dels pensaments.	Imaginar el pensament de la noia de la perla i la Kalho. Associar una paraula a una obra.
HABILITATS PENSAMENT. Habilitats de comunicació i traducció.	Presentació, activitat de llengua i dramatització, activitat de música i altres. Màscara antiga/actual: idees que volen transmetre.
MATEMÀTIQUES. Càlcul.	Calcular els anys que fa que es va crear cada obra.
MEDI SOCIAL. Els artistes i els països.	Situar en una mapa els lloc de naixement dels artistes.
MEDI NATURAL. L'ull.	Estudi del mecanisme de l'ull i de la vista. Enganys visuals.
MÚSICA. Les cançons de cultures diferents.	Buscar màscares de diferents cultures i relacionar-hi cançons i contes.
EDUCACIÓ FÍSICA. Expressió de la mirada.	Practicar diferents maneres de mirar.
EDUCACIÓ EMOCIONAL. Autoestima i pensament positiu.	Expressar què pensen dels companys en positiu.
TIC. Treball amb el programa Adobe photoshop.	Activitat Pop art.
VISUAL I PLÀSTICA. Els ulls, la mirada. El simbolisme de les obres.	Els ulls. Les màscares. El Pop art. Els enganys visuals. Recreació d'obres.

— els ulls, idees i pensament. Les obres.

1 Màscara (l'oni Obalufon)
XII-XIV, Nigèria.

2 Màscara Gigako Go-ko
VIII, Xina.

3 JAN VERMEER
La noia de la perla, 1675.

4 JUDITH LEYSTER
Autorretrat, 1630.

5 VINCENT VAN GOGH
Autorretrat amb l'orella embenada, 1889.

6 FRIDA KAHLO
Autorretrat amb collar d'espines i colibrí, 1940.

7 MAN RAY
Les llàgrimes, 1936.

8 FAITH 47
Grafit, 2004.

9 PABLO GARGALLO
Cap inclinat de dona, 1908.

10 ROMUALD HAZOUMÉ
Internet, 1997.

ELS ULLS

activitats

Amb els ulls diem i comprenem moltes coses, la mirada ens ajuda a interpretar intencions i actituds de la persona i ens permet expressar estats d'ànim. Per tant, al darrera d'una mirada sempre hi ha una idea, un pensament, quelcom que volem comunicar.

1-PRESENTACIÓ

Donar fragments dels ulls de les obres de Kalho, Vermer, Man Ray, Gargallo, Van Gogh, i el grafit. Buscar una paraula a partir del que suggereix l'expressió dels ulls.

Exemples a tercer de primària:

tristes, plorosa, perduda, pena, soledat, desconsol...

adormida, cansada, morta, concentrada, inconscient...

seriosa, pensarosa, intimidant, tímida, insegura, relaxada...

dubtosa, seriosa, fixa, confusa, trista, penetrant...

enfadada, sorprenent, estranya, boja, oberta, intrigant...

penosa, perduda, misteriosa, sospitosa, de por, profunda...

Es fa una posada en comú de les paraules suggerides i es comenten els resultats amb les coincidències i diferències de percepció. Després es presenten les imatges del bloc, es relacionen els fragments amb les obres a les quals pertanyen i es fan les activitats de les habilitats de pensament proposades en aquest bloc, a partir del diàleg col·lectiu. L'ordre no cal seguir-lo estrictament cal tenir present només les estratègies que es volen treballar.

Conjuntament amb les habilitats de pensament s'introduiran els continguts de visual i plàstica relacionats amb les obres d'art, referenciades en l'apartat 2.4.1.4 Lectura d'imatges amb figura humana (color, llum, punt de vista...).

2-HABILITATS DE PENSAMENT

HABILITATS DE COMUNICACIÓ I TRADUCCIÓ

- **Explicar: narració i descripció**

Descriure l'obra de Frida Kahlo i Vermeer amb tots els detalls i inventar el que deuen estar pensant les dues persones del quadre.

- **Interpretar**

Explicar què pensen que li passa a la dona de Man Ray. Quina mirada troben misteriosa, seriosa..., perquè els sembla que ha fet el fons del quadre així Van Gogh? I el de Vermeer?

- **Improvisar**

Representar l'obra de Leyster en moviment, què diria la dona?

- **Traduir de l'oral a la mímica i a la inversa.**

Explicar amb mim un dels quadres i endevinar-lo.

Escriure el que pensen els personatges i representar-ho.

- **Traduir de l'oral al plàstic i a la inversa**

A partir d'un quadre explicar el que pensen els personatges.

- **Traduir de l'oral al llenguatge musical i altres**

Dir quina música es pot relacionar amb les diferents obres.

- **Sintetitzar**

Pensar una paraula que defineixi la sensació que transmet la imatge dels ulls dels diferents personatges.

3-EDUCACIÓ FÍSICA

EXPRESSIÓ CORPORAL

Es representen diferents maneres de mirar:

Mirar de cua d'ull, mirar malament, mirada de mussol, fulminar amb la mirada, mirar fixament, mirar-s'ho de lluny, aixecar una cella, fer ull de sorpresa, mirar enlaire fent-se el despistat, mirada de culpable, menjar-se alguna persona amb els ulls, tenir els ulls ben oberts, mirada de culpable, fer ulls de murri o múrria, fer l'ullet, etc.

Es representen les expressions sobre els ulls i la mirada:

Veure amb els ulls de l'altre.

Llàgrimes de cocodril.

Tenir la vista als dits.

Tenir vista pels negocis.

Fer els ulls grossos.

Veure-ho a venir.

Veure on vol anar a parar.

Veure-hi clar.

Veure-ho fosc.

Veure-ho verd.

Menjar-se'l amb la vista.

No veure més enllà del nas.

Ha vist el món per un forat.

Haver-ne vist de tots colors.

Tenir pa a l'ull.

A ulls clucs.

Ull viu!

Ull per ull, dent per dent.

Fer una ullada.

Practicar jocs tradicionals d'arreu del món i relacionar-ho amb les activitats de música i llenguatge. Alguns exemples:

Àfrica: La rata i la ratera (Un nen és el gat i un altre la rata, la resta fa un cercle molt tancat i el gat ha d'atrapar la rata).

Àsia: El Mikado (Joc de bastons que després de llençar-los, s'han d'agafar sense que es belluguin).

Oceania: On és el sonall? (Els nen i nenes asseguts en rotllana es van passant un sonall i el del mig amb els ulls tapats l'ha de trobar).

Amèrica: Els indis (Joc que recorda al pica paret, el cap dels indis d'esquena i la resta del grup va avançant des de l'altre extrem sense fer soroll fins tocar el cap).

Europa: Les bitlles catalanes.

4-LLENGUATGE

Imaginar i escriure el pensament dels personatges de l'obra de Vermeer, Man Ray i Kalho.

Fer una lectura col·lectiva dels diferents pensaments i comentar-ho, per captar les semblances i diferències en les percepcions.

Exemples d'alumnat de cinquè de primària:

Tant de bo la perla fos meva!... Ostres sembla que sento la senyora, i si em veies amb la seva joia més valuosa? Quin crit que faria! No, sembla que no és ella, buff! Ja tinc ganes d'explicar-ho a les meves amigues, no s'ho creuran, els faré una enveja...

Per què el vaig deixar sol tanta estona? Per què vam haver de parar a posar benzina precisament en aquella benzinera? Si només van ser deu minuts, si no hagués anat a comprar aquelles coses, no tindria un tret al cap i ara encara seria viu!

5-MATEMÀTIQUES

Calcular l'antiguitat de les deu obres i fer un treball comparatiu entre les dues màscares africanes, veure la distància en el temps que les separa i les diferents simbologies que representen.

Les màscares africanes antigues responen a la necessitat de copsar la força natural dels esperits, apoderar-se'n i utilitzar-la pel bé de la comunitat.

Per altre costat l'artista contemporani Hazoumé vol transmetre la seva visió de la societat i dels problemes del món i fer una subtil crítica als sistemes polítics.

Tal com expressa: "Le devuelvo a Occidente aquello que le pertenece, es decir los desechos de la sociedad de consumo que nos invade día tras día". (100% Àfrica, 2006, pàgina 154).

1997

S. XII-XIV

6-EDUCACIÓ EMOCIONAL

Per tal de treballar els pensaments en positiu es proposa expressar un aspecte positiu d'un o diversos companys. Cada un escriu en un paper adhesiu un valor o aptitud positiva del company elegit i li enganxa al cos. El protagonista s'emporta a casa els 25 aspectes positius que els companys li han reconegut com a valors personals, contribuint així a afavorir l'autoestima del protagonista i treballant amb la resta, el pensament positiu.

7-TIC

Amb el programa Adobe photoshop a partir d'una fotografia personal es creen trames a l'estil del Pop art i s'escriu en una bombolla el que està pensant el personatge de la fotografia.

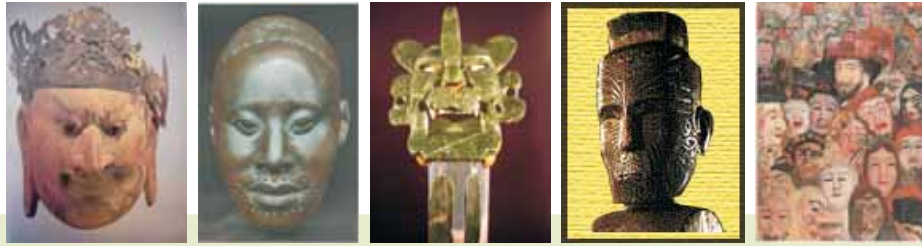

Dissenyar un carnet personal a partir de la pròpia fotografia i una empremta escanejada.

8-MÚSICA

A partir del treball amb màscares de diferents cultures, relacionar-hi cançons i contes originaris del país.

Les màscares són d'Àsia, Àfrica, Amèrica, Oceania i Europa(Ensor):

Possibles cançons per relacionar:

Àfrica: Eran Sam sam i Uel·le

Àsia: Rugupati ragava (India) i Suliram (Indonèsia.)

Oceania: Epo, e tai, tai, e i Dolç el núvol (Hawaii).

Amèrica: Oh, Susanna! i Olé, Mulher rendeira (Brasil).

Europa: Tot en la terra (Alemanya), Frère Jacques (França) i L'hora dels adéus (Escòcia).

Totes aquestes cançons les trobareu en els llibres referenciats en la bibliografia final i pertanyen a una selecció de Toni Giménez.

ERAN SAM SAM

E ran sam sam, e ran sam sam, cu-li cu-li cu-li cu-li, e ran sam sam. E
ran sam sam, e ran sam sam, cu-li cu-li cu-li cu-li, e ran sam sam. A-
ra-bit, a-ra-bit cu-li cu-li cu-li cu-li, e ran sam sam. A-ra-bit, a
ra-bit, cu-li cu-li cu-li cu-li cu-li, e ran sam sam.

RAGUPATI RAGAVA

Musical score for Ragupati Ragava. The score is written in treble clef with a key signature of two sharps (F# and C#) and a 3/4 time signature. It consists of three staves of music. The lyrics are: Ra - gu - pa - ti ra - gu - va - ra - jah - ram, pub - ti - ta bha - va - na si - ta - ram, Si - ta - ram je, si - ta - ram, pub - ti - ta bha - va - na si - ta - ram.

EPO, E TAI, TAI E

Musical score for EPO, E TAI, TAI E. The score is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 3/4 time signature. It consists of one staff of music. The lyrics are: E-po, e tai, tai e. E-po, e tai, tai e. E-po, e tai, tai e, e-po, e tai, tai e. Below the staff, there is a small text: LA VOLTA AL FÓN EN IS CANÇONS.

OH, SUSANNA!

Musical score for Oh, Susanna!. The score is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 3/4 time signature. It consists of three staves of music. The lyrics are: D'A-la - ha - ma jo vine a - ra amb el han - jo, molt fe - lleç i me'n vaig cap a Loui - sí a - na on Fa - mur m'es - pe - ra a - bli. Oh, Su - san - na, no plo - rris més per mi! D'A - la - ha - ma jo vine a - ra amb el han - jo, molt fe - lleç.

FRÈRE JACQUES

Musical score for Frère Jacques. The score is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a common time signature (C). It consists of two staves of music. The lyrics are: Fra - re Jac - que, fra - re Jac - que, dorm vos - til? Dorm vos - til? So - nen les cam - pa - nes, so - nen les cam - pa - nes: ding, dang, dong, ding, dang, dong.

Al mateix temps o després de treballar la relació música i art es poden explicar els contes que es proposen i que també són d'arreu del món.

Àfrica: El lleó, la hiena i el vedell, (Sudan).

Àsia: El nen que va guanyar al rei (Mongòlia).

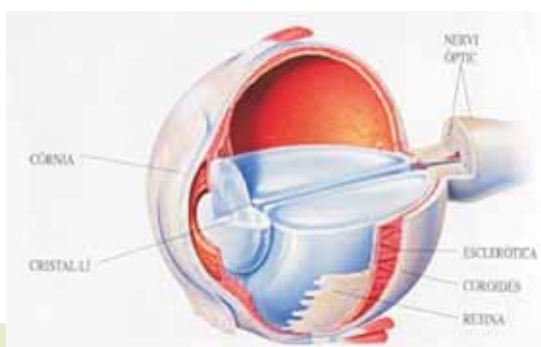
Oceania: La princesa del mar (Nova Zelanda).

Amèrica: El tigre i el mico (Perú).

Europa: El pont del dimoni (Suïssa).¹

9-MEDI NATURAL

Treball sobre l'ull i el mecanisme de la vista adaptat al nivell de l'alumnat que fa l'activitat.

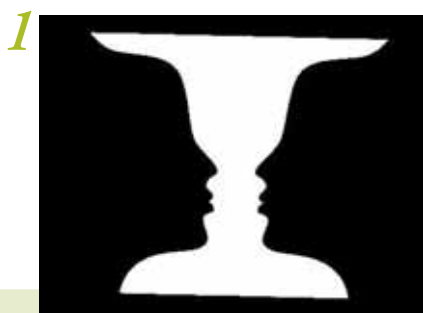
<http://www.aula-ee.com/webs/fotografia/ull.jpg>

Activitats amb els enganyys visuals:

Les il·lusions perceptives les trobem quan en les experiències visuals ens enganyem creient que veiem coses que no hi són.

Un d'aquests enganyys els trobem en les figures ambigües on segons la nostra percepció de la figura o del fons podem veure més d'una figura, però difícilment les dues alhora.

Un dels artistes que han jugat amb l'ambigüitat de les percepcions sensorials ha estat Escher. Podem trobar-ne d'aquest autor i d'altres, tant o més sorprenents en diferents llibres i també a internet.

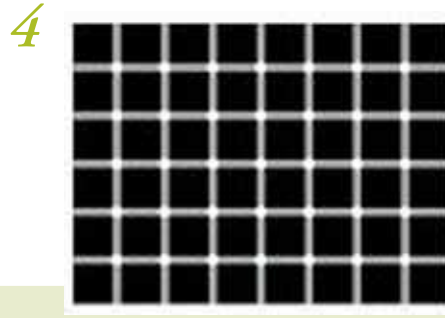

¹ <http://www.owlnet.rice.edu/~psyc351/Images/RubinsFacesVase.jpg>

² http://photos23.flickr.com/27772403_9dfdd833c9_o.jpg

¹ Podeu trobar aquests contes i altres a: GUITART, A. (2004): *Un meravellós llibre de contes per a nens i nenes, de tot el món*, Barcelona, Columna.

³ <http://www.enseignement.polytechnique.fr/informatique/Old/TC/a0-00/images/Escher.gif>

⁴ kamus10.wordpress.com/.../19/ilusiones-opticas/

A partir d'una figura inventada repetida, fer una composició a l'estil d'Escher. Construcció i experimentació amb colors i formes per captar com canvia la percepció segons la posició, la mida, etc.

10-MEDI SOCIAL

Investigar i situar en el mapa mut el país d'origen dels diferents artistes.

Situar en el mapa d'Holanda la ciutat d'origen dels tres artistes que hi van néixer: Vermeer (Delf), Van Gogh (Groot-Zunder) i Leyster (Haarlem).

(El grafit és d'una artista contemporània que viu a Sudàfrica).

11-VISUAL I PLÀSTICA

En aquest bloc d'activitats es treballen els següents temes sobre figura humana: els ulls, la mirada, les màscares, els enganys visuals, el simbolisme de les obres, els diferents punts de vista de la persona, el retrat, etc.

Activitats a partir de les obres

MÀSCARES

Després del treball amb les diferents màscares dissenyar-ne una a partir d'una garrafa d'aigua gran i diferents materials reciclats.

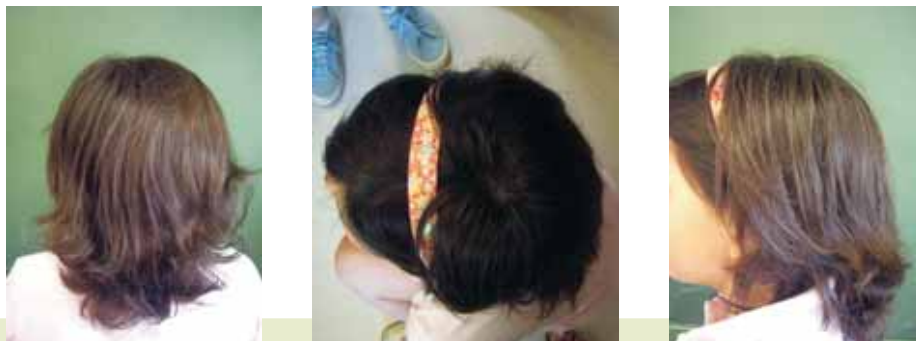

GRAFIT

Pintar una paret del pati o passadís amb esprais.

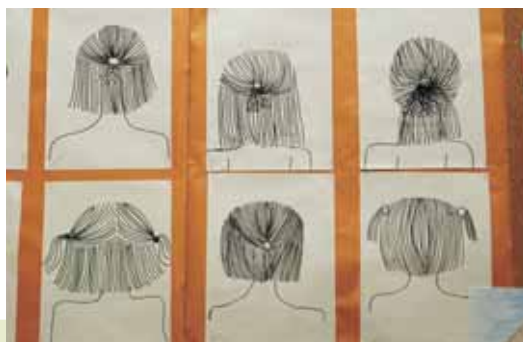
MAN RAY i GARGALLO

Fer un treball fotogràfic amb un punt de vista diferent de la figura humana: ulls tancats, de perfil, vist pel darrera...

Una vegada fetes tres o quatre fotografies de cada nen des de diferents punts de vista es pot fer un joc tipus memòria on calgui reconèixer i ajuntar les imatges de la mateixa persona.

Fer un treball de representació d'un punt de vista diferent de la figura humana: ulls tancats, de perfil, vist pel darrera, etc.

VERMEER

Fer un dibuix de la noia de la perla intentant transmetre l'expressió de la mirada.

Activitats relacionades amb els conceptes del bloc

A partir de l'obra de Escher, cada nen dibuixa un disseny dins l'ull i s'exposen els de tota la classe o escola.

<http://people.via.ecp.fr/~jm/musee/escher/EscherEye.jpg> M. Prat

A partir d'una imatge dibuixar una ampliació de l'ull amb precisió i detall.

A partir d'un fragment d'ulls imaginar la resta de la cara.

M. Prat

M. Prat

Inventar màscares que s'aguantin amb les diferents parts de la cara.

Construir un calidoscopi amb miralls, tub de cartró i objectes diversos dins.

T. Illa

C. Felipa

Pintar un retrat després d'observar la cara en un mirall.

Construir siluetes de cares amb filferro.

R. Gómez

M. Prat

Pintar ulls amb xocolata en pols i aigua.

Dibujar cares o persones amb aigua al pati.

T. Illa

2.4.3.7 Els peus, postures i moviment

Presentació: Posar títol a diferents obres.

LLENGUATGE. Poesia.	Poema a partir de d'Egipte i Las Meninas. Treball plàstic a partir d'un poema.
HABILITATS PENSAMENT. Habilitats de conceptualització i anàlisi.	Semblances i diferències de diferents recreacions de las Meninas. Posar títol a les obres...
MATEMÀTIQUES. La simetria. Les proporcions del cos.	La simetria del cos i de la cara. Estudi de proporcions.
MEDI SOCIAL. El vestuari reflecteix una època i cultura. La situació històrica (2 de maig de 1808).	Estudi dels vestits de les obres. Disseny d'un vestit. Estudi de l'època del quadre de Goya.
MEDI NATURAL. L'esquelet.	L'esquelet i el moviment. Els óssos.
MÚSICA. La dansa. La música ajuda a entendre una època (històrico-social).	Relacionar diferents tipus de música segons l'època: Velázquez (1656), Goya (1814), Matisse (1910), Haring (contemporani). Crear una coreografia de dansa a partir de la música. Ritmes amb llum negra (Haring).
EDUCACIÓ FÍSICA. Les postures.	Estudi de les postures de les obres. Representar maneres diferents de caminar.
EDUCACIÓ EMOCIONAL. La resolució de conflictes.	Conte: Shiva-Nataraja. Estudi i estratègies de resolució de situacions conflictives personals.
TIC. Kid Pix.	Representar la meitat de la cara a partir d'una fotografia. Transformar una l'expressió de la cara.
VISUAL I PLÀSTICA. El cos, les postures, el moviment, les proporcions, els vestits i les disfresses.	Activitats sobre postures i moviment. Treball i disseny de vestits. Maneres de "vestir-se": pintar el cos i embolicar-se. Activitats de simetria. Representació plàstica d'una dansa. Representació plàstica d'un poema. Recreació a partir d'una obra en volum.

— els peus, postures i moviment. Les obres

1 Shiva-Nataraja, rei de la dansa
Segona meitat, S. XI.

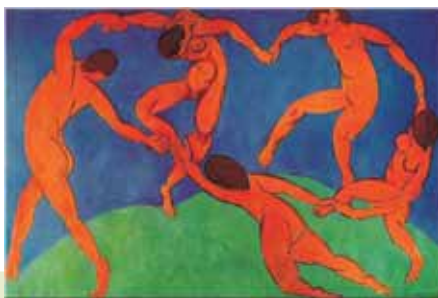
2 Caça d'ànecs amb boomerang. Tomba
Nebamon, 1417-1379 a.c.

3 DIEGO VELÁZQUEZ
Las Meninas, 1656.

4 FRANCISCO DE GOYA
El tres de maig, 1814.

5 HENRI MATISSE
La dansa, 1910.

6 MIQUEL BARCELÓ
L'âne chargé de bois, 1994.

7 KEIT HARING
Poster sense títol.

8 WERENS
Cartell cursa popular, 1998.

9 MAURICIO SAVINI
Peter Paul, 2007.

10 ALBERTO GIACOMETTI
L'home que camina, 1960.

ELS PEUS

activitats

1-PRESENTACIÓ

Posar títol a les 10 obres.

Es reparteixen imatges de les 10 obres i cada dos/tres nens i nenes pensen un títol que simbolitzi el que veuen en les imatges.

Es fa una posada en comú i es comenten els títols, el seu perquè i la resta de grup fa noves propostes.

Exemples de títols a segon de primària:

Shiva-Nataraja: ballarina amb tres mans, el buda, la dona de l'Índia...

Egipte: el caçador d'ocells, l'egipci, caçant aus...

Goya: soldats sense sentiments, la mort dels nois, la mort sense honor...

Matisse: dansa estranya, els acròbates, homes i dones alegres...

Barceló: tempesta de sorra, el desert, caminant pel desert...

Haring: els ballarins, la discoteca, els colors...

Werens: roda de sis peus, els sis peus, les cames, els peus en moviment.

Savini: ninja boig, el senyor xiclet, acrobàcia...

Giacometti: Cames de girafa, el gegant, noi alt i llarg...

Una vegada vistos els títols originals de les obres, les treballarem en un diàleg col·lectiu a partir del treball de les habilitats de pensament proposades en aquest bloc. L'ordre no cal seguir-lo estrictament cal tenir present només les estratègies que es volen treballar.

Conjuntament amb les habilitats de pensament s'introduiran els continguts de visual i plàstica relacionats amb les obres d'art, referenciades en l'apartat 2.4.1.4 Lectura d'imatges amb figura humana (color, llum, punt de vista...).

2-HABILITATS DE PENSAMENT

HABILITATS DE CONCEPTUALITZACIÓ I ANÀLISI

• Formular conceptes precisos

Fer un exercici de descripció intentant afinar molt el que es vol expressar amb el vocabulari adequat en el quadre de Las Meninas: com són els personatges, com són els vestits que porten, a qui miren, com se diuen, quins colors predominen, que hi ha a la part de baix, al mig, a dalt, a l'esquerra....

• Posar exemples i contraexemples

Per grups imiten les postures dels personatges dels diferents quadres i els altres les endevinen.

Escollir un quadre que tingui molt moviment, poc moviment, molts colors, colors apagats, poca gent, molta gent, animals...

• Semblances i diferències

Veure que tenen en comú i diferent Las Meninas de Velázquez i les de Picasso (colors, formes, traç, tècnica...).

Veure diferències al representar la figura humana en diferents èpoques, tècniques i artistes.

• Comparar i contrastar

Quin és el quadre més estàtic, què t'ho fa pensar?

Quin és el quadre amb més moviment, què t'ho fa veure així?

En quin quadre que t'agradaria estar i per què?

• Definir

A partir de l'activitat d'ombres xineses veure com la silueta defineix l'essencial de la forma de la persona.

Posar títol a les diferents obres que defineixi en què ens vol expressar.

• Agrupar i classificar

Les deu obres del grup dels peus intentem classificar-les segons diferents criteris: color, format, tècnica, etc.

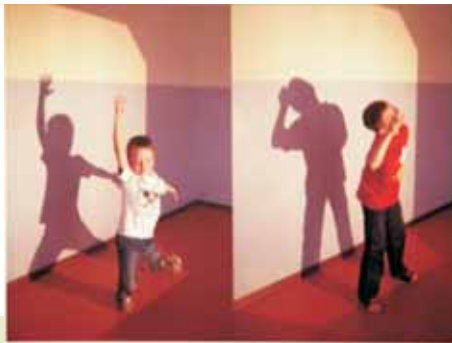
- Seriar

Ordenem els quadres amb diferents criteris de més a menys color, moviment, personatges, traç fort, per realisme, per antiguitat, etc.

3-EDUCACIÓ FÍSICA

EXPRESSIÓ CORPORAL

- Per grups, imitar les postures dels personatges dels diferents quadres i els altres les endevinen.
- Amb ombres xineses, representar diferents postures i després dibuixar amb traç ràpid el gest que expressa.

T. Illa

- Representar diferents maneres de caminar, com: un model de passarel·la, un equilibrista de circ, una ballarina, sobre la neu, sobre la sorra, trepitjant raïm, sobre bassals, pujant una escala, etc. I fer l'activitat de representar una persona baixant l'escala o pujant l'escala a partir de l'observació d'una persona o/i la imatge de Keit Haring.

¹ Catàleg: Keith Haring. Fundació "La Caixa", Madrid, Edicions Charta, 1995.

4-LLENGUATGE

- A partir de “Las Meninas” i la pintura egípcia fer un poema.

Exemples de poemes a cinquè de primària.

UN QUADRE REIAL

*El rei a en Velázquez li va encarregar
un retrat de la seva persona
i el sevillà el va pintar
dins d'un mirall amb la seva dona.*

*Ell molt es va esforçar
i un grapat de personatges hi va col·locar
la infanta, els nans i el gos,
i per ell també hi va voler i un tros.*

*És un quadre amb efecte mirall
el pintat és reflexat
i el reflexat és pintat
realment original.*

*El quadre és de mides gegantines,
el rei va quedar encantat
en veure “Las Meninas”
i un premi a Velázquez li ha donat.*

EL GAT I EL PESCADOR

*L'egipci es va embarcar
per anar a pescar
amb la seva família
que eren dona i filla.*

*Abans d'esmorzar
van anar a buscar
uns ocells
per a ells.*

*Mentre baixaven
amb la seva barca de papir
observant el gran Nil
un gat es trobaren.*

*Llavors es van adonar
que no era pas un gat
sinó el deu Ra
que els venia a ajudar.*

Després de fer el poema representar en volum “la Menina” i fer una recreació de les dues obres a partir d'imatges dels personatges.

- Fer la representació plàstica del poema de Joan Brossa “Ombres”:

OMBRES

Al fons, les finestres d'una casa il·luminades:
veiem clarament una família que vetlla
al voltant d'una taula.

Ara s'aixequen dos joves. Tornen a seure.

La mare entra i surt.

De fora estant veiem ben bé una vella que dorm.

El pare fa amb el cap un signe d'afirmació.

Després tots s'aixequen bruscament.

Què deuen dir?

5-MATEMÀTIQUES

Treballar la simetria en general i després aplicar els conceptes a la figura humana, amb exercicis a partir d'una fotografia de la meitat de la seva pròpia cara, d'una cara d'alguna de les obres o de la meitat del cos sencer.

Treballar les proporcions oferint estratègies per copsar les mesures, de la cara: la divisió en tres parts, distància entre els ulls i del cos: el cap i la proporció 1/8 amb el cos, l'alçada en relació a, etc.²

6-EDUCACIÓ EMOCIONAL

A partir de la reflexió sobre els fets explicitats en l'obra de Francisco Goya i de la llegenda de Shiva³ es proposa una activitat de resolució de conflictes.

Tant en l'obra de Goya com en la llegenda relacionada amb una de les obres de l'Índia es posa de manifest una situació conflictiva entre persones que es resol amb violència i agressivitat. A partir doncs d'aquests fets es pretenen donar unes pautes que poden servir per resoldre els conflictes que s'originen a nivell escolar i que sovint es canalitzen malament, o sigui, amb agressivitat.

També amb la visualització d'una imatge que planteja una situació conflictiva habitual a l'escola, dos nens que es prenen un objecte, s'insulten, s'ignoren, etc.

² Veure apartat 2.4.1.3 1 Metodologia de la representació de la figura humana

³ “El enfado de Shiva” del llibre “Cuentos, leyendas y fábulas de la India” Víctor Giménez Morete, 1996. Es tracta d'un conte mitològic de tradició induista relacionat amb el déu Xiva

Podem fer un treball de definició del problema que planteja el conflicte, de com se senten els implicats amb el mateix i de quines solucions podem trobar que beneficiïn les dues parts.

En tot moment han de ser els mateixos nens els que identifiquin el problema, exposin com se senten i busquin les solucions.

Es poden seguir els passos següents:

Identificació:

- Què ha passat abans?
- Què ha passat després?
- Què han sentit els implicats?
- Què volem solucionar?

Solució:

- Què es pot fer: buscar totes les solucions possibles.
- Analitzar les conseqüències que implica cada una.
- Analitzar els beneficis que implica cada una.
- Pensar, vist tot això, quina és la millor solució per les dues parts.

Aquestes pautes, si es treballen sovint, poden servir per canalitzar bé els conflictes que apareixien després a l'escola.

7-TIC

- Dibuixar a partir de la fotografia de mitja cara, per fer un treball de simetria, amb el programa Kid Pix o similar.
- A partir d'una fotografia de la pròpia cara modificar l'expressió i afegir ornaments.

8-MÚSICA

- Fer una audició de quatre peces musicals i relacionar-les amb quatre obres de la proposta.

Obres: Goya, Velázquez, Matisse i Haring.

Audicions:

Goya: Simfonia fantàstica op 14, 4rt mov. Allegretto non troppo, H. Berlioz.

Velázquez: Quintet en Mi M. Op 13 N° 5 minuet, L. Bocherini.

Matisse: L'Arlésienne, Suite N° 2, 3er mov. Minuet Andantino, G.Bizet.

Haring: El amor brujo, dansa ritual del foc, M. De Falla.

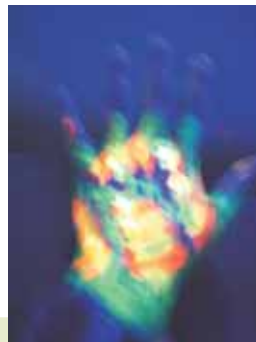
- Crear una coreografia de dansa a partir de les diferents audicions i després representar gràficament la dansa.

- Pintar-se al cos amb maquillatge fluorescent, a partir de l'obra sobre aquest tema de Keit Haring i ballar seguint el ritme de la música, amb llum negra.

4

⁴ Keith Haring. Fundació "La Caixa", Madrid, Edicions Charta, 1995.

9-MEDI NATURAL

Treball de l'esquelet i els ossos que correspongui a l'edat del curs que faci l'activitat i dibuixar ossos a partir de radiografies.

Aquesta activitat també es pot relacionar amb el ritual i les disfresses que s'utilitzen en la dansa de la mort a Verges.

Com a exemple, per dibuixar la mà el fet de veure els óssos i observar la línia que defineix cada falange, pot ajudar a fer-ne la representació.

5

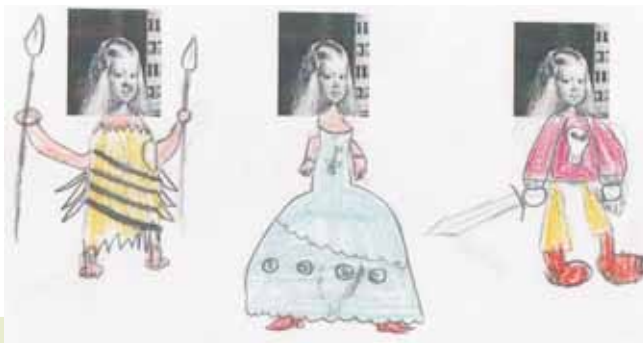

⁵ DONELLI, R.(1979): *Disegnare una persona*, Bologna, Zanichelli Editore

10-MEDI SOCIAL

Analitzar, a partir de les obres, com el disseny, teixits i colors dels vestits responen a la cultura, història o època d'un moment determinat.

Dissenyar vestits a partir de "La Menina" d'èpoques, cultures i països diferents.

Prehistòria - Època de Velázquez - Actual

Analitzar el conflicte que va originar l'obra de Francisco Goya: el dos de maig de 1814.

11-VISUAL I PLÀSTICA

En aquest bloc d'activitats es treballen els següents temes sobre figura humana: El cos, les postures, posicions, el moviment, els vestits, els ornaments, les transformacions, les proporcions, cames, peus.

Activitats a partir de les obres

VELÁZQUEZ

Representar en volum els vestits de l'època de "Las Meninas".

Traç

GIACOMETTI

Activitat del recull de Can felipa de Lluís Vallvé.

WERENS

Imaginar i dibuixar, a partir d'una sabata o peu de l'obra, la persona que la podria portar. Dibuixar una persona tipus vella quaresma, amb sis peus, a partir de les sis imatges del cartell.

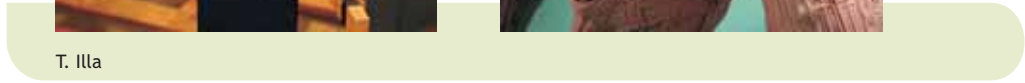

SAVINI

Atès que aquesta obra està construïda a partir de xiclets de maduixa, construir una figura en una postura que transmeti moviment amb peces tipus lego, fusta o similar.

T. Illa

Activitats relacionades amb els conceptes del bloc

Dibuixar amb model sabates i altres ornaments.

Fer un treball de simetria a partir d'una taca de pintura que representa una persona i inventar un diàleg entre les dues que en resulten.

Relacionar les cares dels alumnes que tenen característiques semblants.

T. Illa

C Felipa

Fer el dibuix esquemàtic d'una postura a partir d'una fotografia.

Fer l'esquema del gest que transmet una postura amb tires de serpentina o similar.

Fer una activitat per copsar les sensacions que ens pot produir el fet d'embolicar el cos amb paper de WC, film o cinta adhesiva.

Projectar i pintar l'ombra en diferents postures.

C Felipa

T. Illa

Dibuix a partir de l'observació de la postura d'un nen o mestre.

Dibuix a partir de l'observació del propi peu.

C Felipa

Creació de sabates en volum amb plastilina.

A partir de formes de sabates de cartó dissenyar una sabata en funció d'una utilitat o un indret on pugui utilitzar-se.

Traç

T. Triangle

A partir de la fotografia de la pròpia cara dibuixar la resta del cos.
 Dibuix del cos per treballar la visualització del tronc.

1

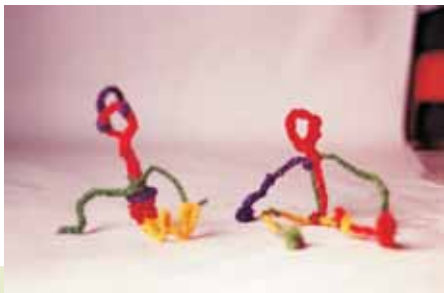
¹ SANS, S.- BALADA, M. (2006): Siluetes-6, Barcelona, R. Sensat. R. Gómez

Dibuixar persones fent diferents esports captant el moviment.
 A partir d'imatges de còmic o similar reproduir figures en moviment

M. Prat

Les postures amb escura-pipes.
 Les postures amb fang.

M. Prat

M. Prat

2.4.3.8 Origen de les imatges de la proposta

Per la reproducció de textos i d'imatges d'aquest treball educatiu, l'autora s'acull a l'article 32 de la Llei de Propietat intel·lectual, aprovada pel Real Decreto Legislativo 1/1996, de 12/04, el text de la qual diu:

“Artículo 32. Citas y reseñas

Es lícita la inclusión en una obra propia de fragmentos de otras obras ajenas de naturaleza escrita, sonora o audiovisual, así como la de obras aisladas de carácter plástico, fotográfico figurativo o análogo, siempre que se trate de obras ya divulgadas y su inclusión se realice a título de cita o para análisis comentario o juicio crítico.

Tal utilización sólo podrá realizarse con fines docentes o de investigación, en la medida justificada por el fin de esta incorporación e indicando la fuente y el nombre del autor de la obra utilizada.

Imatges de treballs d'alumnat

Les imatges segueixen aquest codi:

M. Prat -Montserrat Prat, Formadora del grup de l'ICE de la UAB.

R. Gómez -Roser Gómez, Formadora del grup de l'ICE de la UAB.

X. Garriga -Xavi Garriga, Formador del grup de l'ICE de la UAB.

T. Illa -Tallers infantils, Escola Municipal Illa de Sabadell.

T. Triangle -Tallers infantils, Triangle de Sant Cugat.

C. Felipa -Exposició i tallers de Can Felipa 2006/07.

Traç -Del llibre: FIGUERAS, M. (2000): *Traçtocats, Experiències plàstiques amb l'art*, Barcelona, Traç.

Les imatges que no tenen resenya són treballs d'alumnat del CEIP Teresa Claramunt de Sabadell i pertanyen a l'autora.

Imatges d'obres d'art

Imatges de les obres per blocs:

LES MANS

Prehistòria: ANNOSCIA, E. (1998): *Historia Universal del Arte*, León, Everest.

Romànic: CARBONELL, E. (1997): *Guia art romànic*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Van Eyck: SCHNEIDER, N. (1999): *El arte del retrato*, Colonia, Taschen.

Durero: BUSSAGLI, M. (2006): *El cuerpo humano. Anatomia y simbolismo*, Barcelona, Electa.

Dix: ALARCÓ, P., WARNER, M. (2007): *El espejo y la máscara*, Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza.

Klimt: DUBAI, J. (1981): *La obra completa de Klimt*, Barcelona, Ed. Moguer.

Penone: *Giuseppe Penone*. Catàleg exposició. Fundació “La Caixa”. Barcelona 2004.

Kruger: <http://images.encarta.msn.com/xrefmedia/sharemed/targets/images/pho/t029/T029919A.jpg>

Rodin: <http://dalay.ojodigital.net/displayimage.php?album=search&cat=0&pos=1>

Kollwitz: ALARCÓ, P., WARNER, M. (2007): *El espejo y la máscara*, Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza.

Barceló: (Patatisme 1992): *Miquel Barceló. Obra sobre papel*, Museo Nacional Centro de Arte reina Sofia, Madrid, 1999.

Foto mans bebè/ vell: <http://mural.uv.es/rasocar/bebe%20en%20manos.JPG>

Escher mans: www.psicooactiva.com/curios/escher/escher_img/Manos_dibujando.jpg

LA BOCA

- Cap Perú: QUILTER, J. (2005): *Tesoros de los Andes*. Barcelona. Blume.
- Cap Mèxic: PAZ, O. i altres (1997): *Arts rituals del nou continent. Amèrica precolombina*, Barcelona, Skira.
- Leonardo: SCHNEIDER, N. (1999): *El arte del retrato*, Colonia, Taschen.
- Archimboldo: KRAUBE, A. (1995): *Historia de la pintura*, Colonia, Könemann.
- Munch: <http://platea.pntic.mec.es/~macruz/enlaces/psico/esquizo.html>
- Picasso: PALAU I FABRE, J. (1981): *Picasso*, Barcelona, Polígrafa.
- Warhol: ALARCÓ, P., WARNER, M. (2007): *El espejo y la máscara*, Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza.
- Hockney: LIVINGSTONE, M., HAYMER, K. (2003): *David Hockney. Retratos*, Barcelona, Gustavo Gili.
- Oursler: Anna Serrano (Arco 2007).
- Messerschmitt : ALARCÓ, P., WARNER, M. (2007): *El espejo y la máscara*, Madrid.
- Duchamp, "Mona Lisa":
http://www.csudh.edu/dearhabermas/dada_main.jpg

ELS ULLS

- Màscara Àfrica: *Màgia i poder. 2500 anys d'art a Nigèria*. Fundació La Caixa, Barcelona, 1998.
- Màscara Xina: MILICIA, J. (1999): *Història Universal de l'Art*, Barcelona, Planeta.
- Vermeer: http://web.educastur.princast.es/proyectos/jimena/pj_leontinaai/arte/webimarte2/WEBIMAG/BARROCO/vermer.htm
- Leyster: BELL, J. (2004): *500 autorretratos*, Barcelona, Paidon Press Limited.
- Van Gogh: http://aossesc.blogspot.com/2006_07_01_archive.html
- Kalho: BELL, J. (2004): *500 autorretratos*, Barcelona, Paidon Press Limited.
- Man Ray: http://pointofview.bluehighways.com/archives/2005_10.html
- Graffiti: GANZ, N. (2004): *Graffiti. Arte urbano de los cinco continentes*, Barcelona, Gustavo Gili.
- Gargallo: *Gargallo*. Fundació Caixa Catalunya, Barcelona, 2007.
- Hazoumè: *100% Àfrica*. Museo Guggenheim, Bilbao, 2006.
- Màscara Oceania: <http://artenlasculturas.8m.com/ocean.htm>
- Màscara "El déu rata-pinyada" : ANNOSCIA, E. (1998): *Historia Universal del Arte*, León, Everest.
- Ensor: ALARCÓ, P., WARNER, M. (2007): *El espejo y la máscara*, Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza.
- Màscara Oceania: <http://artenlasculturas.8m.com/ocean.htm>

ELS PEUS PEUS

India: MILICIA, J. (1999): *Història Universal de l'Art*, Barcelona, Planeta.

Egipte: T.G.H, J. (1999): *La pintura egípcia*, Madrid, Akal.

Velàzquez: ALARCÓ, P., WARNER, M. (2007): *El espejo y la máscara*, Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza.

Goya: http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Francisco_de_Goya_y_Lucientes_023.jpg

Matisse: <http://www.cadencialatina.com/cadencialatina3.0/articulos/webs/2006/Revista27/odessa.htm>

Barceló: *Miquel Barceló. Obra sobre papel*, Museo Nacional Centro de Arte reina Sofia, Madrid, 1999.

Haring: <http://www.poster.net/haring-keith/haring-keith-ohne-titel-2200083.jpg>

Werens: Imatge cedida per l'autor.

Arco: Xavi Garriga.

Giacometti: *Giacometti*. Fundació Caixa Catalunya, Barcelona, 2000.

Picasso (Meninas): PALAU I FABRE, J. (1981): *Picasso*, Barcelona, Polígrafa.

3

bibliografia

bibliografia — de visual i plàstica

- ABEYÀ, E., DíEZ, M.C. I GÓMEZ, P. (2002): *Emocions*, Temes d'infància, 42. Barcelona, Rosa Sensat.
- ARNHEIM, R. (1979): *Arte y percepción visual*, Madrid, Alianza Editorial.
- BALADA, M., JUANOLA, R. (1984): *L'educació visual a l'escola*, Barcelona, Edicions 62.
- BALADA, M. i altres (1998): *Educació artística: visual i plàstica*, Perspectiva Escolar núm. 222, Barcelona, Rosa Sensat.
- BALADA, M. (2000): *Didàctica de l'expressió plàstica*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona.
- BARTOLOMEIS, F. (1994): *El color de los pensamientos y de los sentimientos*. Barcelona, Octaedro.
- BERGER, J. (1974): *Modos de ver*, Barcelona, Gustavo Gili.
- BOSCH, E. (1998): *El plaer de mirar*, Barcelona, Actar.
- BOSCH, E. i altres (1999): *Fer plàstica, un procés de diàlegs i situacions*, Temes d'infància, 33, Barcelona, Rosa Sensat.
- CAJA, J. (2003): *La educación visual y plástica hoy*, Barcelona, Graó.
- CASTAÑER, M. TRIGO, E. (1998): *Globalidad e interdisciplina curricular en la enseñanza primaria*, Barcelona, Inde.
- COLLELLDEMONT, E. (2002): *Educació i experiència estètica*, Vic, Eumo Editorial.
- EISNER, E.W. (1972): *Educar la visió artística*, Barcelona, Paidós.
- FIGUERAS, M. (2000): *Traçocats, Experiències plàstiques amb l'art*, Barcelona, Traç.
- GARDNER, H. (1987): *Arte, mente y cerebro*, Barcelona, Paidós.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1992): *Currículum educació primària*.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2006): *Pacte Nacional per a l'educació. Debat curricular. Reflexions i propostes*.
- ICE-UAB, *Actes de les reunions del grup d'educació artística (1998-2007)*, Barcelona.
- HERNÁNDEZ, F., JODAR, A., MARÍN, R. (1991): *¿Qué es la educación artística?*, Barcelona, Sendai Ediciones.
- LÓPEZ-BARAJAS, E. (1997): *Integración de saberes e interdisciplinariedad*, Madrid, UNED.
- MATEWS, J. (1999): *El arte de la infancia y la adolescencia*, Barcelona, Paidós.
- NIUBÓ, M. (2000): *Art: educació, iniciació a la pedagogia de l'art*, Barcelona, Alella.
- PALMADE, G. (1979): *Interdisciplinariedad e ideologías*, Madrid, Narcea.
- READ, H. (1978): *Educación por el arte*, Buenos Aires, Paidós.
- TORRES, M., JUANOLA, R. (1998): *Una manera d'ensenyar arts plàstiques a l'escola*, Barcelona, Rosa Sensat.
- UNESCO (1972): *Nuevas tendencias en la integración de la enseñanza de las ciencias*. Montevideo.
- VALLVÉ, LL. (2003): *Educar a través de l'art* (Memòria de la llicència otorgada per l'IMEB).
- VIGOTSKI, L. (1972): *Psicología del arte*, Barcelona, Barral.
- VIGOTSKI, L. (1986): *La imaginación y el arte en la infancia*, Madrid, Akal.
- ZABALA, A. (1999): *Enfocament globalitzador i pensament complex*, Barcelona, Graó.

bibliografia — del dibuix infantil

- BÉDARD, N. (2003): *Cómo interpretar los dibujos de los niños*, Barcelona, Ed. Sirio.
- BONALS, J., FUSTER, M., GONZALEZ, M.A., ROMERO, E., SARDANS, A., SOLDEVILA, M.A. (2003): *Avaluar l'aprenentatge (de 3 a 7 anys)*, Barcelona, Ed Graó.
- CALMY, G. (1977): *La educación del gesto gráfico*, Barcelona, Fontanella.
- CABANELLAS, M.I. (1980): *Formación de la imagen plástica del niño*, Pamplona, Grafínasa.
- CASANOVAS, N. (2006): *La interpretació del dibuix i altres representacions*. Escola Estiu Blanquerna (Dossier), Barcelona, F.P.C.E.E. Blanquerna.
- CROTI, E. - MAGNI, A. (2007): *GARABATOS. El lenguaje secreto de los niños*, Barcelona, Sirio.
- DONELLI, R. (1979): *Disegnare una persona*, Bologna, Zanichelli Editore.
- EDWARDS, B. (1994): *Aprender a dibujar con el lado derecho del cerebro*, Barcelona, Urano.
- ESCORIZA, J. (1993): *Expresión y representación en la actividad gráfica infantil*, Barcelona, PPU.
- ESCORIZA, J. (1984): *Evolución del dibujo infantil de 2 a 6 años*, Barcelona, PPU.
- ESTRADA, E. (1991): *Génesis y evolución del lenguaje plástico de los niños*, Zaragoza, Mira Editores.
- FURTH, G. (1992): *El secreto mundo de los dibujos*, Barcelona, Luciérnaga.
- GOODNOW, J. (1983): *El dibujo infantil*, Madrid, Morata.
- GÓMEZ, J. (2001): *El manual del dibujo*, Madrid, Cátedra.
- KELLOGG, R. (1979): *Análisis de la expresión plástica del preescolar*, Madrid, Concel.
- KOPPITZ, E. (1973): *El dibujo de la figura humana en los niños*, Buenos Aires, Guadalupe.
- LOWENFELD, V. (1980): *Desarrollo de la capacidad creador*, Buenos Aires, Kapeluz.
- LUQUET, G.H. (1978): *El dibujo infantil*, Barcelona, Ed. Médica y técnica.
- MATEWS, J. (1999): *El arte de la infancia y la adolescencia*, Barcelona, Paidós.
- LURÇAT, L. (1982): *Pintar, dibujar, escribir, pensar*, Madrid, Cincel.
- PARRAMÓN, JM. (1987): *Como dibujar la figura humana*, Barcelona, Ed. Parramón.
- PIAGET, J. (1977): *Psicología del niño*, Madrid, Morata.
- PORTUONDO, J. (1983): *Test proyectivo de Karen Machover (La figura humana)*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- WIDLÖCHER, D. (1988): *Los dibujos de los niños*, Barcelona, Herder.
- WILSON, B. (2004): *La enseñanza del dibujo a partir del arte*, Barcelona, Paidós.
- XANDRÓ, M. (1973): *Tests gráficos de personalidad*, Madrid, Ed Paraninfo.
- WEB: (http://www.grafologiauniversitaria.com/libro_vels.htm) VELS, A. : *Dibujo y personalidad*, Agrupación de Grafoanalistas de España.

bibliografia — de la proposta didàctica

- ALARCÓ, P., WARNER, M. (2007): *El espejo y la máscara*, Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza.
- ANNOSCIA, E. (1998): *Historia Universal del Arte*, León, Everest.
- AXTELL, R. (1993): *Gestos, lo que se considera correcto e incorrecto en la comunicación*, Barcelona, Iberia.
- BARCELÓ, M. (1999): *Miquel Barceló. Obra sobre papel*, Madrid, Museo Nacional Centro de Arte reina Sofia.
- BARÓ, A. (2001): *Cançons. Del món*, Palma de Mallorca, Ed. Ramon Lull.
- BASSO, M. (1998): *Màgia i poder. 2500 anys d'art a Nigèria*, Barcelona, Fundació La Caixa.
- BELL, J. (2004): *500 autorretrats*, Barcelona, Paidon Press Limited.
- BERROCAL, M. (2005): *Menús de educació visual i plàstica*, Barcelona, Graó.
- BUSSAGLI, M. (2006): *El cuerpo humano. Anatomia y simbolismo*, Barcelona, Electa.
- CARBONELL, E. (1997): *Guia art romànic*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
- DE PUIG, I. i SÁTIRO, A. (2000): *Tot pensant, recursos per a l'educació infantil*, Girona, Eumo.
- DUBAI, J. (1981): *La obra completa de Klimt*, Barcelona, Ed. Moguer.
- EDWARDS, B. (1984): *Aprender a dibujar con el lado derecho del cerebro*, Barcelona, Urano.
- GANZ, N. (2004): *Graffiti. Arte urbano de los cinco continentes*, Barcelona, Gustavo Gili.
- GARGALLO, P. (2007): *Gargallo*, Barcelona, Fundació Caixa Catalunya.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1992): *Curriculum de Primària*.
- GIACOMETTI, A. (2000): *Giacometti*, Barcelona, Fundació Caixa Catalunya.
- GIMENEZ, T. (2005): *La volta al món en 25 cançons 2*, Barcelona, La galera. GIMENEZ, T. (2004): *La volta al món en 25 cançons*, Barcelona, La galera.
- GOMBRICH, E.H. (1988): *Historia del arte*, Madrid, Alianza.
- GUITART, A. (2004): *Un meravellós llibre de contes per a nens i nenes, de tot el món*, Barcelona, Columna.
- HARING, K. (1995): *Keith Haring*. Fundació "La Caixa", Madrid, Edicions Charta.
- HERBERT, R. (1994): *La escultura moderna*, Barcelona, Destino.
- JIMÉNEZ, V. (1996): *Cuentos, leyendas y fábulas de la india*, Palma de Mallorca, José de Olañeta, Editor.
- KRAUBE, A. (1995): *Historia de la pintura*, Colonia, Könemann.
- LIVINGSTONE, M., HAYMER, K. (2003): *David Hockney. Retrats*, Barcelona, Gustavo Gili.
- MARTÍNEZ, A. (2001): *Arte y arquitectura del siglo XX*, Madrid, Montesinos.
- MILICIA, J. (1999): *Història Universal de l'Art*, Barcelona, Planeta.
- MINK, J. (2002): *Duchamp*, Colonia, Taschen.
- PALAU I FABRE, J. (1981): *Picasso*, Barcelona, Polígrafa.
- PEASE, A. (1998): *El llenguatge del cos*, Barcelona, Paidós/Edicions 62.
- PENONE, G. (2004): *Giuseppe Penone*. Barcelona, Fundació "La Caixa".
- PIGOZZI, J. (2006): *100% Àfrica*, Bilbao, Museo Guggenheim.

- PUIG TORRES, R. (2005): *Barcelona 1000 graffitis*, Barcelona, Gustavo Gili.
- RAMIREZ, J. A. (1989): *Arte prehistórico y primitivo*, Madrid, Anaya.
- REBEL, G. (2000): *El lenguaje corporal*, Madrid, Edaf.
- SANS, S. (1991): *Diàlegs amb la sorra*, Barcelona, Ed. Art-85.
- SCHNEIDER, N. (1999): *El arte del retrato*, Colonia, Taschen.
- TORRES, M. I JUANOLA ARGEMÍ, R. (1999): *Una manera d'ensenyar arts plàstiques a l'escola*, Barcelona, Rosa Sensat.
- TREPAT, J. (2003): *El taller de la mirada*, Lleida, Pagès editors, SL.
- WOODFORD, S. (1985): *Cómo mirar un cuadro*, Barcelona, Gustavo Gili.

4

annexos

imatges de les obres — de la proposta en Power Point

Per facilitar la implementació de la proposta didàctica a l'escola, s'adjunta a la memòria un Power Point, amb les imatges de les obres d'art que s'utilitzen en les diferents activitats.

